

4 POČÁTKY STÁTNÍ ŠKOLY A OKOLNOSTI JEJÍHO VZNIKU

4.1 Existovala státní škola, nebo byla vymyšlena?

V souladu s tím, co jsem zmínil při popisu struktury této práce v úvodu, v této kapitole přeruším výklad o Čičerinovi a jeho díle a zaměřím se na skutečnosti vedoucí ke vzniku státní školy. Pro správné pochopení Čičerinovy odborné činnosti i společenské angažovanosti totiž považuji za zásadní vysvětlení, z jakých dobových poměrů vycházela a na co navazovala. Prvotním úkolem této kapitoly je tedy podrobně objasnit zformování státní školy a její působení do poloviny 50. let 19. století, kdy se mezi její představitelé zařadil Čičerin. Jejím druhým a neméně důležitým cílem je podrobněji rozvinout koncepci státní školy, s níž budu pracovat v této knize. Navazuji tím na diskusi o smysluplnosti pojetí státní školy, která je vedena v současné historiografii. Podrobným popisem počátků státní školy chci ukázat, že tento pojem je, po zbavení ideologického nánosu daného sovětskou historiografií, obhajitelný a že jeho užití při popisu dějin ruského dějepisectví je oprávněné. Nejprve je však třeba začít hledat odpověď na otázku v názvu podkapitoly.

Na diskreditaci pojmu státní škola provedenou sovětskou historiografií, jež byla podrobněji zachycena ve druhé kapitole, jako první výrazně upozornil v polovině 90. let 20. století Vladimir A. Kitajev. Ten považoval revizi schematického a šablonovitého chápání školy za nezbytnou a naznačil, že se sovětským pojetím stále pracuje řada historiků, což považoval za nepřípustné.¹⁸⁰ V návaznosti na Kitajevovu stať vystoupil americký badatel a odborník na Čičerinovo dílo G. Hamburg s radikální tezí, že pojem státní škola je do budoucna neudržitelný, a to proto, že v souvislosti s ním panuje mnoho odlišných stanovisek a pojetí. Podle něj pojem

180 Srov. Vladimir A. KITAJEV, *Gosudarstvennaja škola v rusckoj istoriografii: vremja pereocenkí?*, *Voprosy istorii* 1995, 3, s. 161–164.

nikdy neexistoval v tom smyslu, jak se běžně užívá (byl vymyšlen jako historiografický konstrukt), a měl by být nahrazen zcela jiným konceptem. Svá tvrzení založil jednak na poukázání na dosavadní nejednotnost definice tohoto pojmu, jednak na vyzvednutí faktu, že ani jeden z domnělých příslušníků státní školy se k ní nikdy nehlásil. Podle Hamburga neexistuje důkaz, že by její členové jednali a pracovali v nějaké programové shodě.¹⁸¹

Výzvy Kitajeva a Hamburga k zásadnímu přehodnocení obsahu pojmu státní škola nebyly vyslyšeny. V dílčích studiích o státní škole nebyla za poslední dvě desetiletí otázka pojmu vůbec řešena a nezměnily to ani dvě monografie věnované státní škole.¹⁸² Jejich autorky se zaměřily na nové přečtení děl představitelů státní školy, čímž jistě přispěly k lepšímu pochopení jejich odborných koncepcí, ale s pojmem státní škola pracovaly jako s pevně daným termínem.¹⁸³ G. Krinickaja v monografii o Čičerinově historické koncepci dokonce s pojmem státní škola vůbec nepracovala. Jen z krátké poznámky v historiografickém oddíle je patrné, že Čičerina nepovažuje za představitele státní školy a že celkově existenci tohoto konceptu odmítá.¹⁸⁴

Předchozí odstavce dobře ilustrují tři základní přístupy k problematice státní školy v současné historiografii: počínaje používáním pojmu státní škola v duchu historiografické konvence,¹⁸⁵ přes poukazování na nedostatky onoho konvenčního pojetí,¹⁸⁶ konče odmítnutím existence státní školy. S ohledem na uvedenou nejednotnost v chápání státní školy považují otázku, zda tato historická škola existovala,

181 Srov. Gary M. HAMBURG, *Inventing the "State School" of Historians, 1840–1995*, in: Thomas SANDERS (ed.), *Historiography of Imperial Russia. The Profession and Writing of History in a Multi-national State*, New York 1999, s. 98–117. "It then argues that the moniker "state school" of historiography (...) was invented by opponents of the school's alleged members in order to discredit them; that the state school never existed in the sense that other historians have commonly described it; and that therefore the term "state school" should be discarded in favor of more appropriate conceptions."

182 Srov. Raisa A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola. Istoričeskaja koncepcija K. D. Kavelina i B. N. Čičerina*, Moskva 2004. Natalija V. ILLERICKAJA, *Istoriko-juridičeskoje napravlenije v ruskoj istoriografii vtoroj poloviny XIX veka*, Moskva 1998.

183 Srov. recenzi na knihu R. A. Kirejevové: Josef ŠAUR, *Kirejeva, R. A.: Gosudarstvennaja škola. Istoričeskaja koncepcija K. D. Kavelina i B. N. Čičerina*, Slovanský přehled 93, 2007, s. 407–408.

184 „Nehledě na zvýšenou pozornost věnovanou Čičerinovu vědeckému dědictví v ruské historické vědě, zůstává toto fakticky dosud neprobádaným a Čičerin bývá stále řazen do tzv. státní školy.“ Galina S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina. Naučnoje izdanije*, Tomsk 2001, s. 50. Dále se autorka velmi kriticky vymezila vůči koncepci státní školy načrtnuté Miljukovem v roce 1886. Tamtéž, s. 17–22.

185 Tento přístup je patrný v již zmíněných pracích Kirejevové a Illerické a dále též v publikacích učebnicového charakteru, srov. např. Marina J. LAČAJEVA (ed.), *Istoriografija istorii Rossii do 1917 goda. T. 1–2*, Moskva 2004.

186 Kromě již zmíněného V. Kitajeva na nedostatky konvenčního pojetí státní školy upozorňoval A. Šachanov. Srov. Anatolij N. ŠACHANOV, *Russkaja istoričeskaja nauka vtoroj poloviny XIX – načala XX veka. Moskovskij i Petěrburgskij universitěty*, Moskva 2003. TÝŽ, *Stanovenije učonogo*, In: Sergej M. SOLOVJOV, *Pervyje naučnyje trudy. Pisma*, Moskva 1996, s. 208–209.

za jednoznačně oprávněnou. V návaznosti na již zmíněné statě R. Vlčka o státní škole jsem toho názoru, že státní škola skutečně existovala a že její představitelé sdíleli přístup k historické látce a pojetí dějin a též že jejich názorové souznění bylo hlubší a ovlivňovalo i jejich společenské postoje. Nicméně toto tvrzení je doložitelné jen při přesnějším vymezení státní školy (a to zejména personálním). Proto nelze opomenout dosud nahromaděné připomínky k dosavadnímu pojetí státní školy a je třeba na ni pohlížet trochu jinak, než bylo zatím běžné.¹⁸⁷

Nejdříve je třeba vysvětlit, jak byl pojem historická škola v ruské historiografii chápán a vnímán. Otázka vědeckých škol, směrů a proudů má v tradici ruských dějin dějepisectví mimořádnou úlohu. Ruští historiografové vnímali dějiny ruského dějepisectví výhradně prizmatem vědeckých škol, k nimž jednotlivé historiky přiřazovali a jejichž sled tvořil vývojovou kostru dějin ruského dějepisectví. Toto pojetí je tak hluboce zakořeněno, že ho často přebírali a přebírají i mimoruští autoři.¹⁸⁸

První díla zaměřená na dějiny dějepisectví se v Rusku začala objevovat v období 20. až 40. let 19. století. Jejich autoři – Alexej Z. Zinovjev (1801–1884), Alexandr A. Fedotov(-Čechovskij) (1806–1892), Adalbert-Vojtěch V. Starčevskij (1818–1901), Nikolaj I. Naděždin (1804–1856) – se omezili na podání seznamu děl týkajících se ruských dějin. Jednotlivá díla hodnotili, avšak nepokoušeli se o jejich zachycení v kontextu vývoje historické vědy a studovali je izolovaně.¹⁸⁹ Jednalo se víceméně jen o přehledy děl a autorů a nejsou proto chápány jako historiografické práce v pravém slova smyslu. Vyšší kvality vykazovala doktorská disertace historika Nikolaje G. Ustrjalova (1805–1870) věnovaná rozboru Karamzinova opusu *Dějiny ruského státu (Istorija gosudarstva Rossijskogo)*.¹⁹⁰ Avšak ani Ustrjalovova disertace nebývá vnímána jako počátek vědeckého bádání o dějinách dějepisectví.¹⁹¹

Nejkvalitnější ruské historiografické dílo první třetiny 19. století představuje kniha *O užitečnosti studia ruských dějin ve spojitosti s obecnými (O polze izučeniija rossijskoj istorii v svjazi so vseobščejju)*, 1834). Jednalo se o magisterskou disertaci Sergeje M. Strojeva (1815–1840), jednoho z žáků Michaila T. Kačenovského (1775–1842).¹⁹² Tato práce částečně předznamenala další vývoj dějin dějepisectví v Rusku. Autor

187 Více srov. J. ŠAUR, *Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejich počátků a zformování v dobovém odborném tisku*, Slovanský přehled 98, 2012, 5, s. 537–573.

188 Srov. pojetí dějin ruského dějepisectví v reprezentativní publikaci Stuart MACINTYRE – Juan MAIGUASHCA – Attila PÓK (eds.), *The Oxford History of Historical Writing. Volume 4: 1800–1945*, Oxford – New York 2011, s. 303–325.

189 Srov. Aleksej Z. ZINOVJEV, *O načale, chodě i uspechach kritičeskoj rossijskoj istorii*, Moskva 1827. Aleksandr A. FEDOTOV, *O glavnejšich trudach po časti kritičeskoj ruskoj istorii*, Moskva 1839. Adalbert-Vojtěch V. STARČEVSKIJ, *Nikolaj Michajlovič Karamzin*, Sankt-Petěrburg 1849. TÝŽ, *Očerki literatury ruskoj istorii do Karamzina*, Sankt-Petěrburg 1845. Nikolaj I. NADĚŽDIN, *Ob istoričeskich trudach v Rosii*, Bibliotěka dlja čtěníja, 1837, tom XX, otděl III, s. 93–136.

190 Srov. Nikolaj G. USTRJALOV, *O sistěme pragmatičeskoj ruskoj istorii*, Sankt-Petěrburg 1836.

191 Srov. *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR. II*, Moskva 1960, s. 549.

192 Srov. V. I. ŠEVCOV, *Voprosy ruskoj istorii v osvješčenii maloizvestnych predstaviteľej „skeptičeskoj školy“*,

v textu obhajoval nutnost vnímat historii jako organický proces a nezbytnost užití komparativní metody při studiu dějin. Historiografii se jako první v Rusku snažil vnímat procesuálně a naznačil, byť jen vágně, že historiky je možno přiřadit dle jejich přístupu k historické látce k názorovým uskupením. Slovo škola nepoužíval a hovořil o přívržencích či naopak protivnících historických systémů. Právě vnímání a klasifikace dějin dějepisectví jako sledu historických škol, směrů a proudů je vlastní ruskému prostředí. Zmíněný přístup se prosadil již od konce druhé čtvrtiny 19. století, tedy od doby, kdy se dějiny ruského dějepisectví formovaly jako samostatná vědní disciplína, a přetrvává až do dnešních dnů.

S pojetím dějin historické vědy nahlížené prizmatem vědeckých škol se setkáváme v pracích všech velikánů dějin ruského dějepisectví 19. století včetně „otců zakladatelů“ tohoto oboru: Sergeje M. Solovjova (1820–1879), Konstantina N. Bestuževa-Rjumina (1829–1897), Michaila O. Kojaloviče (1828–1891) a Ivana J. Zabelina (1820–1908/1909)¹⁹³. Později s takto nastaveným paradigmatem pracovali Alexandr S. Lappo-Danilevskij (1863–1919), Vasilij O. Klučevskij (1841–1911), Pavel N. Miljukov (1859–1943) a další.¹⁹⁴ V souvislosti s jejich pojetím dějin historiografie se v odborné literatuře hovoří o principu „stranickosti“ („partijnosti“).¹⁹⁵ Dle tohoto principu byly dějiny dějepisectví zachyceny jako soupeření, případně též kooperace a koexistence různých uskupení (stran).

Používám-li termín „stranickost“, převzatý od ruských badatelů, nechci tím implikovat existenci stran jako jasně vymezených uskupení s programovým prohlášením. Slovo strana je v tomto případě používáno výrazně volněji, ve smyslu strana ideového sporu. V tomto duchu bylo též používáno v Rusku v 19. století účastníky tehdejších společenských diskusí. Například Konstantin D. Kavelin (1818–1885) se zmiňoval při charakteristice 40. let 19. století o „navzájem zneprátelených literárních stranách“.¹⁹⁶ Sergej M. Solovjov ve svých pamětech opakovaně hovořil o „západní“ či „zapadnické straně“.¹⁹⁷

in: Voprosy otčečstvennoj i vseobščej istorii v trudach russkich istorikov XIX – načala XX veka, Voronež 1983, s. 61–63.

193 Ivan Zabelin zemřel dle juliánského kalendáře 31. prosince 1908, tj. 13. ledna 1909 dle kalendáře gregoriánského.

194 Srov. R. A. KIREJEVA, *Izučeniye otčečstvennoj istoriografii v dorevoljucionnoj Rossii s serediny XIX v. do 1917 g.*, Moskva 1983, s. 128–145. Nikoliv náhodou nazval P. N. Miljukov své hlavní dílo o dějinách dějepisectví *Glavnyje tčeniya russkoj istoričeskoj mysli*. Podobně jako Miljukov postupovali i další historikové. Nikolaj I. Karejev vydal v roce 1891 práci *Obzor škol i napravlenij istoričeskoj nauki*. A. S. Lappo-Danilevskij vedl na petrohradské univerzitě kurs *Glavnějšije napravlenija v russkoj istoriografii*.

195 Srov. A. N. ŠACHANOV, *Russkaja istoričeskaja nauka vtoroj poloviny XIX – načala XX veka. Moskovskij i Petěrburgskij universitety*, Moskva 2003, s. 372.

196 Srov. Konstantin D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj. Statji po filosofii russkoj istorii i kultury*, Moskva 1989, s. 257. „...vraždivavšich meždu soboju literaturnych partij.“

197 „Tak znamenovalsja 1846–1847 akademičeskij god dlja universitěta raspaděnjem zapadnoj partii professorov. Mně i Čiviljovu, s kotorym ja v eto vremja očėn sbližilsja, bylo eto krajně neprijatno.

Představa ruských historiografů 19. století o dějepisectví jako o soupeření či spolupráci a koexistenci různých vědeckých uskupení vycházela z dobové atmosféry poloviny 19. století. Jednalo se o dobu polarizovaných polemik, kroužků a diskusních skupin, které spolu intelektuálně soupeřily na stránkách tehdejších časopisů a na půdě společenských salonů. Miljukov dokonce psal, že historiografie 60. a 70. let 19. století se nacházela pod vlivem „společenského boje“.¹⁹⁸

Tyto soupeřící intelektuální skupinky a kroužky, ať už se jednalo o zapadníky, slavjanofily, později pak liberály, radikální (či revoluční) demokraty, konzervativce a další, netvořily uzavřená homogenní uskupení, ale povětšinou jen volně sdružovaly osoby s podobnými společenskými, filozofickými a politickými názory. Jejich diskuse, zejména ty časopisecké, skutečně budily a i při dnešní četbě budí dojem nesmiřitelných názorových rozporů. I proto Miljukovo tvrzení o probíhajícím „společenském boji“ není neoprávněné. Časopisy se přimykaly k jednotlivým stranám sporu a stávaly se de facto jejich tiskovými orgány; např. *Moskviťanin* byl spjat se slavjanofily (resp. zastánci oficiální národnosti), zatímco *Otčestvennyje zapiski* se zapadníky či *Sovremennik* v 50. letech 19. století s radikálními demokraty. Účastníkům tehdejších společenských polemik mohlo v dobové, často vyhocené atmosféře připadat, že neponechávaly místo pro neutrální či nezařazený postoj, a zapojené osoby se stávaly členem té či oné „strany“ sporu. Mnohdy se jednotlivci ke „své straně“ otevřeně hlásili, jindy stačilo vyjádření sympatií či souhlasu s některými názory dané skupiny a „strana“ stojící v opozici pak vnímala takto jednajícího jedince jako člena či sympatizanta druhé „strany“. Z toho pak vyplývala výše uvedená „stranickost“, tedy připojení se k té či oné „straně“ sporu.

„Stranickost“ jako úhel pohledu, kterým byla nazírána tehdejší společenská diskuse, byla uplatněna i při klasifikaci dějin historického myšlení a práce historiků. Vysvětlení tohoto přenosu je nabíledni. Historiografie byla v polovině 19. století integrální a nedílnou součástí ruského společenského myšlení: spor slavjanofilů a zapadníků se úzce dotýkal historických témat a společnost od historiků očekávala, že budou schopni pomocí dějin zodpovídat aktuální společenské otázky. Historie byla po většinu 19. století, a zejména pak v období 30. až 60. let 19. století, společensky angažovanou disciplínou. Jako příklad úzkého propojení společenských diskusí a historické vědy je možné uvést otázku dějinného významu vlády Petra I., řešenou zapadníky a slavjanofily. Oddělit důsledně dějiny dějepisectví od dějin společenského a politického myšlení tak nebylo vždy zcela možné.

Do sich por zapadnaja *partija* v universitětě, t. j. *partija* professorov, polučivšich vospitanije v zapadnyh universitětach, byla gospodstvujuščuju. *Partija* byla obširna, v něj bylo mnogo ottěnkov, poetomu v něj bylo široko i privolno; ja, Čiviljov, Granovskij, Kavelin – prinadležali k odnoj *partii*, něsmotnja na to, čto meždu nami byla bolšaja raznica (...) no eti ottěнки uživalis v něj mirno, jedinstvo preobladalo, vse stojali drug za druga goroj.“ (kurziva – J. Š.) Sergej M. SOLOVJOV, *Izbrannyje trudy. Zapiski*, Moskva 1983, s. 298. K tomu též srov. Boris N. ČIČERIN, *Sobstvennost' i gosudarstvo. Č. 2*, Moskva 1883, s. 365.

198 Pavel N. MILJUKOV, *Očerki istorii istoričeskoj nauki*, Moskva 2002, s. 353.

Výše jsem zmínil, že „strany“ zapojené do společenských diskusí a názorových třenic nebyly uzavřené a ideově homogenní. Totéž beze zbytku platilo i o historických školách. Ani ty nebyly zcela názorově jednotné a mezi příslušníky jedné školy mohly panovat a často také panovaly názorové rozdíly. Tehdejší historiografové si toho však byli vědomi a školy nevnímali rigidně. Dokonce nebylo výjimkou při popisu a charakteristice jednotlivých škol podrobně rozebrat i rozdíly v historických koncepcích jejich představitelů. Školy byly v historiografii 19. století vnímány spíše jako ideové tendence než jako názorově uzavřená uskupení.

Při označování jednotlivých historiografických uskupení užívali ruští historikové v 19. století především tři pojmy: škola, směr a proud („škola“, „napravenije“, „těčenije“). Samotné označení strana („partija“), byť známé, se objevovalo méně často. Škola, směr a proud byly používány jako synonyma, většinou bez hlubšího vymezení. Například Vladimir S. Ikonnikov (1841–1923) psal ve své práci o Michailu T. Kačenovském a jeho následovnicích jako o „skeptické škole“ i o „skeptickém směru“; podobně Pavel N. Miljukov používal v rámci jednoho textu o státní škole termíny „právní škola“ i „právní směr“.¹⁹⁹ A podobných příkladů bych mohl uvést celou řadu. Autoři předpokládali, že čtenářům budou tyto pojmy srozumitelné, a užívali je jako konvenční. Uvedené synonymické chápání termínů škola a směr platí v určité míře o celé ruské historiografické tradici. Setkáváme se s ním v pracích sovětských a také dnešních historiků. Pro názornost stačí srovnat názvy dvou posledních ruských monografií o státní škole – jednou je nazývána školou, podruhé směrem, aniž by autorky hlouběji objasnily svoji volbu termínu.²⁰⁰

Na problematičnost pojmu historická škola, plynoucí z jeho metaforičnosti, poukazoval i český badatel Zdeněk Beneš ve studii o Gollově škole:

„Termín historická škola je především metaforický. Jako řada jiných podobných termínů – například baroko, hnutí, obraz – pronikl do historické vědy z jiných oblastí lidského myšlení (...) A jako takové byly integrovány do kategoriálního a pojmového aparátu příslušné vědní disciplíny a tímto kontextem jim byl připsán nový, od původního odlišný význam. Přitom si ale, protože jde mnohdy o slova běžného jazyka, mohly ponechat i svůj původní význam, který nový kontext stále ještě asociuje. Tady leží jeden ze základních kamenů polysémantičnosti těchto termínů, a tudíž také jeden z hlavních zdrojů jejich pojmové nejasnosti a neostrosti. (...) obsah těchto pojmů není vytvářen přímo ze studia historického procesu, jak je tomu u takových pojmů jako například kapitalismus,

199 Srov. Vladimir S. IKONNIKOV, *Skeptičeskaja škola v ruskoj istoriografii i jeja protivniki*. Kijev 1871. Pavel N. MILJUKOV, *Juridičeskaja škola v ruskoj istoriografii (Solovjov, Kavelin, Čičerin, Sergejevič)*, Russkaja Mysl 1886, kniha VI, s. 80–92.

200 Srov. R. A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola. Istoričeskaja koncepcija K. D. Kavelina i B. N. Čičerina*, Moskva 2004. N. V. ILLERICKAJA, *Istoriko-juridičeskoe napravenije v ruskoj istoriografii vtoroj poloviny XIX veka*, Moskva 1998.

stav, panovnický absolutismus atp., ale historický proces je jejich prostřednictvím (vlastně do značné míry pomocí analogií či alegorií) vysvětlován.²⁰¹

S polysémantičností pojmu vědecká škola, kterou zmiňuje Z. Beneš, se setkáváme i při zkoumání dějin ruského dějepiscectví. Jeho pojetí, které se v Rusku zformovalo v 19. století, dále rozvíjela sovětská historiografie. V její koncepci získala ovšem „stranickost“ další významový odstín, a to uplatněním teorie o třídním boji i na historické myšlení. Třídní boj byl pro účely historiografie přetaven na boj škol, směrů a proudů.²⁰² A nejednalo se jen o deklarativní záležitost, ale o oficiálně vyžadovaný přístup k dějinám dějepiscectví.²⁰³ Od 60. let 20. století sílily tendence dát „stranickosti“ teoretické a metodologické objasnění a vznikaly práce zaměřené přímo na výzkum „stranickosti“ historické vědy, které se snažily doložit, že boj stran a uskupení je přímo základním charakteristickým znakem vývoje historické vědy a že úkolem historika je osvětlit tento proces.²⁰⁴ Podrobně byl zkoumán i vztah Karla Marxe a Friedricha Engelse k vědeckým školám a na jejich pracích byla dokládána nutnost zkoumání historiografie právě pod tímto úhlem pohledu.²⁰⁵

Výše jsem uvedl, že problematika vědeckých škol, směrů a proudů hrála v dějinách dějepiscectví v 19. století důležitou roli. V sovětské historiografii to nebylo jinak, avšak na rozdíl od předrevolučního období nabyla silně mechanického a často i černobílého charakteru a vyznačovala se ideologickou jednostranností. Příslušnost k té či oné škole nemusela jen charakterizovat historikovy odborné či společenské názory, ale také rozhodovala o jeho ideologické přípustnosti či apriorním odsudku.²⁰⁶

Sovětští badatelé si uvědomovali, že pro klasifikaci a vymezení vědeckých škol neexistují jasně dané metodologické postupy a problematice chybí hlubší teoretic-

201 Zdeněk BENEŠ, *Pojmy jako předmět historiografického studia (Příklad: Gollova historická škola a její zakladatel)*, Český časopis historický 93, 1995, s. 364–365.

202 Srov. J. ŠAUR, „Sovětský Karamzin“ – Michail Nikolajevič Pokrovskij, in: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, Brno 2009, s. 263–288. Též srov. Michail N. POKROVSKIJ (ed.), *Russkaja istoričeskaja literatūra v klassovom osvěščenii. T. 1–2*, Moskva 1927–1930. Michail N. POKROVSKIJ, *Istoričeskaja nauka i borba klassov. (Istoriografičeskije očerki, kritičeskije statji i zametki)*. Vypusk I–II, Moskva 1933. Aleksej N. CAMUTALI, *Borba tččenij v rusckoj istoriografii vo vtoroj polovine XIX veka*, Leningrad 1977. TÝŽ, *Borba napravlenij v rusckoj istoriografii v period imperializma. Istoriografičeskije očerki*, Leningrad 1986.

203 Srov. reakci redakce časopisu *Voprosy istorii* na práci Sigizmunda N. Valka *Istoričeskaja nauka v Leningradskom universitetě za 125 let*, v níž mu byla vytýkána absence boje škol a proudů. *Protiv objektivizma v istoričeskoj nauke*, *Voprosy istorii* 1948, 12, s. 10.

204 Srov. např. Nikolaj A. BURMISTROV, *Partijnost' istoričeskoj nauki*, Kazaň 1979. TÝŽ, *Klassovaja priroda partijnosti istoričeskoj nauki*, Kazaň 1989.

205 Srov. German P. MJAGKOV, *Russkaja istoričeskaja škola. Metodologičeskije i idějno-političeskije pozicii*, Kazaň 1988, s. 22–29.

206 Srov. G. P. MJAGKOV, *Naučnoje soobščestvo v istoričeskoj nauke. Opyt „rusckoj istoričeskoj školy“*, Kazaň 2000, s. 30–92.

ké rozpracování. Snaha o teoretické rozpracování diskutovaného tématu se objevila již v poslední čtvrtině 19. století, kdy si ruští historiografové začali uvědomovat, že předmětem odborného zájmu se mohou stát i školy a směry jako historiografické pojmy. K prvním badatelům na tomto poli patřili Vasilij O. Ključevskij a Alexandr S. Lappo-Danilevskij, kteří se pokusili jasně vymezit pojem vědecká škola či směr. Oba vypracovali kritéria pro charakteristiku a klasifikaci uskupení ruských historiků a aplikovali je na dějiny ruského dějepisectví. Jejich jinak podnětnou činnost z dnešního pohledu marginalizuje fakt, že své historiografické úvahy implementovali pouze do vysokoškolských přednášek a nevydali je nikdy tiskem, a tudíž byl jejich vliv na další vývoj chápání dějin ruského dějepisectví v tomto ohledu okrajový.²⁰⁷

Od počátku druhé čtvrtiny 20. století narážíme v historiografických pracích na tendenci klasifikovat školy a směry jako hierarchicky uspořádané termíny. Škola se chápala jako něco užšího a konkrétního, zatímco proud jako něco širšího a obecnějšího. Dobře to ilustruje koncepce kolektivního reprezentativního díla *Přehled dějin historické vědy v SSSR (Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR)*.²⁰⁸ Proud je zde pojímán jako obecnější společensko-politická idea (např. proud děkabristický, oficiálně šlechtický, slavjanofilský, buržoazní, revolučnědemokratický, narodnický, marxistický), zatímco školu autoři vymezili jako konkrétní vědecké uskupení, které vždy podléhalo některému z proudů a představovalo konkretizaci obecné ideje vyjádřené historiografickým proudem. Avšak ani v *Přehledu dějin historické vědy v SSSR* nebyla nastavená pravidla klasifikace dodržována zcela a někdy oba pojmy vystupovaly jako synonyma.²⁰⁹

Snaha o teoretické řešení otázky vědeckých škol dosáhla v ruském prostředí vrcholu v kolektivní monografii sovětských a východoněmeckých odborníků na dějiny vědy s názvem *Školy ve vědě (Školy v nauke)*.²¹⁰ Publikace se týkala vědeckých škol obecně a byla mj. kritickou reakcí na práce amerického badatele Thomase Kuhna a zejména na jeho *Strukturu vědeckých revolucí*. Publikace *Školy ve vědě* sice obsahovala řadu statí zabývajících se konkrétními kritérii pro vymezení pojmu škola či proud, neměla však na chápání dějin historické vědy výraznější vliv.²¹¹ Názvy jednotlivých historiografických škol (zejména těch působících v 19. století) byly již na konci 70. let 20. století hluboce vkořeněny v ruské dějepisné tradici a staly

207 Srov. R. A. KIREJEVA, *Izučeniye otčeestvennoj istoriografii v dorevoljucionnoj Rossii s serediny XIX v. do 1917 g.*, Moskva 1983, s. 137–143.

208 Srov. *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR. T. I–II*, Moskva 1955–1960.

209 „Solovjov odnim iz pervych dal vernuju ocenku vzgljadov M. T. Kačenovskogo i predstaviteľej „skeptičeskoj školy“ v russoj istoriografii, obstojaťelno ukazav na slabyje storony skeptičeskogo napravlenija...” (kurziva – J. Š). Srov. *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR. T. II*, Moskva 1960, s. 552.

210 Srov. *Školy v nauke*, Moskva 1977. Práce byla vydána souběžně i německy *Wissenschaftliche Schulen*, Berlin 1977.

211 Srov. Dmitrij A. CYGANKOV, *Professor V. I. Gerje i jeho učeniiki*, Moskva 2010, s. 4–10.

se konvenčními a uzuálními. Tato konvence byla již natolik vžitá, že nepozorujeme v dějinách ruského dějepisceví sklon k úpravě historiografického názvosloví. Celkově lze říci, že vytrvalá snaha sovětských historiků o terminologickou přesnost v otázce vědeckých škol nevedla ke kýženým výsledkům, což sami uznávali.²¹²

Na druhou stranu nelze opomenout určitý posun v chápání škol v sovětské historiografii ve srovnání s předrevolučním územím. Již jsem uvedl, že v 19. století byly školy chápány spíše jako volná uskupení. V sovětské historiografii je zjevná tendence vidět ve školách vnitřně sepjatá a navenek názorově homogenní uskupení. To vedlo jednak ke snaze jednoznačně určit představitele dané školy, jednak k trendu prezentovat především ty historikovy názory a myšlenky, které ho charakterizovaly jako představitele dané školy, přičemž docházelo k opomíjení, případně k upozaděnění té části jeho tezí, která takovému zařazení odporovala. Výsledkem pak bylo přizpůsobení názorů jednotlivých historiků jednotné historické koncepci, v níž se ztrácely individuální odlišnosti v přístupu k pramenům a jejich interpretaci. Ve spojení s ideologicky podmíněným přístupem k dějinám dějepisceví, který vyžadoval apriorní odsudek názorů některých historiků, došlo k obsahovému vyprázdnění části historiografických pojmů a k jejich redukci na přísně vymezené „škataluky“, jejichž náplň však již nekorespondovala s historickou realitou.

Od 80. let 20. století se začaly v sovětské historické vědě objevovat hlasy volající po přehodnocení dosavadního pojetí dějin ruského dějepisceví,²¹³ což předznamenalo současnou diskusi o školách, proudech a směrech v historiografii. Soudobí badatelé se víceméně shodují, že nemá smysl zcela odvrhnout tradiční koncepci využívající ke klasifikaci dějin dějepisceví pojmy škola, směr a proud. Panuje také shoda o smysluplnosti zachování tradičních názvů a označení vědeckých škol. Zároveň je však dodáváno, že musí dojít k revizi přetrvávajícího rigidního schématu, které trpí mechanicitou, a k jeho nahrazení koncepcí umožňující uchopit názory historiků v jejich celistvosti. Přitom se nelze omezovat jen na některou jejich část. O aktuálnosti tématu svědčí celá řada prací o školách v ruské historiografii vydaných v posledních dvou desetiletích.²¹⁴ Tyto práce spojuje především snaha

212 Srov. Iosif L. BELEŇKIJ, *K probleme naimenovanija škol, napravlenij, tečenij v otčeštvnoj istoričeskoj nauke XIX–XX vv.*, in: XXV sjezd KPSS i problemy razvitija istoriografii. Č. 2, Kalinin 1978, s. 64–65.

213 Srov. např. A. N. ŠACHANOV, *Russkaja istoričeskaja nauka vtoroj poloviny XIX – načala XX veka*, s. 392–393. G. P. MJAGKOV, *Naučnoje soobščestvo v istoričeskoj nauke*, s. 3–6.

214 Z velkého množství prací srov. Dmitrij A. CYGANKOV, *Professor V. I. Gerje i jeho učeníki*, Moskva 2010. R. A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola. Istoričeskaja koncepcija K. D. Kavelina i B. N. Čičerina*, Moskva 2004. Jevgenij A. ROSTOVCEV, A. S. Lappo-Danilevskij i petěrburgskaja istoričeskaja škola, Rjazan' 2004. Olga B. LEONŤJEVNA, „Subjektivnaja škola“ v ruskosj mysli. *Problemy teorii i metodologii istorii*, Samara 2004. Viktor S. BRAČEV, „Naša universitětskaja škola russkich istorikov“ i jeho sudba, Sankt-Petěrburg 2001. Konstantin B. UMBRAŠKO, M. T. Kačenovskij i „skeptičeskaja škola“ ob osobennostach istorii Rossii, Novosibirsk 2001. G. P. MJAGKOV, *Naučnoje soobščestvo v istoričeskoj nauke. Opyt „russkoj istoričeskoj školy“*, Kazaň 2000. N. V. ILLERICKAJA, *Istoriko-juridičeskoje napravlenije v ruskosj istoriografii vtoroj poloviny XIX veka*, Moskva 1998. Sergej N. POGODIN, „Russkaja škola“ istorikov: N. I. Karejev, I. V. Lučickij, M. M. Kovalevskij, Sankt-Petěrburg 1997. Sergej I. MICHALČENKO, *Kijevskaia škola v ros-*

vyrovnat se s letitou historiografickou tradicí a snaha o nové přečtení primárních pramenů, tj. historických prací formujících vědecké školy.

Výše uvedené pojetí dějin dějepiscectví se úzce dotýkalo také státní školy. Ta nesla celou řadu různých označení: nová škola, historická škola, právní škola, historickoprávní škola, státoprávní škola apod. Každý z těchto názvů má své opodstatnění, zdůrazňuje a vyzvedává určité myšlenky této školy a akcentuje některé okolnosti spojené s její činností. Státní škola se zformovala v polovině 40. let 19. století, a to nejen jako přirozený důsledek vývoje historické vědy, ale také v přímé souvislosti se sporem zapadníků a slavjanofilů. Bezprostředně po jejím vzniku se v dobovém tisku začala objevovat různá pojmenování pro tuto školu a také různá vymezení toho, co tento pojem označoval. Tyto první historiografické charakteristiky vznikaly poměrně „živelně“ a byly výrazně ovlivněny výše podrobně rozebraným principem „stranickosti“. Z těch nejznámějších a významnějších ze 40. až počátku 60. let 19. století zmiňme pojetí předložená Michaiilem P. Pogodinem,²¹⁵ Nikolajem V. Kalačovem,²¹⁶ Nikolajem G. Černyševským²¹⁷ a Konstantinem N. Bestuževem-Rjuminem.²¹⁸ Zásadním způsobem přispěl k rozpracování pojetí státní školy Pavel N. Miljukov²¹⁹ v polovině 80. let 19. století. Na počátku 20. století podal podrobný rozbor státní školy Dmitrij I. Bagalej.²²⁰ Nikdo z těchto historiků nepochyboval, že státní škola byla historiografickým faktem. Jakkoliv se jejich koncepce státní školy lišily, nepojímali ji jako uzavřené uskupení a viděli v ní spíše skupinu historiků, jejichž nazírání ruských dějin vykazovalo řadu shodných prvků, přičemž míra podobnosti těchto prvků podle nich vylučovala náhodu, tedy předpokládali vzájemné ovlivňování. Též je třeba zdůraznit, že historiografové 19. století hovořili o škole a jejích jednotlících znacích vždy v souvislosti s konkrétními díly Kavelina, Solovjova, Čičerina (a někteří též i Sergejeviče a případně dalších ruských historiků). Nikdo z nich tedy neřešil přímo otázku, zda ten či onen historik patří ke státní

sijskoj istoriografii. Škola zapadno-russkogo prava, Moskva–Brjansk 1996. Boris S. KAGANOVIČ, *Jevgenij Viktorovič Tarle i petěrburgskaja škola istorikov*, Sankt-Petěrburg 1995. S. I. MICHALČENKO, *Kijevskaia škola. Očerki ob istorikach*, Brjansk 1994. Předložený seznam je ilustrativní, a nikoliv vyčerpávající.

215 Srov. Nikolaj P. BARSUKOV, *Žizň i trudy M. P. Pogodina. Kniga děvjataja*, Sankt-Petěrburg 1895, s. 103–147.

216 Srov. Nikolaj V. KALAČOV, *Predislovije*, in: Nikolaj V. KALAČOV (ed.), *Archiv istoriko-juridičeskich svedenij, odnosjaščichsja do Rossii*, knižka pervaja, otd. V, Moskva 1850, s. I–II.

217 Srov. Nikolaj G. ČERNYŠEVSKIJ, *Vybrané filozofické spisy I.*, Praha 1953, 264–528.

218 K. N. Bestužev-Rjumín věnoval škole a jejím představitelům celou řadu článků, které hojně cituji v pozdějším textu a na tomto místě je neuvádím. K dosud nejrozsáhlejšímu zhodnocení historiografické činnosti Bestuževa-Rjumína srov. R. A. KIREJEVA, *K. N. Bestužev-Rjumín i istoričeskaja nauka vtoroj poloviny XIX v.*, Moskva 1990, s. 123–208.

219 Srov. Pavel N. MILJUKOV, *Juridičeskaja škola v russkoj istoriografii (Solovjov, Kavelin, Čičerin, Sergejevič)*, Russkaja Mysl 1886, kniha VI, s. 80–92.

220 Srov. Dmitrij I. BAGALEJ, *Russkaja istoriografija*, Charkov 1911, s. 190–206.

škole jen některými svými pracemi, nebo jejich většinou, případně celým svým dílem.²²¹

Ve 20. století, jak již víme, došlo ke kvalitativní proměně chápání školy. Kromě ideologického hlediska se projevila i snaha vnímat školy jako vnitřně semknutá uskupení, což vedlo k pokřivené interpretaci školy a což bylo následně kritizováno. V následujících odstavcích nastíním, jak je možné státní školu dnes nahlížet a jaký byl základní konceptuální rámec, s nímž jsem pracoval při vymezení státní školy v předkládané práci.

Pojetí státní školy, které uvádím, není nijak revoluční a v zásadě ani novátorské. Je vystavěno na dvou pilířích: za prvé na důkladném přečtení prací představitelů školy a jejich srovnání a za druhé na přihlednutí k historiografickému úzu. V tomto svém záměru se opírám o podobně vymezené koncepce dalších dvou významných škol v ruské historiografii – skeptické školy a tzv. ruské školy.²²² Dále jsem se opíral o práce Anatolije Šachanova o ruské historické vědě druhé poloviny 19. století, v nichž je nemálo prostoru věnováno právě státní škole.²²³ Nakonec, avšak v neposlední řadě, jsem vycházel z české historiografické tradice, reprezentované pracemi R. Vlčka, které jsem podrobněji přiblížil v historiografické kapitole.

Základním předpokladem k tomu, abychom mohli hovořit o historické škole, je sdílení společného přístupu k dějinám. To zahrnuje jak metodologii zkoumání dějin, přístup k pramenům, tak i vnímání historických témat. Konkrétně pro státní školu a ruské dějiny jsou takovými společnými a styčnými body vztah ruských a evropských dějin, zkoumání vývoje státu jako instituce, otázka rodového uspořádání staroruské společnosti, široké využití pramenů právní povahy a Hegelova idealistická filozofie jako primární nástroj při definování smyslu dějin. Musíme dát za pravdu mnohým kritikům, že výše uvedené styčné body jsou v konkrétních historických koncepcích jednotlivých představitelů státní školy obsaženy v různé míře. Zárodky rozdílných stanovisek jsou patrné již v prvních dílech Kavelina, Solovjova a Čičerina a tyto rozdíly se postupně v dalších pracích prohlubovaly. Absolutizace těchto rozdílu nahrávala např. dlouho vedené diskusi, zda Solovjov je či není představitelem státní školy. A podobně bychom mohli zpochybnit i zařazení dalších historiků. Přes vědomí rozdílu mezi historickými koncepcemi Kavelina, Solovjova a Čičerina je jejich současníci vnímali jednoznačně jako představitele jedné historické školy. Zde sehrála svoji roli ona vícekrát zmíněná „stranickost“. Ta je dalším stavebním

221 Podrobně o pojetí státní školy v ruských odborných pracích srov. J. ŠAUR, *Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejích počátků a zformování v dobovém odborném tisku*, s. 537–573.

222 Srov. K. B. UMBRAŠKO, M. T. Kačénovskij i „skeptičeskaja škola“ ob osobennostjach istorii Rossii, Novosibirsk 2001. G. P. MJAGKOV, *Naučnoje soobščestvo v istoričeskoj nauke. Opyt „russkoj istoričeskoj školy“*, Kazaň 2000.

223 Srov. A. N. ŠACHANOV, *Russkaja istoričeskaja nauka vtoroj poloviny XIX – načala XX veka. Moskuskij i Petěrburgskij universitěty*, Moskva 2003. TÝŽ, *Stanovlenije učonogo*, in: Sergej M. SOLOVJOV, *Pervyje naučnyje trudy*. Pisma, Moskva 1996, s. 208–209.

kamenem předkládané koncepce státní školy. Kavelin, Solovjov a Čičerin zaujímali v dobových diskusích a společenských názorových přestřelkách společné stanovisko, stojící v opozici ke stanoviskům prezentovaným slavjanofily a Michaiilem P. Pogodinem. Historikové státní školy tedy nejenže sdíleli pojetí ruských dějin, ale také ve společenských diskusích vědomě zastávali společná stanoviska a zcela vědomě a cíleně se navzájem názorově podporovali. Jednoduše řečeno, spojovala je odvěká pravda, že nepřítel mého nepřítele je můj přítel. Názorové rozdíly mezi státní školou jako celkem a jejími ideovými oponenty byly zjevnější a jasnější než odlišnosti v koncepcích uvnitř školy. Pod vlivem polarizace tehdejších polemik se i samotní představitelé školy k sobě navzájem hlásili a považovali se za představitele společné historické myšlenky. Tento aspekt považuji za důležitý, neboť vyvrací mylná mínění některých historiků (např. G. Hamburga či G. Krinické), že státní škola postrádala vzájemnou kooperaci a byla jen skupinou solitérů. Zároveň svá tvrzení stavím na dosud spíše opomíjeném pramenném materiálu – dobových časopiseckých debatách ohledně působení jednotlivých představitelů školy.

Již v úvodu jsem zdůraznil, že užívám název státní škola, jelikož se jedná o název nejrozšířenější. To ovšem neznamená, že bych si neuvědomoval jeho jistou problematičnost. Jak správně poukázal Z. Beneš, pojem škola je metaforický. A tudíž s sebou nese část svého původního významu. Intuitivně si s vědeckou školou spojujeme slova učitel a žák a máme tendenci ji vnímat jako spíše uzavřené a vnitřně sepnuté uskupení. Realita však byla taková, že státní škola byla uskupení volné. Ba co více, bylo by vhodnější hovořit o myšlenkové tendenci v uchopování historické látky, která byla vlastní určité skupině historiků. Neudivuje proto, že někteří historiografové nehovořili ve spojitosti se státní školou o „škole“, ale o „proudu“. A je to tak i přesněji. Na druhou stranu jsem ukázal, že pokusy přesně vymezit pojem „škola“ a „proud“ v ruském prostředí neuspěly. Hovořím-li proto o státní škole, pak tento pojem používám jako konvenční a uzuální, jako „terminus technicus“, aniž by tento název měl asociovat další intuitivní a nezmníněné významy.

Důležitým rysem předkládané koncepce je skutečnost, že státní školu není možné vidět staticky, ale jako dynamicky postupně rozvíjenou historickou koncepci, která by měla být pojímána ve své proměnlivosti, nikoliv redukována na nehybný konstrukt. Nepovažuji za účelné uvádět takovou koncepci ruských dějin státní školy, která by měla být platná pro všechny její představitele a pro všechna jejich díla beze zbytku. Z tohoto důvodu hovořím o státní škole výhradně v souvislosti s pracemi Granovského, Kavelina, Solovjova a Čičerina.²²⁴ Kriticky přistupuji k dřívějším snahám vztáhnout pojem státní škola k celoživotní badatelské činnosti představitelů školy. Jako opodstatněnější se mi jeví zahrnout pod hlavičku školy jejich působení od 40. do přelomu 50. a 60. let a v individuálních případech

224 V samostatné podkapitole vysvětlím, proč tzv. mladší či druhou generaci historiků státní školy již nepovažuji za její součást.

i do počátku 70. let 19. století. Jejich pracovní zaměření se postupně pod vlivem nových impulsů a inspirací vzdalovala – tematicky, myšlenkově, koncepčně. Dobře to ilustruje již citovaná studie R. Vlčka o Kavelinovi, kde autor poukázal na proměny filozofických základů Kavelinovy historické koncepce, jakož i na tematický vývoj jeho bádání, čímž se škole postupně vzdaloval. Snaha některých historiografů zahrnout do státní školy dějepisnou práci vykonanou v průběhu celé druhé poloviny 19. století plejádou různorodých osobností vedla k dezinterpretaci státní školy.

4.2 Státní škola a profesionalizace ruské historické vědy

Když na konci 50. let 19. století podal Konstantin N. Bestužev-Rjumin v sérii článků jako první skutečné historiografické zhodnocení státní školy, vytyčil mj. i dvě hlavní okolnosti jejího vzniku. Státní školu chápal jako výsledek vývoje ruské vědy v 19. století. Tu výrazně ovlivnilo vydání Karamzinova historického opusu. 20. a 30. léta 19. století se nesla ve znamení sporu zastánců a odpůrců Karamzinova pojetí ruských dějin. Avšak ani jedni nebyli schopni předložit koncepci a hlavně syntézu, která by tu Karamzinovu nahradila. To dokázali až představitelé státní školy. Stejně důležitý při formování státní školy byl podle Bestuževa-Rjumina spor slavjanofilů a zapadníků, který se rozhořel na přelomu 30. a 40. let 19. století a v němž hrály historické otázky zásadní roli.²²⁵ Předpoklady vzniku státní školy definované Bestuževem-Rjuminem potvrzuje i současný výzkum.²²⁶ Nejprve se budu věnovat proměnám ruské historické vědy v první polovině 19. století.

Přelom 18. a 19. století znamenal v evropském dějepisectví významný mezník, kdy postupně osvícenské vnímání historie ustupovalo novým vlivům. Zformovaly se zásady historikovy práce, byly vypracovány metody vědecké kritiky pramenů a jejich interpretace. V průběhu první poloviny 19. století se dějepisectví postupně profesionalizovalo a institucionalizovalo; historikovou práci přestalo být pouhé psaní na historické náměty a subjektivní uvažování nad dějinami: změnilo se v metodickou činnost s definovanými pravidly a postupy. Do evropského dějepisectví této doby se promítala jednotící myšlenka historismu, tedy důraz na individualitu

225 Srov. zejména Konstantin N. BESTUŽEV-RJUMIN, *Sovremennoje sostojanije ruskoj istorii, kak nauki. Istorija Rossii s drevnejšich vremjon. Soč. S. Solovjova. T. I–VIII. Moskva 1851–58*, Moskovskoje Obozrenije 1859, 1, s. 1–132. TÝŽ, *Raznyja napravlenija v izučeníi ruskoj narodnosti*, Otčestvennyja Zapiski 1860, 3, otd. III Russkaja literatura, s. 24–44. TÝŽ, *Sočiněnija Kavelina (Četyre toma. Moskva 1859). Staťja pervaja*, Otčestvennyja Zapiski 1860, 4, otd. III Russkaja literatura, s. 74–97; TÝŽ, *Sočiněnija Kavelina (Četyre toma. Moskva 1859). Staťja vtoraja*, Otčestvennyja Zapiski 1860, 6, otd. III Russkaja literatura, s. 28–59; TÝŽ, *Sočiněnija Kavelina (Četyre toma. Moskva 1859). Staťja treťja i poslednjaja*, Otčestvennyja Zapiski 1860, 8, otd. III Russkaja literatura, s. 59–89.

226 Srov. Radomír VLČEK, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisectví 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*, In: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, Brno 2007, s. 99–103.

každé historické epochy, kterou nelze redukovat na něco konstantního a statického a v níž historik přihlíží k dynamičnosti, proměnlivosti a mnohosti historické skutečnosti. Společným znakem tehdejší historiografie byla i její značná společenská angažovanost. S pomocí historie měly být zodpovězeny palčivé otázky tehdejší doby. Historie se stala zájmem širokého okruhu čtenářů a badatelů. V západní Evropě se nevylučovala kariéra historika a politika.²²⁷

Tyto zásadní konceptuální změny se nevyhnuly ani ruskému dějepiscectví. Rozvívěla se metodologie historikovy práce a proměnila se koncepce ruských dějin dle trendů uplatňovaných v evropském dějepiscectví. Státní škola vystavěla své pojetí na ruských i evropských zdrojích. S těmi evropskými se částečně seznámili představitelé školy přímo, nemalou část ale poznali zprostředkovaně přes díla ostatních ruských myslitelů a historiků. Škola výrazně navazovala na práci významných osobností ruské historiografie první poloviny 19. století. U pomyslné kolébky státní školy stály tři sudičky – Nikolaj Karamzin, Michail Kačenovskij a Johann Ewers –, z nichž každá jí vložila do vínku jednu z výrazných črt její historické koncepce a každá z nich představila škole část evropské myšlenkové tradice. Ewers ovlivnil státní školu teorií o rodovém uspořádání staroruské společnosti a odmítnutím líčení dějin jako sledu panovníků. Od Kačenovského převzala státní škola kritický rozbor pramenů a metodologii jejich interpretace. U Karamzina čerpala společenskou angažovanost historické látky a přesvědčení o velkoleposti ruských dějin. Pregnantně to vyjádřil Sergej M. Solovjov ve svých pamětech, kde napsal, že od Karamzina čerpal fakta, že Karamzin působil na jeho city, ale Ewers zasáhl jeho mysl a naučil ho přemýšlet o dějinách.²²⁸

4.2.1 Nikolaj M. Karamzin

19. století chápeme po právu jako „století historie“, kdy se součástí lidského uvažování nastalo stal historický rozměr.²²⁹ Běžný byl zvýšený zájem o dějiny vlastního národa, státu, země. V Rusku tomu nebylo jinak. Již v roce 1804 vznikl (Moskevský) spolek ruských dějin a starožitností ([Moskovskoj] občestvo istorii i drevnostej Rossijskich), nejstarší ruská historická společnost. Jejím prvotním a dlouholetým cílem bylo vydávání ruských památek a později i významných historických děl. Ještě více rostl zájem Rusů o vlastní dějiny po porážce Napoleona a povstání Moskvy z popela. Na divadelních scénách kralovala historická dramata a opery, z nichž nejpobulárnější byly Puškinův *Boris Godunov* (1825) a Glinkova opera *Život*

227 Srov. František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století. Třetí doplněné vydání*, Praha 2009, s. 197–200.

228 Srov. Sergej M. SOLOVJOV, *Izbrannye trudy. Zapiski*, Moskva 1983, s. 269.

229 Srov. Josef VÁLKA, *Cesta k vědecké historiografii?*, in: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, Brno 2007, s. 15.

za cara (1836). Neobyčejné popularitě se těšily historické prózy a romány ve stylu Waltera Scotta, jaké ruským čtenářům nabídl Michail N. Zagoskin (1789–1852). James Billington uvádí, že v letech 1834–1848 bylo napsáno více než půldruhého sta historických poem. Vznikala patriotická plátna zachycující významné momenty ruské minulosti, z nichž jmenujme alespoň *Pád Pskova* od Karla P. Brjulova (1799–1852).²³⁰

Neodmyslitelný podíl na rostoucím zájmu o ruské dějiny mělo vydání Karamzinova díla *Dějiny ruského státu (Istorija gosudarstva Rossijskogo)*.²³¹ Ihned po svém vydání se kniha stala bestsellerem – 3 000 exemplářů bylo prodáno během 25 dní, přičemž na 600 zájemců se nedostalo. Během několika měsíců šlo do tisku druhé vydání knihy.²³² *Dějiny ruského státu* kombinovaly pečlivost a jistou dávku odbornosti s čtivým stylem, moderním ruským jazykem, zbaveným archaických příkras. Karamzin dokázal svojí prací zastúnit své předchůdce i současníky. Objemné syntézy ruských dějin od Vasilije N. Tatiščeva (1686–1750) a Michaila M. Ščerbatova (1733–1790) nebyly pro čtenáře neodborníka přitažlivé pro svůj těžkopádný styl.²³³ Obecně pojaté texty Michaila V. Lomonosova (1711–1765) a Fjodora de Mirijeva (1740/1741–1814) v Karamzinově době již zastaraly.²³⁴ Další práce Karamzinových současníků byly buď příliš specializované (např. *Nestor* od Augusta L. Schlözera), nebo naopak příliš povrchní (příručky Pavla M. Strojjeva a Konstantina F. Kalajdoviče) na to, aby mohly konkurovat monumentálním *Dějinám ruského státu*.²³⁵

230 Srov. James H. BILLINGTON, *Ikona i topor. Opyt issledovanija istorii russkoj kultury*, Moskva 2001, s. 380.

231 Prvních osm svazků *Istorii gosudarstva rossijskogo* vyšlo v roce 1818, byt první tři svazky udávají rok 1816 a ostatní 1817. Devátý svazek se objevil v roce 1821, desátý a jedenáctý 1824, poslední díl práce byl vydán až posmrtně 1829. V češtině se také někdy můžeme setkat s českou verzí názvu Karamzinova díla jako *Dějiny Říše ruské*. V následující části textu jsem se opíral o svoji studii, kde je uvedena další literatura k tématu. Srov. J. ŠAUR, *Pojetí ruských dějin po napoleonských válkách (na příkladu N. M. Karamzina a J. P. G. Ewera)*, in: Ivo POSPÍŠIL – Josef ŠAUR (eds.), *Areál Ruska ve světle historických výročí (1709, 1812, 1941, 1991): jazyk – literatura – dějiny kultury*, Brno 2012, s. 219–227.

232 Srov. P. N. MILJUKOV, *Glavnyje tččenija russkoj istoričeskoj mysli*, Moskva 2006, s. 218.

233 V. N. Tatiščev napsal práci *Ruské dějiny (Istorija Rossijskaja)*, která byla poprvé vydána až po autorově smrti v roce 1768, a toto vydání neslo plný název *Istorija Rossijskaja s samych drevnějšich vremjon, něusyšnyimi trudami čerez tridcať let sobrannaja i opisannaja pokojnym tajnym sovetnikom i astrachanskim gubernatorom Vasilijem Nikitičem Tatiščevym*. M. M. Ščerbatov přispěl do fondu ruské historiografie prací *Ruské dějiny od nejstarších dob (Istorija Rossijskaja ot drevnějšich vremjon)*, dovedenou do roku 1610.

234 M. V. Lomonosov shrnul výsledky svých bádání do práce *Stará ruská historie od počátků ruského národa do smrti Jaroslava Prvního (Drevňaja rossijskaja istorija ot načala Rossijskago naroda do končiny Jaroslava Pervago, 1765)*. Oficiálním textem pro ruské školy po roce 1799 byla příručka *Stručné dějiny Ruska (Kratkaja rossijskaja istorija)*, kterou napsal Fjodor I. Jankovič de Mirijevo a jejíž šesté vydání vyšlo současně s Karamzinovou prací.

235 Srov. Joseph BLACK, *Nicholas Karamzin and Russian Society in the Nineteenth Century. A Study in Russian Political and Historical Thought*, Toronto 1975, s. 129 a 218–219. Pavel M. STROJEV, *Kratkaja rossijskaja istorija, v polzu rossijskago junošestva*, Moskva 1814. Konstantin F. KALAJDOVIČ, *Kratkoje načertanije rossijskoj istorii*, Moskva 1814. Schlözer vydal své pojednání o Nestorovi nejdříve německy

Jejich popularitě nahrávala i doba vydání. Napoleonské války vzvedly v Rusku vlnu patriotismu a přispěly k růstu národního vědomí, pro jehož budování bylo zapotřebí i reprezentativních dějin. Pro svěží literární styl se Karamzinovy *Dějiny ruského státu* staly oddechovou četbou, vyhledávanou pro zábavu, a nikoliv pro poučení. Mnoho spisovatelů (Alexandr S. Puškin, Kondratij F. Rylejev, Michail J. Lermontov, Nikolaj V. Gogol, Fjodor I. Ťutčev, Nikolaj A. Někrasov ad.) vycházelo z Karamzinova díla při vytváření historických pozadí svých literárních počinů.²³⁶ Popularita *Dějin ruského státu* pro ruské spisovatele byla také dána Karamzinovým renomé v literárním prostředí, v němž tehdy platil za nejvýznamnější postavu. Vliv jeho opusu je zřejmý na celé řadě učebnic a příruček ruských dějin vydaných nejen v Rusku a v ruštině. Někteří pedagogové vyučující historii na univerzitní půdě (Michail P. Pogodin, Nikolaj G. Ustrjalov, Petr A. Pletňov) postavili své přednášky na Karamzinově díle.²³⁷ V absolutistickém státě, jakým bylo Rusko, by však vše výše zmíněné nestačilo k tomu, aby se jedno dílo mohlo stát tak vlivným bez „správného“ politického tónu. Monarchisticko-konzervativní pojetí výkladu dějin zajistilo Karamzinově *Dějinám ruského státu* pozici státně oficiální historické syntézy. Jeho historická koncepce se tak nesmazatelně vryla do ruské kultury a dějinného uvažování Rusů.

Karamzin byl člověkem své doby, a tak se ani v jeho díle nemohla neodrazit napoleonská epocha. Četba časopisu *Vestnik Jevropy*, který vydával, nedovoluje pochybovat o Karamzinově velkém obdivu k Napoleonovi a jeho skutkům. Přestože s postupem Napoleonovy kariéry a uchvacováním moci a vladařských titulů Karamzinův obdiv k této osobnosti slábl, nezbavil se nikterak kouzla doby. To se projevilo v jeho pojetí státu. Ideálem je pro něj stát veliký, majestátní a impozantní, přičemž tyto příznaky se projevují v jeho velikosti, a to jak v té doslovné, tedy velikost jako teritoriální rozlehlost, tak i v té přenesené, tedy velikost jako vojenská síla a moc. Karamzin obdivoval vnitřní semknutost napoleonské Francie. Tyto myšlenky přenášel Karamzin i na ruské dějiny. Samoděržaví bylo pro něj prvkem utvářejícím a posilujícím Rusko. Karamzin chtěl předložit čtenářům dějiny, v nichž by ukázal, jak Rusko prošlo stoletími rozdrobenosti a pohrom, aby povstalo sjednocené a stmelené ke slávě a mohutnosti. Takto svůj záměr historik předložil v úvodu práce, který vznikl pod dojmem napoleonské doby.²³⁸

V Karamzinově pojetí je hlavním dějnotvorným prvkem vládce. Právě s ním spojoval veškerý běh ruských dějin, úpadky i vzestupy ruského státu. Ustanovení

a v roce 1809 také rusky pod názvem *Něstor. Russkija letopisi na drevněslavjanskom jazyke, sličonnyja, perevedonnyja i objasnonyja A. Šlecerom* (Sankt-Petěrburg, 1809).

236 Srov. Sergej M. PETROV, *Russkij istoričeskij roman XIX veka*, Moskva 1964. Lev V. ČEREPNIN, *Istoričeskije vzgljady klassikov russkoj literatury*, Moskva 1968.

237 Srov. J. BLACK, *Nicholas Karamzin and Russian Society in the Nineteenth Century*, s. 132–135.

238 Srov. Jurij M. LOTMAN, *Karamzin. Sotvorenije Karamzina. Staťi i issledovanija 1957–1990. Zametki i recenzii*, Sankt-Petěrburg 1997, s. 565–587.

údělných knížectví, tatarské jho, „sbírání“ ruských zemí a další události ruské historie jsou v Karamzinově koncepci výsledkem skutků knížat – hrdinských i těch chybných. Pavel N. Miljukov věnoval rozsáhlé pasáže svého známého historiografického pojednání o hlavních proudech ruské dějepisné práce tomu, aby dokázal, že Karamzin byl po odborné stránce velmi nesamostatný badatel, který se nevymanil ze závislosti na dílech svých předchůdců – M. M. Ščerbatova, I. N. Boltina a hlavně A. L. Schlözera. Od Schlözera převzal Karamzin dle Miljukova prameny k jednotlivým událostem a také jejich výklad; od ruských badatelů pak převzal historické schéma, do nějž jednotlivá fakta zasadil. Celkově Miljukov konstatoval, že Karamzin nepřinesl oproti dřívějším bádáním nic nového.²³⁹ Nebyla to však zcela pravda; s postupujícími díly pracoval Karamzin čím dál samostatněji a vymaňoval se z vlivu svých předchůdců. Prvotní Karamzinova závislost na badatelských výsledcích předchozích historiků byla dána i tím, že Karamzin neprošel žádným školením, k dějinám přistupoval intuitivně a historickému řemeslu se učil postupně při psaní *Dějin ruského státu*.

Přesto existoval faktor, který Karamzinovo dílo odlišoval od prací, z nichž vycházel, a to již zmíněná literárnost. Karamzinovi bylo vytýkáno, že nepředložil vědecké bádání, ale pouze analýzu historického materiálu a umělecké převyprávění známých faktů. Novost Karamzina spočívala právě v tom, jak dějiny vyprávěl. Jinak řečeno, nové není, co bylo vyprávěno, ale jak to bylo vyprávěno. A literární pojetí dějin bylo Karamzinovým autorským záměrem. Ruské dějiny byly pro něj stejně zajímavé jako dějiny evropské. Dokonce v nich hledal a nacházel paralely: Rusko mělo Karla Velikého v osobě Vladimíra I., Ludvíka XI. v caru Ivanovi, Cromwella v Borisi Godunovovi.²⁴⁰ Uměleckému ztvárnění své koncepce obětoval Karamzin odbornost díla. Historické osobnosti v jeho díle trpěly psychologismem, jelikož je autor zobrazil jako literární hrdiny, a nikoliv jako historické postavy. Když prameny nehovořily o souvislosti mezi fakty, domýšlel je tak, aby nepřerušoval plynulé vyprávění. Vladimír Svatoň označil Karamzinovo líčení za tradiční historickou epiku preferující činy knížat a carů, snahy dvořanů a církevních hodnostářů, podniky vojevůdců, zahraničních poselstev a všech lidí, kteří se na dějinách ruské říše tak či onak podíleli.²⁴¹ Karamzin tvořil ve stylu kronik a chtěl – dle vlastních slov – „vypovědět všechno o tom či onom knížeti, aby žil v naší paměti nejen suchým jménem, nýbrž i jistou mravní tvářností“.²⁴² Karamzin chápal dějiny pragmaticky jako mravní poučení pro pozdější generace.

239 Srov. P. N. MILJUKOV, *Glavnyje tččenija ruskoj istoričeskoj mysli*, s. 142–184.

240 Srov. tamtéž, s. 153.

241 Srov. Vladimír SVATOŇ, *Poslední letopisec Ruska*, in: Nikolaj M. KARAMZIN, *Obrazy z dějin Říše ruské*. Svazek I, Praha 1984, s. 39.

242 Citováno dle tamtéž, s. 43.

Z výše uvedeného by mohlo mylně plynout, že Karamzinovo dílo postrádalo veškerou odbornost. Autor chtěl uspokojit co nejširší okruh čtenářů a zároveň se nechtěl vzdát odborného aparátu, a proto každý díl rozdělil na dvě části: vlastní text a poznámky. Ty byly tištěny peřitem a v některých dílech zabíraly více stránek než výklad historických událostí. Tyto poznámky dokládají, že Karamzin byl nejen velký vypravěč, ale i znalec historické problematiky. V poznámkách detailně pojednal o pramenech a jejich interpretaci. I o poznámkách ovšem platí, že při jejich zpracování vycházel výrazně ze Schlözera. V některých případech předložil v poznámkách jinou interpretaci pramenů než v textové části. Poznámky proto částečně rehabilitují Karamzinův historický výklad.²⁴³

Zařadíme-li Karamzinovy *Dějiny ruského státu* do dobového evropského kontextu, můžeme ho označit za plnohodnotnou součást evropského romantického dějepisectví. Na rozdíl od osvícenského dějepisectví a myšlení ovládaného rozumem, romantické historiografie nebylo cizí „vycitování“ chodu dějin, historik pracoval více intuitivně. Úzká propojenost literatury a historiografie byla dokonce čímsi žádaným. Podle Friedricha Schellinga (1775–1854) se historie blížila poezii a Novalis (1772–1801) tvrdil, že dějepisec je spíše básník než vědec. Jen literát může prohlédnout vnitřní spojitosti dějinných událostí.²⁴⁴ Specifičnost Karamzinova díla, která jej odlišuje od ruských dějepisců i v Rusku působících Němců, byla syntéza ruské tradice a ruských hodnot s evropským soudobým myšlením. Karamzinova obhajoba samoděržaví vycházela z autochtonní ruské tradice, zároveň však souvisela s konzervativním proudem evropského myšlení vycházejícího z Edmunda Burke (1729–1797) a nesla se na vlně dobového legitimismu, vyjádřeného v politice Svaté aliance. Rusko v Karamzinově pojetí má svá nepopíratelná specifika a svérázný charakter, ale je pevnou součástí Evropy.

4.2.2 Michail T. Kačenovskij

Karamzinovo dílo bylo strhujícím čtením a jen málokdo bral v potaz kritiku ostatních historiků, že se jedná o práci spíše uměleckou než vědeckou. Nejhlasi-
tější kritikem Karamzinových *Dějin ruského státu* byl Michail T. Kačenovskij.²⁴⁵ Ve 20. letech 19. století působil na moskevské univerzitě na katedře dějin, statistiky a geografie, později přednášel na katedře ruské slovesnosti. Ve 30. letech se stal

243 Srov. J. M. LOTMAN, *Karamzin. Sotvorenije Karamzina*, s. 565–587.

244 Srov. Jaroslav KUDRNA, *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin. VI. přepracované vydání*, Brno 1985, s. 144–148.

245 V následujících odstavcích o Kačenovském jsem vycházel především z následujících prací: Alla J. ŠIKLO, *Byl li Něstor: skeptičeskaja škola v ruskoj istoriografii*, in: Andrej N. SACHAROV (ed.), *Istoriki Rossii: XVIII – načalo XX veka*, Moskva 1996, s. 136–1151. Michail V. ZELENOV, *Kačenovskij Michail Trofimovič (1775–1842)*, in: *Istoriki Rossii. Biografii*, Moskva 2001, s. 110–115. K. B. UMBRAŠKO, *M. T. Kačenovskij i „skeptičeskaja škola“ ob osobennostach istorii Rossii*, Novosibirsk 2001.

děkanem slovesného oddělení univerzity, resp. filozofické fakulty a od roku 1837 až do své smrti (1842) zastával post rektora moskevské univerzity. Kačenovskij proslul jako znalec pramenů a jejich kritiky. Z ruských historiků byl ovlivněn Vasilijem N. Tatiščevem a Ivanem N. Boltinem. Ve svých teoretických pojednáních o ruských pramenech se opíral především o práce, metody a postupy A. L. Schlözera a německého badatele Bartholda Geoga Niebuhra (1776–1831).

Kačenovskij soudil, že prvořadým úkolem ruských historiků je shromáždit prameny roztroušené porůznu po celém Rusku a následně provést jejich kritický rozbor a dobrat se tak k hodnověrným údajům, na nichž by mohla být vystavěna syntéza ruských dějin. Sám proto zcela programově rezignoval na vydání uceleného knižního díla, věnoval se zkoumání pramenů a výsledky svých bádání od roku 1809 pravidelně publikoval na stránkách *Vestniku Jevropy*. Pod vlivem Boltina a Schlözera upoutal jeho pozornost klíčový narativní pramen ruského středověku – *Nestorův letopis* (*Pověst vremenných let* nebo též *Načálnaja ruskaja letopis*; *Vyprávění o dávných dobách, Počáteční letopis*). Už v prvních pracích na toto téma upozornil na nesourodost letopisných pramenů, které se často dochovaly v odlišných opisech. Podle něj je tedy nutné provádět komparaci letopisů a vyjasnit odlišná místa. Již v rané fázi své historické práce obhajoval právo historika stavět se k prameni kriticky a nenechat se svádět patriotismem a náboženskými tématy.²⁴⁶ Následně prosazoval nutnost srovnávat ruské letopisy nejen mezi sebou, ale i s prameny geograficky blízkých národů, s nimiž byly dějiny Ruska v různé míře propojeny. Kačenovskij poukazoval na to, že některé syžety zachycené v ruských letopisech jsou převzaty z norských a dánských pramenů.

Když vyšly první díly Karamzinova opusu, věnoval se Kačenovskij soustavnému studiu ruských historických pramenů deset let. Jako znalec pramenů kritizoval *Dějiny ruského státu* jak z hlediska tematického, tak z hlediska práce s prameny. Pod vlivem Ewerse nesouhlasil s cíli historika, jak je vytyčil Karamzin v úvodu ke svému dílu, tedy se sledováním činů panovníků a politických událostí, a chápal historikův úkol širě. Odmítl také Karamzinův literární přístup k práci s historickou látkou. Pro imaginaci nebyl dle Kačenovského v historické práci prostor. Součástí Kačenovského kritiky bylo i shrnutí zásad správné práce s historickými prameny. Karamzin pracoval s prameny značně pragmaticky, tedy vybíral si z nich to, co se hodilo do jeho koncepce. Nepřístupoval ke kritice pramenů s takovou erudicí a pečlivostí jako Kačenovskij. Ten chápal sebrání dostupných pramenů a svědectví o zkoumané události pouze jako první etapu historikovy práce, po níž musí bezpodmínečně následovat prověření jejich důvěryhodnosti. Historik musí pramen doslova zrekonstruovat, protože obsahuje vynechávky a pozdější vpisky. Ty musí

246 Jednalo se o studie *Ob istočnikach dlja ruskaj istorii*, *Vestnik Jevropy* 1809, č. 3, 5, 6, 16. *Parallelnyja mesta v ruskich letopisjach*, *Vestnik Jevropy* 1809, č. 17–20. *Kratkaja vypiska o pervobytných narodach, v Rossii obitaščich, i o prišelcch, s nimi sojedinivšichsja, do sostavlenija gosudarstva*, *Vestnik Jevropy* 1809, č. 19. *Něstor. Russkija letopisi na Drevněslavjanskom jazyke*, *Vestnik Jevropy* 1811, č. 18 a 19.

být objasněny a vysvětleny. Jedině pak je možné opřít se o pramen a fakta v něm obsažená.²⁴⁷

Metodologii práce s prameny Kačenovskij hlouběji rozvíjel ve 20. letech 19. století, kdy pod vlivem Niebuhrovy filologické kritiky pramenů zpřísnil podmínky správného přístupu k historickým materiálům. Součástí Niebuhrovy metodologie bylo i zkoumání dějin podání historické látky. To znamenalo, že chtěli-li historik ověřovat fakta obsažená v pramenech, musel znát způsoby, jimiž byly dějiny v minulosti zachycovány. Dnes bychom hovořili o zkoumání diskursu historických psaných pramenů. Protože způsob zachycení dějin měl zásadní vliv na to, jak byl pramen sepsán a jak byla předávána paměť o minulých dějích. Kačenovskij, ovlivněný Niebuhrovým přístupem k raně římským pramenům, uplatnil jeho postupy na ruský materiál. Porovnával výpověď pramene s „duchem doby“, tedy kladl si otázku, zda mohl být pramen skutečně napsán tak, jak byl napsán, nebo zda se jednalo o interpretaci vloženou do pramene při pozdějším opisu. Určení onoho „ducha doby“ bylo možné studiem pramenů ostatních národů, a proto Kačenovskij studoval různé jazyky, zejména ty slovanské. Proměnlivost psaných pramenů, které se často dochovaly v pozdějších opisech a jejichž původní znění se dalo pouze hypoteticky odvozovat, neuspokojovala Kačenovského přísné požadavky na určení hodnověrnosti, a proto hledal pramen lépe odolávající možným změnám. Ten našel v mincích.²⁴⁸

Numismatická bádání společně se skeptickými postoji k raným ruským písemným pramenům přivedly Kačenovského ke stanovení teze o bájeslovném období ruských dějin. Tím rozuměl dobu od 9. do 13. století. Historické události v bájeslovném období nelze dle Kačenovského spolehlivě doložit a je možné hovořit pouze o hypotézách. Kačenovskij tak zpochybnil všeobecné mínění o původu ruských pramenů. Odmítl datovat *Ruskou pravdu* i *Nestorův letopis* do 11., resp. do 12. století.²⁴⁹ Kačenovskij vyšel z Ewersovy teze, že *Ruská pravda* vychází z německého práva, které do Novgorodu, stejně jako německé mince, proniklo až někdy ve 13. století, a proto i *Ruská pravda* nemohla vzniknout dříve. V tom ho utvrzovala i skutečnost, že text tohoto právního dokumentu se z dřívější doby nedochoval a pozdější redakce obsahují jazykové výrazy doložené až v pozdější době. Stejně tak Kačenovskij postupoval i u *Netorova letopisu*, jehož vznik umístil do 14. století.²⁵⁰ Přijetím Kačenovského

247 Kačenovského reakce na Karamzinovo dílo je obsažena v jednom z jeho nejznámějších článků *Ot Kijeuskago žitělja k jeho drugu*, který byl publikován v časopise *Vestnik Jevropy* na přelomu let 1818 a 1819.

248 Mezi nejvýznamnější Kačenovského numismatické práce patří *O belych lobkach i kuňich modkach*, *Vestnik Jevropy* 1828, č. 13. *O kožaných děňgach*, *Učonyje zapiski Imperatorskago Moskovskago universitěta* 1835, č. 9–10.

249 Srov. jeho článek *Moj vzgljad na Russkiju Pravdu*, *Vestnik Jevropy* 1829, č. 13–16.

250 *Nestorův letopis* vznikl roku 1113 jako letopisný svod provedený mnichem Kyjevsko-pečerského kláštera Nestorem (asi 1056 – někdy po 1113), zahrnující kyjevské a novgorodské letopisy, prameny další provenience (např. byzantské), lidová přísloví a biblické aforismy. Původní *Nestorův text* se nedo-

teží by se zcela zhroutila koncepce ruského středověku, jak ji líčili nejen Karamzin, Boltin, Ščerbatov, ale také Schlözer.

Kačenovského kritický přístup k nejstarším ruským písemným památkám byl současníky chápán téměř jako svatokrádež či velezrada. Kačenovskij se nesetkal u většiny odborníků a intelektuálů s pochopením. A výjimkou nebyl ani jízlivý výsměch. Znamé jsou Puškinovy epigramy, v nichž Kačenovského nazývá zatvrzelým nactiutrhačem a pomlouvačem bez talentu. To ovšem neznamená, že by Kačenovskij neměl následovníky. Ve 30. letech 19. století se kolem něj zformovala tzv. skeptická škola, pověstná svým až hyperkritickým přístupem k pramenům. Tato škola zahrnovala mj. Nikolaje I. Sazonova (1815–1862) a Sergeje M. Strojeva (1815–1840).²⁵¹ S výjimkou Kačenovského se představitelé skeptické školy výrazněji nezapsali do dějin ruského dějepisceví. Nehledě na fakt, nakolik Kačenovskij a jeho souputníci přehnali skeptický přístup k pramenům, jednoznačně se postavili proti slepé důvěře k výpovědní hodnotě letopisů a zformovali zásady filologické kritiky pramene v Rusku.

V Kačenovského znevěrohodnění převážné většiny narativních pramenů na jedné straně a právní školení Granovského, Kavelina a Čičerina na straně druhé spatřují jeden z důvodů, proč představitelé státní školy upřednostňovali prameny právní povahy. Kavelin na počátku své vědecké kariéry věnoval nemálo úsilí rehabilitaci Kačenovského přístupu k pramenům, byť uznával oprávněnost části výtek jeho oponentů. Právě v metodicky zcela chybné práci s prameny spatřovali představitelé státní školy zásadní úskalí slavjanofilské koncepce ruských dějin, které bylo podle nich zcela vzdálené historické realitě.

4.2.3 Johann P. G. Ewers

Ve stínu obou zmíněných historiků stál Johann P. G. Ewers (1781–1830).²⁵² Jak už napovídá historikovo jméno, nebyl rodilým Rusem, pocházel z Německa. Studoval na univerzitě v Göttingenu, kde byli jeho učitelé Arnold H. L. Heeren (1760–1842) a tehdy tam hostující August L. Schlözer (1735–1809), jehož jsem už zmínil jako

choval a známe ho ze dvou pozdějších redakcí: *Lavrentjevskaja letopis* z roku 1377 a *Ipaljevskaja letopis* z 20. let 15. století.

251 Jednalo se o mladšího bratra známějšího historika a archeografa Pavla M. Strojeva (1796–1876), který se účastnil několika archeografických komisí a expedic, které shromažďovaly staroruské prameny a edičně je vydávaly.

252 O něm srov. M. V. ZELENOV, *Ewers, Iogann Filipp Gustav (1781–1830)*, in: *Istoriki Rossii. Biografii*, Moskva 2001, s. 116–121. A. J. ŠIKLO, *On zastavil dumat' nad ruskoju istorijeju: Iogann Filipp Ewers*, in: Andrej N. SACHAROV (ed.), *Istoriki Rossii: XVIII – načalo XX veka*, Moskva 1996, s. 124–135. V. I. ŠEVCOV, *Razvitijs progressivnogo napravlenija v ruskoj istoriografii 1-oj poloviny XIX v.*, Dněpropetrovsk 1980. Milica V. NĚČKINA, *Gustav Ewers*, in: Michail N. POKROVSKIJ (ed.), *Russkaja istoričeskaja literatura v klassovom osvješčenii*. T. 1, Moskva 1927, s. 19–49. Poslední práce si i přes dobu svého vzniku uchovává dobrou historiografickou kvalitu.

největšího znalce ruských dějin mimo Rusko na počátku 19. století. Od Heerena přejal Ewers vidění dějin, které sám nazýval občanským („graždanskaja istorija“) a které spočívalo v odklonu od historie jako sledu panovníků. U Schlözera se naučil práci s prameny a metodiku jejich kritiky. Schlözer inspiroval Ewersa k zájmu o ruské dějiny a doporučil mu, aby po studiích přijal místo domácího učitele v Estlandské gubernii v Rusku nedaleko Děrptu (dnes Tartu v Estonsku).

S novým prostředím se Ewers rychle zžil a začal na půdě děrptské univerzity publikovat odborné práce. V roce 1810 přijal Ewers místo profesora na katedře dějin, statistiky a geografie tamní filologické fakulty, kde působil až do roku 1826, kdy přešel na fakultu právnickou. S děrptskou univerzitou Ewers úzce spojil dvacet let svého života. Dvakrát byl zvolen děkanem filologické fakulty, v roce 1816 se stal prorektorem a od roku 1818 byl opakovaně třináctkrát zvolen rektorem univerzity, takže tuto funkci zastával nepřetržitě až do své smrti v roce 1830. Z výše uvedeného vyplývá, že Ewers nebyl v akademickém prostředí ruského impéria bezvýznamnou osobností. Jeho dílo se však ani zdaleka nesetkalo s takovým zájmem ruské veřejnosti, jako díla ostatních jeho současníků, kteří se věnovali ruské historii. Vinu na tom má i to, že Ewers nepublikoval rusky, ale německy, a do ruštiny byl přeložen jen zlomek z jeho celkem dvaceti šesti děl.²⁵³

V roce 1816 (tedy dva roky před Karamzinem) vydal Ewers práci *Dějiny Rusů* (*Geschichte der Russen*),²⁵⁴ v níž předložil nekonvenční pojetí ruských dějin. Odmítl sledovat dějiny jako sled panovníků a jejich skutků. Tím odmítl koncepci M. M. Ščerbatova a vlastně i v té době ještě nevydaného Karamzinova díla. Zdůraznil to již v samotném úvodu, kde napsal, že nechce napodobovat ostatní historiky, kteří se utápí ve skutecích panovníků a zdlouhavě popisují války, bitvy a počty padlých. To byla v jeho očích jen vnější stránka dějin.²⁵⁵ Ewers se chtěl zaměřit na vnitřní stránku dějinného procesu. Soustředil se na sledování vývoje a změn vztahů ve staroruské společnosti a vývoje státu jako instituce. Svoji snahu označil jako směřování k občanským dějinám, tj. historii společnosti v její celistvosti. Vycházel přitom z prací a tezí svého učitele Arnolda H. L. Heerena, který dějiny nechápal jako vyprávění o politických událostech, ale zkoumal ekonomiku, finanční systémy a státní instituce. Takto pojatý výzkum použil při výkladu dějin starověkého světa. Velký úspěch zaznamenala jeho práce *Geschichte des europäischen Staatensystems* (Göttingen, 1800), která byla do roku 1830 vydána celkem pětkrát.

253 Jednalo se o sborník Ewersových dříve publikovaných prací (ovšem upravených a doplněných) *Kritische Vorarbeiten zur Geschichte der Russen* (1814, 2 svazky; rusky 1825–1826 jako *Predvaritelnyje kritičeskije issledovanija Gustava Ewersa dla Rossijskoj istorii* v překladu M. P. Pogodina) a Ewersovo klíčové dílo *Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung* (1826; rusky vydáno až po smrti autora v roce 1835 jako *Drevněšije ruskoje pravo v istoričeskom jeho raskrytii* v překladu I. Platonova).

254 Celý název práce zněl *Geschichte der Russen. Versuch eines Handbuchs. Erster Theil. Von den aeltesten Zeiten bis zur Alleinherrschaft Peters des Grossen*, Dorpat 1816. Jak vyplývá z názvu, jednalo se o první díl, přičemž zamýšlený druhý díl autor nikdy nenapsal.

255 Srov. Johann EWERS, *Geschichte der Russen*, Dorpat 1816, nestránkovaný úvod.

Inspirován Heerenem věnoval Ewers panovníkům jen nezbytný a poměrně krátký prostor a zaměřil se na zkoumání finančních a ekonomických stránek ruských dějin, v nichž, podobně jako Heeren pro dobu antickou, spatřoval možné příčiny historických změn. Ewers se také snažil objasnit státní uspořádání starých Rusů, mravy, obyčejy, náboženství, čímž uchopil dějiny v jejich celistvosti. Takto široce zohledněné dějiny vyučoval i na děrptské univerzitě. Přednášel o statistice a topografii Ruska, o ruském státním uspořádání a státních institucích. Podobně zaměřené lekce vedl i o evropských dějinách, zejména o historii Velké Británie a Francie.

Ewersovy *Dějiny Rusů* byly známy víceméně jen mezi odborníky, jimiž byly hodnoceny pozitivně. Kačenovskij postavil na této práci své přednášky z ruských dějin na moskevské univerzitě ve 20. letech 19. století.²⁵⁶

Další novinka, kterou přinesly Ewersovy *Dějiny Rusů*, spočívala v širokém uplatnění právních pramenů. Zákony Ewers označil za hlavní zdroj informací o vnitřním uspořádání národů v minulosti. K tomu ho inspiroval zakladatel německé historicko-právní školy Friedrich C. von Savigny (1779–1861). Ten v rámci sporu o kodifikaci práva v Německu na počátku 19. století vypracoval chápání zákonů, které výrazně ovlivnilo vývoj evropského práva. Zákony mají podle Savignyho původ ve společném vědomí národa, v jeho duchu („Volksgeist“), podobně jako řeč, mravy, politické zřízení apod. Všechny tyto jevy jsou nerozdělitelně spjaty. Právo vychází z obyčejů a tradic a zachycuje vnitřní uspořádání společnosti.²⁵⁷ Ewers proto usoudil, že dosud tradiční prameny – letopisy – odrážejí jen část dějin národa. Jejich výpověď rozšířil o informace získané studiem právních pramenů od nejstarších dob.

V jasné a krystalické podobě zachytil Ewers své pojetí dějin v navazujícím díle *Nejstarší ruské právo a jeho historický výklad* (původně německy *Das aelteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, 1826; *Drevněšjeje ruskovoje pravo v istoričeskom jeho raskrytii*, ruský překlad 1835). Zde se vliv německé vědy a filozofie projevil ještě silněji. Ewers představil ruské dějiny jako organický vnitřně propojený proces, přičemž vyvrcholením tohoto procesu je ruský stát v podobě, jak ho znal Ewers. Vznik ruského státu měl v jeho zachycení procesuální charakter, a proto není možné stanovit konkrétní letopočet jeho vzniku. Odmítl tezi, že vznik ruského státu souvisel s příchodem Varjagů. Už u nejstarších Rusů byla společnost uspořádána vlivem rodových vztahů. Jejich prizmatem objasňoval historické události. Stát v prvopočátku není podle Ewera ničím jiným než velkou rodinou. Vznik ruského státu datoval Ewers do doby předcházející pozvání Varjagů. Tím, že odmítl myšlenku, že státní uspořádání přinesli na Rus Varjagové, zároveň odmítl chápat vznik ruského státu jako něco specifického a odlišného od ostatních

256 Srov. M. V. ZELENOV, *Kačenovskij Michail Trofimovič (1775–1842)*, s. 110.

257 Srov. Hans HATTENHAUER, *Evropské dějiny práva*, Praha 1998, s. 491–494 a 568–569. Bohuš TOMSA, *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*, Praha 2005, s. 174–179.

evropských států. Naopak na základě zkoumání vnitřní stránky dějin poukazoval na řadu podobností mezi ruskými a evropskými dějinami.

Skutky historických osobností zkoumal jako odraz konkrétních společenských podmínek. Ewers odmítal aktualizaci dějinného procesu a pod vlivem dobového historismu traktoval právní uspořádání staroruské společnosti jako dobovou záležitost, při jejímž výzkumu je nutné přihlížet k dobovým podmínkám v souvislosti s právními pořádky ostatních tehdejších národů. Jeho pojetí je proto prosto moralizujícího a mravoučného tónu. Ewers ukázal, že ruské dějiny nemusí být nutně výkladem posloupnosti panovníků, ale že existují další možné úhly pohledu.

Ewers ovlivnil Kavelina a Solovjova natolik, že ho (a některé další profesory univerzity v Děrptu, např. A. M. F. Reutze) historiograf Dmitrij I. Bagalej na počátku 20. století zařadil k představitelům státní školy.²⁵⁸ I později se našli ojedinelí badatelé, kteří Ewersse vnímali jako „otce zakladatele“ státní školy. Toto pojetí vychází ze skutečnosti, že pojetí ruských dějin dvojice Kavelin–Solovjov rozvíjí teorii o rodovém uspořádání a jeho vlivu při vzniku států, kterou na ruské dějiny uplatnili jako první Ewers s Reutzem. Teorie rodového uspořádání staroruské společnosti představovala hlavní tematickou linii státní školy do počátku 50. let 19. století, kdy ji přepracoval Čičerin. Nehledě na uvedená fakta, a přestože se Kavelin a Solovjov na Ewersovo pojetí otevřeně odvolávali, jsem přesvědčen (stejně jako řada dalších badatelů), že Ewersovo zařazení do státní školy nelze spolehlivě obhájit a je třeba jej vnímat výhradě jako inspirační zdroj v počátcích školy.

4.2.4 Státní škola a moskevská univerzita

V procesu profesionalizace ruského dějepiscectví bylo klíčové období od konce 20. let do poloviny 40. let 19. století,²⁵⁹ kdy proběhlo jeho institucionální ukotvení. Státní škola byla důležitou součástí tohoto formativního procesu a její zformování s ním úzce souviselo.

Z. Beneš tvrdil, že příznačným rysem vědeckých škol je jejich svázanost s určitou institucí umožňující a zajišťující rozvoj bádání. „Ze sociokulturního hlediska je (míněna vazba na instituce – J. Š.) dokonce faktorem dominantním, neboť v souvislosti s rozvojem vědy jako sociální instituce získává tato zakotvenost zcela rozhodující postavení, neboť zajišťuje a podmiňuje samu existenci vědy.“²⁶⁰ Pro státní

258 Srov. D. I. BAGALEJ, *Russkaja istoriografija*, s. 190–206.

259 Srov. P. N. MILJUKOV, *Glavnyje tččenija ruskoj istoričeskoj mysli*, s. 11–12. Miljukov dokonce v procesu profesionalizace stanovil zcela konkrétní letopočet, a to léta 1826–1827, kdy v časopise *Vestnik Jevropy* vyšel článek, v němž byla historie poprvé v ruském prostředí označena jako věda.

260 Z. BENEŠ, *Pojmy jako předmět historiografického studia (Příklad: Gollova historická škola a její zakladatel)*, Český časopis historický 93, 1995, s. 366.

školu byla domovskou institucí moskevská univerzita, s níž spojila své akademické působení.²⁶¹

V kapitole o Čičerinových univerzitních studiích jsem psal, jak se univerzitní řád z roku 1835 promítl do vysokoškolské výuky. Univerzitní řád nepřinášel změny jen v oblasti výuky, ale také vědeckého bádání. Zatímco řád z roku 1804 pohlížel na univerzity jako na administrativní centra středních a nižších škol v dané oblasti, řád z roku 1835 z nich učinil nejen vzdělávací a metodická, ale také vědecká centra.²⁶² Součástí pracovní náplně vysokoškolských vyučujících bylo soustavné provádění výzkumu. Uvarov se při provádění reformních kroků rozhodl opírat o mladou generaci badatelů, a proto byla součástí proměny vysokých škol i rozsáhlá generační obměna pedagogů. Na univerzitě v Děrptu již od roku 1827 existoval profesorský ústav, který měl vychovat novou generaci ruských vědců. Ústav fungoval až do roku 1839, kdy přešla výchova mladých talentů do kompetencí reformovaných univerzit.²⁶³ Součástí vzdělávání budoucích vysokoškolských pedagogů byly i zahraniční stáže. Talentovaní studenti a mladí vědci odjížděli na státní útraty studovat na zahraniční univerzity, aby se seznámili s výsledky západoevropské vědy. Tyto stáže si pak museli „odpracovat“, tedy jistou dobu museli působit na ruských univerzitách. A nejednalo se o nahodilé studijní pobyty, ale o plánovanou a státem řízenou výchovu talentů. To se týkalo mj. i představitelů státní školy Solovjova a Granovského.

Výše uvedené kvalitativní změny, spojené s univerzitním řádem z roku 1835, se pozitivně projeví i na moskevské univerzitě. Důležitou roli v jejím životě hrála postava kurátora. Tuto funkci v Moskvě vykonával v letech 1835–1847 Serej G. Stroganov (1779–1882). Rozšířené pravomoci kurátora mu sice umožňovaly široce zasahovat do chodu univerzity, zároveň díky nim mohl bránit univerzitu před dalšími zásahy, a to i ze strany ministerstva. Stroganov se aktivně podílel na Uvarovově reformě středního a vysokého školství. Sám přivedl na moskevskou univerzitu řadu mladých nadějných profesorů, mezi nimi i zakladatele státní školy Kavelina, Solovjova a také Granovského.²⁶⁴ Díky změně struktury univerzity a zni-

261 Pro úplnost dodejme, že poté, co Kavelin na vlastní žádost opustil moskevskou univerzitu, působil několik let na univerzitě v Petrohradě.

262 K univerzitnímu řádu srov. Fjodor A. PETROV, *Formirovanije sistemy universitetskogo obrazovanija v Rossii. T. 3. Universitetskaja professura i podgotovka Ustava 1835 goda*, Moskva 2003, s. 271–351.

263 Srov. Anatolij J. IVANOV, *Učonyje stěpeni v Rossijskoj imperii XVIII v. – 1917 g.*, Moskva 1994, s. 71–75.

264 K mladým profesorům dále patřili D. L. Krjukov, P. G. Redkin, N. I. Krylov, O. M. Boďanskij, K. F. Rulje, J. A. Linovskij, V. N. Leškov, A. M. Filomafitskij, A. I. Čiviljov a další. Pojem mladí profesori zde můžeme chápat doslovně: v roce 1836 bylo z 31 profesorů 14 mladších 35 let. A tato tendence pokračovala dále, např. Granovskij získal vlastní katedru ve 26, Solovjov ve 24, Linovskij ve 28 a Katkov ve 27 letech. V roce 1844 mělo ze 34 profesorů na moskevské univerzitě 29 hodnost doktora věd. Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistemy universitetskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitěty i ljudi 1840-ch godov. Čast' 2. Studěničestvo*, Moskva 2003, s. 245–246.

ku nových kateder vzrostl počet profesorů o třetinu. Nezanedbatelnou součástí zlepšení podmínek vysokoškolských pedagogů bylo navýšení jejich mzdy, která vzrostla dvaapůlkrát.²⁶⁵ Moskevská univerzita rostla i co do počtu studentů. V roce 1835 navštěvovalo nejvíce studentů univerzitu v Děrptu – 567; moskevská byla druhou největší s 419 studujícími. Jejich počet do roku 1848 vzrostl na 1165, čímž se moskevská univerzita stala největší ruskou vysokou školou.²⁶⁶

Moskevská univerzita zažila pod Stroganovovým vedením „zlatá léta“ a jeden z vrcholů své existence. Mezi ruskými univerzitami byla ve 40. letech 19. století zcela výjimečná úzkým propojením se společenským životem. Příchod mladých profesorů měl oživující účinek na intelektuální život Moskvy.²⁶⁷ Profesori konali hojně navštěvované veřejné přednášky, z nichž některé (zejména Granovského) se staly společenskou událostí. Univerzitní pedagogové navštěvovali společenské salony a někdy pořádali ve svých bytech soukromé semináře. Obhajoby disertací se konaly veřejně a stávaly se tématem debat intelektuálních vrstev Moskvy. O obhajobu doktorské práce Granovského v roce 1849 byl mezi moskevskou veřejností takový zájem, že univerzita umožňovala vstup jen na vstupenky.

Význam univerzity spočíval také v tom, že byla vlastně jediným místem, kde se pěstovalo v rámci možností svobodné myšlení. Tiskem nemohlo vyjít nic, co by jen zdánlivě připomínalo opoziční názory. V přednáškách a diskusích se přece jen univerzitní pedagogové mohli vyjádřit svobodněji. Neznamená to však, že by se univerzity staly výspou opozičního myšlení. Publikování veškerých vědeckých výsledků podléhalo přísné cenzuře, která postihovala zejména humanitní disciplíny.²⁶⁸

Pro zformování státní školy měla velký význam reorganizace a strukturální změny moskevské právnické a filozofické fakulty. O první zmíněné jsem již psal v kapitole o Čičerinových studiích. Nyní přiblížím důsledky reformy v oblasti institucionálního zabezpečení historického výzkumu na filozofické fakultě.

Filozofická fakulta se stala největší fakultou moskevské univerzity a měla dvě oddělení, historicko-filologické a fyzikálně-matematické.²⁶⁹ Nově v rámci historicko-filologického oddělení vznikly katedry ruských a obecných dějin, což podmiňovalo kvalitativní rozvoj historické vědy, která do té doby na univerzitní půdě spíše skomírala.²⁷⁰ Do roku 1835 se historie vyučovala v rámci katedry dějin, statistiky

265 Srov. Andrej J. ANDREJEV, *Lekcii po istorii Moskovskogo universiteta 1755–1855*, Moskva 2001, s. 201.

266 Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistemy universitetskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitety i ljudi 1840-ch godov. Časť 2 Studěnčestvo*, Moskva 2003, s. 248.

267 Srov. Konstantin D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj. Statji po filosofii russkoj istorii i kultury*, Moskva 1989, s. 360.

268 Srov. Alexandr VUCINICH, *Science in Russian Culture. A History to 1860*, Stanford 1963, s. 247–250.

269 Od roku 1850 to byly samostatné fakulty.

270 Srov. V. I. ČESNOKOV, *Pravitelstvo i razvitije struktury istoričeskich kafedr i nauk v universitetach Rossii (po universitetskím ustavam 1804–1863 godov)*, in: Rossijskije universitety v XIX – načale XX veka. Sbornik naučnych statěj. Vypusk 1, Voroněž 1993, s. 18–38.

a geografie, kterou na moskevské univerzitě vedl od roku 1804 až do své smrti Ivan A. Gejm (1759–1821). Tento původem německý učenec (Bernhard Adreas von Heim) se věnoval především lingvistice, statistice, geografii a ekonomii. V těchto disciplínách byl vědeckou komunitou oceňován, zejména je ceněn jeho přínos v oblasti statistických bádání. Historie však v jeho přednáškách a odborné činnosti zaujímal marginální místo. Změna přišla až s příchodem Michaila T. Kačenovského na zmíněnou katedru v roce 1821, který jako první přednášel systematický kurs ruských dějin od nejstarších dob až po vládu Ivana III. (tj. po druhou polovinu 15. století). Avšak až univerzitní řád z roku 1835 vytvořil podmínky pro soustavnou a ucelenou výuku historie na univerzitní půdě. Historická bádání přestala být zájmovou činností a stala se profesí.

Výuka historie hrála v tehdejší době klíčovou úlohu při vzdělávání univerzitní mládeže, a proto obsazování historických kateder bylo politickým počinem. Volba nepadla na stárnoucího Kačenovského, který se navíc velmi kriticky vyjadřoval o staroruských písemných památkách a odmítal Karamzinovo pojetí dějin, ale na Michaila P. Pogodina (1800–1875). Ten předtím přednášel střídavě novodobé ruské a obecné dějiny v rámci literárněvědných kursů. Pogodin byl vybrán především pro své politické názory, které se velmi blížily konzervativním postojům Uvarova. Avšak ani on nesplňoval Stroganovovu a Uvarovovu představu o ideálním vyučujícím a byl prozatímní volbou, než se najde (bude vychován) někdo vhodnější.²⁷¹ Tou osobností nebyl nikdo menší než Pogodinův žák Sergej M. Solovjov. Zároveň Pogodin po roce 1835 dočasně vedl i katedru obecných dějin, na kterou nastoupil v roce 1839 po návratu ze zahraničního studijního pobytu Timofej N. Granovskij (1813–1855), který přednášel obecné dějiny na dvou fakultách – právnické a filozofické.

Důležitou součástí studia historie tvořily dějiny práva. Řád z roku 1835 nezaváděl sice speciální katedry dějin ruského práva, ale ty se přednášely jako integrální součást občanského práva. Tyto přednášky vedli na právnické fakultě ve 40. letech 19. století Fjodor L. Moroškin (1804–1857) a jeho žák Kavelin.²⁷²

Zformování státní školy je třeba vnímat jako součást a důsledek kvalitativních proměn ruské vědy, které vycházelo z reformy ruského vysokého školství. Viděno touto optikou, měli na vzniku školy velký podíl i Uvarov a Stroganov, resp. jejich personální politika, která do řad moskevských univerzitních pedagogů přivedla Granovského, Kavelina a Solovjova. Uvarov a Stroganov si od mladých profesorů slibovali nové impulsy v rozvoji vědy. Jestliže se jen krátce po vydání prvních děl Kavelina a Solovjova objevil v souvislosti s jejich jmény pojem „nová škola“, pak potvrzoval, že oba historikové plní předpokládaná očekávání. Vznik univerzitních

271 Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistěmy universitětskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitěty i ljudi 1840-ch godov. Časť 2 Studěničestvo*, Moskva 2003, s. 243.

272 A po Kavelinově odchodu z moskevské univerzity Nikolaj V. Kalačov (1819–1885).

stolic, které zaujali představitelé státní školy, umožnil i pevné ukotvení jejich historické koncepce v dobové vědě.

4.3 Státní škola a dichotomie slavjanofilství a zapadnictví

V předchozí podkapitole jsem popsal první z okolností mající zásadní podíl na zformování státní školy (profesionalizaci a institucionalizaci ruského dějepiscetví). Druhou z nich představuje spor či debaty ruských intelektuálů o historických, náboženských a filozofických aspektech ruské národní identity.²⁷³ V diskusích, vedených v salonech a na stránkách dobových časopisů, zazněla pestrá škála názorů, přičemž klíčové postavení v nich zaujala dvě uskupení – slavjanofilové a zapadníci. Tyto dva nejznámější proudy ruského společensko-politického myšlení určovaly podobu intelektuálního života Moskvy 40. let 19. století (i když nebyly omezeny jen na Moskvu a uvedenou dobu). Spor slavjanofilů a zapadníků představuje rozsáhlé a také poměrně dobře známé téma, proto se v následujícím výkladu omezím jen na ty aspekty diskuse, které souvisely se vznikem státní školy a předznamenaly Čičerinovy společenské a historické postoje v 50. letech 19. století.²⁷⁴

Zjednodušíme-li zcela postoje slavjanofilů a zapadníků, pak se jednalo o spor mezi „tradičně ruským“ a „europeismem“, spor o to, zda kultivovat a rozvíjet hodnoty předpetrovské Rusi, nebo pokračovat v cestě, již Rusko nastoupilo reformami Petra Velikého. Jinými slovy, jednalo se o diskusi o budoucnosti Ruska a vytyčení jeho hodnotového směřování. Tenze mezi „tradičně ruským“ a „europeismem“ nebyla zdaleka spojena pouze s dobou vlády Mikuláše I. Její kořeny sahají hluboko do 18. století. V diskusích slavjanofilů a zapadníků vykrystalizovalo kulturní dilema ruských elit, vinoucí se už od doby vlády Petra I. A dokonce můžeme říci, že nejen Petra I.:

273 Srov. J. ŠAUR, *Obščestvenno-naučnyje aspekty voznikovenija „gosudarstvennoj školy“*, In: Dagmar HEEG (Hrg.), *m*OST 2009. Oesterreichische StudierendenTagung für SlawistInnen. Austriacka Studencka Konferencja Slawistyczna. Rakouská studentská konference pro mladé slavisty, München 2011*, s. 160–166.

274 Ve výkladu o slavjanofilech a zapadnících jsem vycházel z této sekundární literatury (nicméně k problematice existuje řada dalších prací): Gary M. HAMBURG – Randall A. POOLE (eds.), *A History of Russian Philosophy 1830–1930. Faith, Reason, and the Defense of Human Dignity*, Cambridge 2010, s. 27–51. Andrzej WALICKI, *Zarys myśli rosyjskiej. Od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 137–235. Nikolaj V. RJAZANOVSKIJ, *Russia and the West in the Teaching of the Slavophiles: A Study of Romantic Ideology*, Cambridge-Massachusetts 1952. Hanuš NYKL, A. S. Chomjakov. *Zakladatel slavjanofilskeho paradigmatu*, in: Pavla GKANTZIOS DRÁPELOVÁ a kol., *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: portréty, Červený Kostelec 2009*, s. 175–230. Fjodor F. NĚLIDOV – Aleksej J. GRUZINSKIJ (eds.), *Zapadniki 40-ch godov: N. V. Stankevič, V. G. Belinskij, A. I. Gercen, T. N. Granovskij i dr.*, Moskva 1910. Nikolaj I. CIMBAJEV, *Slavjanofilstvo. Iz istorii ruskoj obščestvenno-političeskoj mysli XIX veka*, Moskva 1986.

„Přehlížíme-li vývoj od Petra, vidíme, že Rusko je rozdvojeno ve dvě poloviny, v Rusko staré s kulturou předpetrovskou a v Rusko nové, evropské. Bedlivý pozorovatel může velmi živě pocítit a prožít podstatu a vývoj tohoto kulturního rozdvojení na cestě Ruskem. (...) Na rozdíl od hlavních měst, zejména Petrohradu, je venkov, je vesnice ruská. Panský dům si zařídil aristokratický velkostatkář po evropsku; (...) Vidíme všude, jak se ráz evropský spojuje s ruským, a při troše zvyku rozeznáváme přechody a rozmanité spojování obou žvlů; pečlivější pozorovatel a znalec rozezná to, co bylo z Evropy přímo importováno, od toho, co se napodobilo, přizpůsobilo; vidíme, jak se Rusko a Evropa spojují v malém i velkém. (...) setkáváme se s evropským a ruským myšlením a cítáním v nejrozmanitějších směsicích; (...) evropeizace Ruska nezáleží jen v přejímání jednotlivých idejí a jednotlivých praktických zařízeních, nýbrž, že se zde děje zcela zvláštní historický proces, při němž se staroruská podstata, staroruská kultura a způsob života přetvořuje a rozkládá tím, že vnikají mravy evropské, evropská kultura a způsob života. V sobě, v svém nejvlastnějším nitru Rus, vzdělávající se evropsky, prožívá tento rozpor; úloha spojit organicky a sjednotit to, co ruského zdědil, s tím, co evropského přejal (...).²⁷⁵

Nový impuls diskusím o těchto dvou základních komponentách ruského myšlení přineslo vydání *Filozofických dopisů* Pjotra J. Čaadajeva (1794–1856) v časopise *Těleskop* v roce 1836.²⁷⁶ Čaadajev v prvním listu vylíčil Rusko jako zemi bez pozitivní minulosti a tradice a Rusy nazval vykořeněnými sirotky. V barbarské historii Ruska viděl jen otroctví, krev a násilí. Rusko podle něj nepřineslo civilizaci žádný pozitivní princip, od Evropy myšlenky vždy pouze přebíralo. Bez pozitivní minulosti nemělo Rusko podle Čaadajeva na co navazovat, nemělo tedy ani budoucnost, žilo jen svojí nesnesitelnou přítomností („do krve ponížen vším, co mě obklopuje, potřebuji dýchat čerstvější vzduch, vidět nad sebou čistší nebe“).²⁷⁷ Tato anomie podle Čaadajeva vyplynula z izolace Ruska od Evropy přijetím pravoslavné víry z Byzance, z tatarské krutosti a dalších historických podmínek.²⁷⁸

Čaadajevův nihilismus a sžíravá kritika Ruska vyvolaly v intelektuálních vrstvách širokou odezvu. Zprvu se o jím vznesených otázkách diskutovalo v salonech a od přelomu 30. a 40. let 19. století i v časopisech. Na počátku roku 1839 přečetl Alexej S. Chomjakov (1804–1860) svým přátelům práci *O starém a novém (O starom i novom)*, která byla odpovědí Čaadajevovi a příznivcům oficiální národnosti zfor-

275 Tomáš G. MASARYK, *Rusko a Evropa. Díl I.*, Praha 1931, s. 5–6.

276 Srov. české vydání Petr J. ČAADAJEV, *Filozofické listy. Apologie bláznova*, Praha 1989.

277 Citováno dle Radegast PAROLEK – Jiří HONZÍK, *Ruská klasická literatura (1789–1917)*, Praha 1977, s. 81.

278 Srov. Dominic LIEVEN (ed.), *The Cambridge History of Russia. Vol. 2, Imperial Russia, 1689–1917*, Cambridge 2006, s. 126.

mulované Uvarovem.²⁷⁹ Chomjakov nestavěl proti sobě Rusko a Evropu, ale předpetrovskou a popetrovskou Rus. Přiznával temná místa v dějinách Ruska, zároveň vypočítával klady uspořádání staré Rusi. Rozhodně se vymezil proti tezi, že by Rusko nemělo tradici, a viděl jeho velkolepou budoucnost, naváže-li na své jedinečné historické kořeny. Na Chomjakovovy myšlenky reagoval Ivan V. Kirejevskij (1806–1856) v článku *Odpověď Chomjakovovi (V odpověď Chomjakovu)*, v němž je kontrast Ruska a západní Evropy vyjádřen jednoznačněji.²⁸⁰ Oba uvedené texty stály u zrodu slavjanofilství a stanovily také jeho hlavní ideové obrysy – důraz na nutnost zachování a rozvíjení ruské historické tradice a religiózní aspekt v otázce smyslu ruských dějin, tj. že ruská jedinečnost vychází z pravoslaví.²⁸¹ Slavjanofilové viděli v reformách Petra I. klín vražený mezi cara a lid a zdůrazňovali protinárodní charakter těchto reforem, kladli důraz na starší orgány samosprávy a na funkci obcí u Slovanů.²⁸² Slavjanofily nelze chápat jako zpátečníky snažící se o obnovu pořádků staré Rusi, ale jako zastánce kultivace hodnot předpetrovského Ruska. Pregnantně to vyjádřil Chomjakov, když prohlásil, že slavjanofilové radí nepřesekávat kořeny stromu, ale léčit, kde byl strom poškozen.²⁸³

Zapadnictví se utvářelo postupně na počátku 40. let 19. století jako názorové různorodé uskupení představitelů nezávislé vzdělané společnosti, často nešlechtického původu (pro niž se postupně vžil termín inteligence), sdružené okolo T. N. Granovského a A. I. Gercena. Významným představitelem zapadnictví, resp. jeho radikálního křídla, byl Vissarion G. Bělinskij (1811–1848) působící v Petrohradě. Ten publikoval v roce 1841 soubornou recenzi s názvem *Rusko do Petra Velikého (Rossija do Petra Velikogo)*, v níž hodnotil předpetrovské Rusko výrazně jinak než slavjanofilové.²⁸⁴ Civilizační úspěchy Evropy podle něj spočívaly v permanentní dialektické tenzi, v soupeření různých idejí, myšlenek a názorových konceptů. Zatímco Evropa se neustále rozvíjela, Rusko do Petra Velikého stagnovalo. Až Petr vdechl život spícímu kolosu staré Rusi a pevně ho spojil s evropskou kulturou a civilizací.²⁸⁵

279 Srov. Aleksej S. CHOMJAKOV, *Polnoje sobranije sočiněnij Alekseja Stěpanoviča Chomjakova. T. 3*, Moskva 1900, s. 11–29.

280 Srov. Ivan V. KIREJEVSKIJ, *Polnoje sobranije sočiněnij I. V. Kirejevskago v dvouch tomach. T. 1*, Moskva 1911, s. 109–120.

281 Srov. Nikolaj I. CIMBAJEV, *Moskovskije spory liberalnogo vremeni...*, in: Nikolaj I. CIMBAJEV (ed.), *Russkoje obščestvo 40–50-ch godov XIX v. Č. 1. Zapiski A. I. Košeljova*, Moskva 1991, s. 11–12.

282 Srov. Jaroslav KUDRNA, *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin. VI. přepracované vydání*, Brno 1985, s. 208.

283 Jedná se o jeho stať z konce 40. let 19. století *O selské občině (O selskoj obščině)*. Srov. A. S. CHOMJAKOV, *Polnoje sobranije sočiněnij Alekseja Stěpanoviča Chomjakova. T. 3*, s. 459–468.

284 Srov. Vissarion G. BELINSKIJ, *Polnoje sobranije sočiněnij v 13 tomach. T. V*, Moskva 1954, s. 91–152.

285 Srov. D. LIEVEN (ed.), *The Cambridge History of Russia. Vol. 2*, s. 128.

Již z uvedených prvních děl slavjanofilů i zapadníků je zřejmé, že ruská historie a její interpretace hrály v dobových diskusích klíčovou úlohu. Souviselo to s obecným zájmem o historii, její smysl a filozofické otázky v Rusku za Mikuláše I.²⁸⁶ Kromě dříve zmíněných důvodů, jakými byla např. popularita historie (vycházející mj. z romantismu a vydání Karamzinových *Dějin ruského státu*) či mimořádný vliv německé idealistické filozofie na dobové celoevropské myšlení, zde působila všudypřítomná cenzura. O problémech tehdejšího Ruska nebylo možné otevřeně hovořit či psát, natož vystoupit s konkrétními společenskými či politickými požadavky. Diskuse o ruské minulosti umožňovala jinotajně a skrytě promlouvat k aktuálním otázkám. Bělinskij k tomu napsal: „Nikdy nemělo studium historie tak důležitý charakter jako v poslední době. Ptáme se minulosti a zpovídáme ji, aby nám objasnila naši přítomnost a napověděla naši budoucnost.“²⁸⁷ Historický rozměr celou diskusi (trochu paradoxně) posouval z roviny čistě teoretické a akademické do roviny aktuální a praktické.

Debata mezi slavjanofily a zapadníky se odehrávala především v Moskvě, kde na počátku 40. let 19. století žily a působily klíčové osobnosti ruského intelektuálního života. Setkávání slavjanofilů a zapadníků v salonech se nesla v gentlemanském duchu, měla nádech kolegiální výměny názorů a výjimkou nebyly ani přátelské vztahy mezi představiteli obou uskupení. Počátky otevřeného rozkolu mezi oběma kroužky, který výrazně ovlivnil i vznik státní školy, je třeba hledat v ostrých sporech mezi Bělinským a časopisem *Otčestvennyje zapiski* na straně jedné a Štěpanem P. Ševyrjovem (1806–1864), M. P. Pogodinem a časopisem *Moskviťanin* na straně druhé.

Bělinskij byl dostatečně znám pro svoji prudkou povahu, nikoliv náhodou měl přezdívku „zuřivý Vissarion“. Vlivem jeho radikálních názorů, které s ním řada zapadníků (mj. i Granovskij) nesdílela, zaujímal petrohradský kroužek zapadníků pod jeho vedením nekompromisní postoje jak vůči slavjanofilům, tak i vůči představitelům oficiální národnosti.²⁸⁸ Obě názorové skupiny však rozhodně nelze směšovat, a jak upozorňuje H. Nykl, stoupenci oficiální národnosti nesdíleli bázové motivy myšlení klasických slavjanofilů.²⁸⁹ Slavjanofilové se stavěli k tezí o oficiální národnosti s jistou dávkou nedůvěry a obdobné postoje k nim měla

286 Srov. J. H. BILLINGTON, *Ikona i topor*, s. 379.

287 „Nikogda izučeniye russkoj istorii ně imelo takogo serjoznogo charaktera, kotoroj priňalo ono v poslednjeje vremja. My voprošajem i doprašivajem prošeđeje, čtoby ono objasnilo nam naše nastojaječeje i nameknulo o našem buduščem.“ Citováno dle Lev S. CETLIN, *Iz istorii naučnoj mysli Rossii. (Nauka i učonyje v Moskovskom universitěte vo vtoroj polovine XIX veka)*, Moskva 1958, s. 17.

288 Srov. N. I. CIMBAJEV, *Moskovskije spory liberalnogo vremeni...*, s. 13.

289 Srov. H. NYKL, *Je slavjanofilství a západnictví sporem o Evropu?*, in: Marek PŘÍHODA – Hana VAŇKOVÁ (eds.), *Slavistika v moderním světě. Konference mladých slavistů III, říjen 2007, Červený Kostelec – Praha 2008*, s. 88.

i státní moc.²⁹⁰ Názorově blízko měli ke slavjanofilům i k oficiální státní doktríně Ševyrjov a Pogodin. Například N. Cimbajev oba považoval za slavjanofily.²⁹¹ Je ovšem třeba říci, že jejich afilace se slavjanofily není zcela jednoznačná. Ševyrjov i Pogodin sdíleli se slavjanofily část svých názorů (především pohlíželi na „ruskost“ jako specifickou hodnotu) a rozhodně k nim měli blíže než k zapadníkům. Zároveň se však Pogodin i Ševyrjov svými názory přibližovali i oficiální politické linii. Podle R. Vlčka Pogodin sice tvrdil, že Uvarovovo pojetí oficiální národnosti vystihuje potřeby a mentalitu ruské společnosti, ale neztotožňoval se s veškerými kroky ruské vlády.²⁹² Podobně A. Walicki uvádí, že se Pogodinovy ideové postoje neshodovaly ani s klasickým slavjanofilstvím, ani s oficiální politickou doktrínou vlády Mikuláše I.²⁹³ Bez ohledu na určité názorové rozdíly přibližovala slavjanofily k Pogodinovi a Ševyrjovovi skutečnost, že až do roku 1856, kdy začalo být vydáváno periodikum *Russkaja beseda*, neměli slavjanofilové vlastní tiskový orgán. Úzce proto spolupracovali s *Moskviťaninem*, vydávaným Pogodinem, k jehož pravidelným příspěvatelům patřil Ševyrjov. To vedlo k tomu, že převážná část zapadníků viděla ve slavjanofilech a redakci *Moskviťaninu* jednu „protizapadnickou stranu“, vůči níž se vymezovala.²⁹⁴

V letech 1841–1843 se mezi Ševyrjovem a Bělinským rozvinul na stránkách *Moskviťaninu* a *Otčestvennych zapiskov* spor, přecházející do hádky s osobními invektivami. V několika článcích a recenzích v každém z časopisů se řešily odlišné společensko-politické postoje, skryté za diskuse o starší i tehdejší ruské literatuře, jíž byli oba dva znalci. Ve stati *K Vlasteneckým poznámkám (K Otčestvennym zapiskam)* a hlavně v úvodním článku pro druhý ročník *Moskviťaninu (Současné směřování ruské literatury; Vzgljad na sovremennoje napravlenije ruskoj literatury)* označil Ševyrjov Bělinského a jeho kroužek za bezejmenný hmyz. Padlo dokonce obvinění z hanění Ruska a jeho tradic. V prostředí Ruska za vlády Mikuláše I. se vsudypřítomnou státní kontrolou se jednalo o nebezpečný tón a hlavně o projev otevřeného nepřátelství. Bělinskij pomyslnou hozenou rukavicí zvedl a v prvotní reakci označil stať za „právní list známého druhu“ („juridičeskaja bumaga izvestnogo roda“), což byl dobový výraz pro písemné udání, a přislíbil další reakci.²⁹⁵ Tou byl známý článek *Pedant (Pedant)*.²⁹⁶ Hádká Ševyrjova s Bělinským by nejspíše zůstala uzavřenou

290 Srov. H. NYKL, *Je slavjanofilství a západnictví sporem o Evropu?*, s. 88. N. I. CIMBAJEV, *Slavjanofilstvo. Iz istorii ruskoj občestvenno-političeskoj mysli XIX veka*, Moskva 1986, s. 35.

291 Srov. N. I. CIMBAJEV, *Slavjanofilstvo*, s. 24.

292 Srov. R. VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, Praha 2002, s. 107–108.

293 Srov. A. WALICKI, *Zarys mysli rosyjskiej. Od oświeceni do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 186.

294 Srov. tamtéž, s. 187.

295 Srov. V. G. BELINSKIJ, *Polnoje sobranije sočiněnij v 13 tomach. T. V*, s. 276.

296 Srov. N. I. CIMBAJEV, *Slavjanofilstvo*, s. 24–26.

epizodou ve slavjanofilsko-zapadnické debatě, kdyby na ni v únoru 1843 nenavázal Granovskij veřejnými přednáškami.

Veřejné přednášky univerzitních pedagogů inicioval v roce 1841 ministr národního vzdělávání Sergej S. Uvarov s cílem popularizovat soudobou ruskou vědu. Ovšem jen v Moskvě nabyly charakteru ucelených přednáškových cyklů, které se stávaly společenskou událostí a navštěvovaly je stovky posluchačů.²⁹⁷ Specifický rozměr měly přednášky z historie a literatury, jež slavjanofilové a zapadníci využili k prezentaci svých názorů před širokým publikem. Přenesení na univerzitní půdu dalo jejich debatě zcela nové impulsy a napomáhalo postupnému vzájemnému vymezování.²⁹⁸

Granovskij pronesl dva cykly přednášek, první o středověkých dějinách (únor 1843 až duben 1844), druhý o srovnávacích dějinách Anglie a Francie do roku 1625 (prosinec 1845 až jaro 1846). Podobně jako dříve Chomjakov a Kirejevskij využil Granovskij historické líčení, aby se nepřímou vyjádřil k tehdejšímu stavu Ruska. Pomocí obrazů z evropských dějin naznačil Granovskij směr, jímž by se Rusko mělo ubírat. Otevřeně se postavil proti tehdy rozšířenému tvrzení o upadajícím Západě. Historickými paralelami ukazoval, že Rusko a Evropa nejsou oddělené světy. Naopak Rusko představil jako součást celoevropského historického dění a jedině v tomto kontextu jej bylo podle Granovského možné správně pochopit. Přednášku z 20. prosince 1843 otevřeně zaměřil proti názorům M. P. Pogodina a S. P. Ševyrjova.

Podobně postupoval Granovskij i v univerzitní výuce a přednášky vystavěl tak, aby nutil posluchače o předneseném přemýšlet. Dějiny nepodával jako sumu faktů, ale jako látku k promyšlení. Byl mistrem „nevyčteného“. Postupné překonání feudálních pořádků v Evropě představil posluchačům jako historickou nutnost, k níž dojít muselo a také došlo. A aniž by jediným slovem zmínil Rusko, nepřímou nabízel studentům možnost přemýšlet, zda i uspořádání ruské společnosti musí doznat změn v důsledku historické danosti a zákonitosti. Podobně probouzel úvahy o zrušení nevolnictví, když v tematických přednáškách hovořil o dějinách otroctví a o tom, jaký přínos mělo pro Evropu jeho odstranění.²⁹⁹

Moskevská společnost byla veřejnými přednáškami Granovského nadšena, a dokonce i část slavjanofilů (J. F. Samarin, K. S. Aksakov, A. S. Chomjakov, I. V. Kirejevskij) se o nich vyjadřovala v superlativech.³⁰⁰ Nicméně druhá část sla-

297 Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistemy universitetskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitety i ljudi 1840-ch godov. Čast' 1 Professura*, s. 310.

298 K. D. Kavelin o tom napsal: „Od roku 1835 příjezd mnohých mladých univerzitních profesorů, kteří získali vzdělání v Děrptu nebo v zahraničí, na německých univerzitách, nalil do začínajícího intelektuálního a literárního hnutí Moskvy nový život a dal mu novou sílu. (...) Živé diskuse intelektuálních, vědeckých a literárních sil na univerzitě i mimo ni dávalo i výuce, i salonním sporům, i žurnalistice význam, vliv a sílu.“ K. D. KAVELIN, *Naš unštvennyj stroj*, s. 360.

299 Srov. Derek OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals. A Study of the Thought of T. N. Granovsky, V. P. Botkin, P. V. Annenkov, A. V. Družhinin and K. D. Kavelin*, Cambridge 1985, s. 55.

300 Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistemy universitetskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitety i ljudi 1840-ch godov. Čast' 1 Professura*, s. 311–316.

vjanofilů se ztotožňovala se Ševyrjovovou a Poginovou kritikou obsahu přednášek, otištěnou v *Moskviťaninu*. Tato skutečnost přispěla k tomu, že debata slavjanofilů a zapadníků přestala mít charakter přátelské výměny názorů a vstoupila do fáze polarizace.³⁰¹

Na Granovského vystoupení navázal Ševyrjov cyklem přednášek o ruské literatuře, především té starší, který se konal v období od listopadu 1844 do dubna 1845. Přednáškami Ševyrjov popularizoval řadu staroruských literárních památek a přispěl k většímu zájmu ruské, resp. moskevské společnosti o ruský středověk. Jako červená nit se jeho veřejnými lekce vinula idealizace ruské minulosti a zdůraznění protikladu mezi evropskou a ruskou historií, které vnímal jako dva neslučitelné a zcela oddělené fenomény. To korespondovalo se zaměřením *Moskviťaninu*, který si vytkl cíl seznámit široké publikum s ruským národním duchovním bohatstvím. Ševyrjov otevřeně kritizoval Granovského a jeho „poklonkování“ Západu, varoval před přejímáním západních idejí, které ohrožují ruskou národní svébytnost. S obsahem Ševyrjovových přednášek sympatizovali slavjanofilové. Tím, jak obě uskupení postupně ve vzájemných reakcích precizovala své postoje a názory, začaly být jejich ideové neshody zřetelnější.³⁰²

Ke konci roku 1844 předložil Granovskij na moskevské univerzitě svoji magisterskou disertaci *Wollin, Jomsborg a Vineta (Volin, Iomsburg i Viněta)*, v níž na základě důsledného studia a kritiky pramenů vyvracel rozšířený mýtus o existenci staroslovanského velkolepého města Vineta.³⁰³ Hlavním cílem Granovského práce bylo ukázat, že k historické látce a pramenům je nutno přistupovat odborně a kriticky; v opačném případě hrozí jejich dezinterpretace. Granovskij tím mířil samozřejmě proti slavjanofilskému uchopování dějin, aniž by je jmenoval či aniž by se věnoval ruským dějinám. Ještě předtím, než došlo k obhajobě práce, stal se její obsah známým a hodnocení jednotlivců se lišila podle toho, ke které straně sporu náleželi. Ševyrjov, Boďanskij a Davydov práci chápali jako hanebný útok na významnost

301 Srov. N. I. CIMBAJEV, *Moskovskije spory liberalnogo vremeni...*, s. 30–31.

302 Ke Granovského i Ševyrjovovým přednáškám v dobovém kontextu srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistěmy universitětskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitěty i ljudi 1840-ch godov. Časť 1 Professura*, s. 303–318.

303 Granovskij v práci zkoumal dochované dokumenty a svědectví o středověkých městech Jomsborg a Wolin, která se nacházela na břehu Baltského moře v Pomořansku. Poukázal na to, jak docházelo v pracích dobových kronikářů a pozdějších autorů ke směšování obou sídel nacházejících se v témže regionu, z nichž první bylo vikingskou pevností a druhé slovanským sídlištěm. Z těchto záměn postupně vyvstala legenda o jednom starobylém slovanském městě – Vinetě. Toto velkolepé město mělo být za svoji pýchu potrestáno pohlcením vlnami. Granovskij dokázal, že se jedná pouze o mýtus. Na jednom místě práce označil Granovskij nakupená vyprávění o Vinetě za „oceán hloupostí, v němž se utopil nejednen neopatrný historik“. Mezi řádky čteme v Granovského závěrech připodobnění tohoto mýtu k romantickým fantaziím slavjanofilů. Srov. Timofej N. GRANOVSKIJ, *Sočiněnja T. N. Granovskago, izdanije vtoroje. I*, Moskva 1866, s. 187–236, uvedená citace s. 224. O Granovského magisterské disertaci více srov. Josef ŠAUR, *Historiografické fugu aneb Historik labužníkem (Timofej N. Granovskij: Wollin, Jomsborg a Vineta)*, Kontexty VI. (XXV.), 2014, 5, s. 73–76.

slovanských dějin a žádali, aby práce nebyla připuštěna k obhajobě a aby byl autor zbaven univerzitního místa.³⁰⁴

Rozkol obou stran dovršily dvě události. První z nich se odehrála v prosinci 1844, kdy se Moskvou v opisech šířila báseň Nikolaje M. Jazykova (1803–1846/1847) *Těm druhým (K ně našim)*, která zsměšňovala a urážela představitele zapadnictví (Čaadajeva, Granovského, Gercena ad.), kteří v ní byli vylíčení jako lítí nepřátelé vlasti. Báseň samozřejmě nezůstala bez odezvy a tam, kde ještě přetrvaly přátelské vztahy mezi umírněnou částí obou táborů, byly zpřetrhány. Gercen dokonce vzpomínal, že nebylo daleko od souboje Granovského a Pjotra V. Kirejevského (1808–1856). Podle Gercenových pamětí se s ním a s Granovským přišel slavnostně rozloučit Konstantin S. Aksakov (1817–1860). Ačkoliv zmíněné tři muže mrzelo ukončení přátelství, uznali, že „slouží různým bohům a rozešli se na různé strany“.³⁰⁵

Druhou událostí byla veřejná obhajoba Granovského magisterské disertace v únoru 1845. Oponenty byli stanoveni Ševyrjov, Pogodin a Boďanskij, takže obhajoba slibovala být vybušnou událostí a Gercen ji označil za příležitost, aby všichni sundali rukavice a vyjevili barvu kůže.³⁰⁶ Granovskij před zcela zaplněnou aulou exceloval. Studenti přišli podpořit oblíbeného profesora, a kdykoliv chtěl někdo z oponentů vystoupit s kritickou připomínkou, byl vypískán. K ponížení oponentů dále přispěl i fakt, že Stroganov odmítl Uvarovův požadavek, aby byl Granovskij za průběh obhajoby potrestán.³⁰⁷ Labutí písní někdejších přátelských vztahů byla snaha I. V. Kirejevského přizvat Granovského a Gercena ke spolupráci s *Moskviťaninem*, jehož redakci počátkem roku 1845 převzal od Pogodina. Názorové rozpory mezi oběma uskupeními však byly příliš hluboké, a proto dobře míněná iniciativa nedošla svého naplnění.

4.4 Granovskij, Kavelin, Solovjov

Během zimy 1844–1845 se v popsané atmosféře názorového rozkolu slavjanofilů a zapadníků začala rodit státní škola. Do Moskvy postupně přijeli Kavelin i Solovjov, kteří zaujali v pojetí dějin stejné postoje jako Granovskij. Kavelinovy a Solovjovovy tištěné práce z let 1845–1847 ukázaly, že nastupující generace historiků pohlížela na ruskou minulost jinak než Pogodin, doyen tehdejší ruské historiografie. Dichotomie slavjanofilství a zapadnictví souvisí se státní školou ve třech základních

304 Srov. N. I. CIMBAJEV, *Moskovskije spory liberalnogo vremeni...*, s. 30–31. F. F. NĚLIDOV – A. J. GRUZINSKIJ (eds.), *Zapadniki 40-ch godov*, s. LIV.

305 Srov. deníkové zápisy Gercena. F. F. NĚLIDOV – A. J. GRUZINSKIJ (eds.), *Zapadniki 40-ch godov*, s. 233. Příhodu dokládá i Anněnkov, srov. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 65.

306 Srov. F. F. NĚLIDOV – A. J. GRUZINSKIJ (eds.), *Zapadniki 40-ch godov*, s. 32.

307 Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistěmy universitětskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije universitěty i ljudi 1840-ch godov. Čast' 1 Professura*, s. 304–305.

aspektech. Prvním z nich je mnou již dříve rozebraná „stranickost“ společenských diskusí a debat. Z dnešního pohledu se může zdát, že se jednalo o příslovečnou bouři ve sklenici vody, v níž větší váhu měla teatrální gesta než nesoulad v názorech na odborné otázky. Není už ani tak důležité to, nakolik byly názorové nesoulady obou uskupení nepřekonatelné, ale to, že je takto vnímali sami účastníci sporu slavjanofilů a zapadníků a že dobová názorová vyhrocenost ponechávala jen malý prostor pro neutrální postoje. To výrazně napomohlo názorovému semknutí představitelů státní školy. Nejvíce se tato tendence projevila u Solovjova, který měl ke slavjanofilství velmi blízko a který byl Pogodinovým žákem. Spor slavjanofilů a zapadníků výrazně přispěl k tomu, že se Pogodin začal vymezovat proti Solovjovovi, aniž by tento původně plánoval vystoupit kriticky proti svému učiteli. Byl to též Pogodin, kdo první označil Kavelina a Solovjova za představitele nové školy v ruské historiografii.

Druhý aspekt představuje fakt, že převážná část diskusí slavjanofilů a zapadníků se týkala ruských dějin, tudíž Kavelin i Solovjov nemohli ve svých vystoupeních nereagovat na kritiku slavjanofilů či na jejich historickou koncepci. Uvedené platí v určité míře i o Granovském. Ten se sice nevěnoval problematice ruských dějin, ale slavjanofilsko-zapadnická debata nebyla prosta srovnávacího aspektu a k problematice obecných dějin, případně filozofie dějin se vyjadřoval i Granovskij. Utváření historické koncepce státní školy tak bylo v jisté míře ovlivňováno diskusí se slavjanofily. Právě vůči nim bylo třeba nové pojetí dějin opakovaně obhajovat. To nejvíce platí o Kavelinovi, jehož většina prací z druhé poloviny 40. let 19. století byla tvořena v jasné opozici ke slavjanofilskému pojetí dějin, případně jako reakce na články a recenze slavjanofilů.

Třetí aspekt úzce souvisí s druhým, protože současníci vnímali představitele státní školy (především Granovského a Kavelina) jako „pravověrné“ zapadníky a hlavní tvůrce zapadnického pojetí dějin. Úzké sepětí zapadnictví a myšlenek státní školy nebylo jen krátkodobou záležitostí. Pomyslný štafetový kolík ve sporu se slavjanofily převzal po Kavelinovi a Granovském Čičerin, který v 50. letech 19. století pokračoval v dříve započatých diskusích, přičemž hlavním „protivníkem“ mu byl Jurij F. Samarin (1819–1876). Již Čičerinova magisterská disertace přinesla úplně nové pojetí ruské obcí, které bylo zcela v rozporu s tím, jak občinu líčili slavjanofilové. V souladu s vytyčenou strukturou práce přiblížím v následujících podkapitolách historickou koncepci Granovského, Kavelina a Solovjova.

4.4.1 Granovskij

Jako prvního z představitelů státní školy jmenuji – trochu paradoxně – Granovského.³⁰⁸ Záměrně píšu trochu paradoxně, protože nahlédneme-li do syntetických

308 Z široké sekundární literatury ke Granovskému vybírám následující práce, z nichž jsem čerpal především: ke Granovskému pojetí dějin srov. Nikolaj I. KAREJEV, *Istoričeskoje mirosozercanije T. N. Granovskogo*. 3-e izd., Sankt-Petěrburg 1905. Priscilla ROOSEVELT, *Granovskii at the Lectern: A Conservative*

prací o ruské historiografii, Granovského v kapitolách o státní škole nenalezneme. Za hlavní důvody tohoto stavu považují dvě skutečnosti. Za prvé, Granovskij se věnoval obecným dějinám a k ruské historii nenapsal žádnou práci, zatímco ostatní představitelé státní školy se téměř výhradně věnovali zkoumání ruské minulosti. Po publikování prvních prací Kavelina a Solovjova se v diskusích o dějinách stalo hlavním tématem rodové uspořádání, a proto i počátky státní školy jsou často redukovány pouze na tuto jedinou otázku.³⁰⁹ To odráželo i jedno z prvních označení státní školy – škola rodového uspořádání („škola rodovogo byta“). Téma jako hlavní (nikoliv jediné) kritérium při vymezování státní školy se v historiografii udrželo dosud. V takovém pojetí se Granovskij jeví jako historik názorově blízký státní škole, avšak pracující mimo ni. Svoji úlohu v této souvislosti sehrává i ruský historiografický úzus pojednávat odděleně o historických zabývajících se ruskými a obecnými dějinami. Přehlédneme-li dějiny ruského dějepiscectví, nenalezneme žádnou tradiční historickou školu, která by sdružovala historiky s obojím zaměřením.³¹⁰

Druhý, neméně důležitý důvod tradičního vnímání Granovského mimo státní školu spatřuji v tom, že Granovskij zanechal rozsahem velmi malé dílo, které zahrnuje de facto dva knižní svazky.³¹¹ Granovského význam spočívá především v jeho univerzitních přednáškách. A to přesto, že je sám nevydal, ani k tisku nepřipra-

Liberal's Vision of History, Forschungen zur osteuropäischen Geschichte 29, 1981, s. 61–192. Jevgenija V. GUTNOVA – A. S. ASINOVSKAJA, *Granovskij kak istorik*, in: Timofej N. GRANOVSKIJ, *Lekcii po istorii sredněvekovja*, Moskva 1986, s. 336–362. A. S. ASINOVSKAJA, *Iz istorii peredovych iděj v russkoj medijevistike. (T. N. Granovskij)*, Moskva 1955. Radomír VLČEK, *Ke 130. výročí úmrtí T. N. Granovského*, Slovanský přehled 71, 1985, s. 519–526. Obecněji ke Granovskému dále srov. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, Cambridge 1985, s. 44–78. Andrej A. LEVANDOVSKIJ, *T. N. Granovskij v russkom obščestvennom dviženii. Monografija*, Moskva 1989. Zachar A. KAMENSKIJ, *Timofej Nikolajevič Granovskij*, Moskva 1988. Nina V. MINAJEVA, *Granovskij v Moskve*, Moskva 1963.

309 Někdejší student moskevské univerzity Alexandr N. Afanasjev (1826–1871) vzpomínal, že se ve druhé polovině 40. let 19. století o rodovém uspořádání živě debatovalo a že již samotný pojem se stal velmi módním. Srov. Alexandr N. AFANASJEV, *Moskovskij universitět (1844–1848 gg.)*, in: Moskovskij universitět v vospominanjach sovremenikov, Moskva 1989, s. 267.

310 Ponechávám zde stranou tzv. školu moskevskou a školu petrohradskou, které jsou pro své široké a velmi obtížně uchopitelné vymezení předmětem odborných diskusí a sporů. V obou případech se jedná spíše o obecné tendence v bádáních spojených s jednou či druhou univerzitou.

311 Pomineme-li Granovského disertace, tj. magisterskou *Wollin, Jomsborg a Vineta (Volin, Iomsburg i Vineta)*, 1845) a doktorskou *Opat Suger (Abbat Sugerij)*, 1849), tak nenapsal žádnou knihu. Zamýšlený přehled dějin evropského středověku nebyl realizován. Již rok po Granovského smrti byly vydány jeho sebrané spisy ve dvou svazcích, které zahrnovaly obě disertace, drobnější časopisecké studie a pak texty některých Granovského veřejných přednášek. Následně byly tyto spisy vydány znovu v roce 1866 a staly se základem pro opakovaná vydání Granovského prací, srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Sočiněnija T. N. Granovskago, izdanije vtoroje. I–II*, Moskva 1866. Solovjov přičítal tuto Granovského malou publikační produkci jeho nízké pracovní sebekázní a častému trávení času v diskusích v kroužcích. Srov. S. M. SOLOVJOV, *Izbrannye trudy*, s. 261–262. Dlužno však přiznat, že ve srovnání se Solovjovem a jeho pověstnou disciplinovaností se většina badatelů může jevit jako líná.

voval. Vyšly postupně až ve druhé polovině 20. století.³¹² Během svého působení na katedře obecných dějin moskevské univerzity (1839–1855) patřil k nejoblíbenějším profesorům. A to navzdory faktu, že měl slabý hlas a vadu řeči, pročež se mu přezdívalo „šišlající profesor“. Svým pojetím dějin a historikovy práce ovlivnil mnoho dalších ruských dějepisců, kteří ho považovali za ideál vysokoškolského profesora. Velkou poklonu mu složil V. O. Ključevskij parafrází Dostojevského výroku o Gogolovi. Dostojevskij měl kdysi prohlásit „všichni jsme vyšli z Gogolova Pláště“, čímž měl narážkou na známou Gogolovu prózu stvrdit iniciační charakter jeho díla pro ruský realismus a zlatý věk ruské literatury. Ključevskij jeho slova využil a prohlásil „všichni jsme více méně žáci Granovského“. A pokračoval „a skláníme se před jeho velkou památkou, neboť Granovskij, a nikdo jiný, vytvořil pro následující generace ruské vědy ideální předobraz profesora“.³¹³ K tomu je třeba doplnit, že Ključevskij nastoupil na vysokoškolská studia na moskevské univerzitě až v roce 1861, tj. šest let po smrti Granovského; nikdy proto nebyl svědkem jeho vystoupení a nemohl být ani jeho žákem.

Teprve vydání Granovského přednášek v kontextu s dalšími skutečnostmi společlivě dokázalo, že Granovského pojetí dějin jednoznačně souvisí se státní školou. Na souvislosti mezi pracemi státní školy a dílem Granovského upozornil nejnověji R. Vlček, na jehož výzkum tímto navazují.³¹⁴ Kromě toho detailní archivní výzkum G. Hamburga, který prozkoumal Čičerinovy deníky a poznámky z přelomu 40. a 50. let 19. století (tj. z doby těsně před napsáním a během psaní jeho magisterské disertace, o níž jen připomínám, že je považována za vrcholné dílo státní školy), prokázal, že na formulování výchozích tezí Čičerinovy disertace měl větší vliv Granovskij než Kavelin a Solovjov.³¹⁵

Shodné znaky, které vykazují pojetí dějin Granovského, Kavelina, Solovjova a Čičerina, nelze považovat za dílo náhody. Všichni čtyři byli přáteli (někteří velmi blízkými) s úzkými osobními vztahy. Pravidelně se setkávali, dopisovali si a vzájemně se ovlivňovali, na což je v poslední době opakovaně upozorňováno.³¹⁶ Granovského přednášky z dějin navštěvovali Solovjov i Čičerin. O vlivu Granovského na Čičerina jsem již psal v kapitole o Čičerinových univerzitních studiích, kde jsem naznačil, že jejich vztah překračoval běžný rámec vztahu žáka a učitele. Granovského podíl

312 Srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Lekcii Timofeja Nikolajeviča Granovskogo po istorii sredněvekovja*. (Avtorskij konspekt i zapisi slušatělej), Moskva 1961. TYŽ, *Lekcii Timofeja Nikolajeviča Granovskogo po istorii pozdněgo sredněvekovja*. (Zapisi slušatělej s avtorskoj pravkoj), Moskva 1971. TYŽ, *Lekcii po istorii sredněvekovja*, Moskva 1986.

313 Vasilij O. KLJUČEVSKIJ, *Pamjati T. N. Granovskogo (umer 4 oktjabnja 1855 g.)*, in: Vasilij O. KLJUČEVSKIJ, *Istoričeskije portrety. Dějatelii istoričeskoj mysli*, Moskva 1991, s. 491.

314 Srov. R. VLČEK, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisectví 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*, In: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, Brno 2007, s. 99–119.

315 Srov. G. M. HAMBURG, *Boris Chicherin and Early Russian Liberalism*, s. 98–100.

316 Srov. R. A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola*, s. 169–175.

na názorovém formování mladého Čičerina dosáhl takové míry, že když Čičerina v polovině 50. let 19. století na popud Kavelina napsal cyklus anonymních statí, šířených v rukopisech, většina současníků přisuzovala autorství Granovskému (k tomu viz podkapitolu 5.4).

K již řečenému ještě doplňme, že poslední otištěná Granovského práce o rodovém uspořádání starogermánské společnosti nás svým charakterem, záměrem a věnováním opravňuje domnívat se, že on sám se cítil být součástí státní školy. Než se k této práci dostaneme podrobněji, stručně představím Granovského pojetí dějin, jak vyplývá z jeho univerzitních přednášek.

Podobně jako Kavelin a Čičerina nebyl ani Granovskij školením historik, ale právník. V letech 1832–1835 vystudoval právnickou fakultu v Petrohradě, nicméně již během studií se zabýval studiem evropské historie. Klíčový vliv na něj měla soudobá německá věda, především díla již zmíněného Savignyho, Leopolda von Ranke (1795–1886) a Karla Rittera (1779–1859), jejichž přednášky navštěvoval během tříleté zahraniční stáže na berlínské univerzitě. Granovského hluboce ovlivnilo jejich pojetí odborné práce, v jehož základech leží věcné zvažování faktů a kritický přístup k pramenům. Ze Savignyho díla čerpal Granovskij, podobně jako Ewers, pojetí státu a zákonů, které odrážejí zvyky, tradice a vnitřní uspořádání té které společnosti. Ritter na něj zapůsobil myšlenkami o vztahu člověka a okolních přírodních podmínek a jejich vlivu na lidské konání. Od Rankeho přijal Granovskij základní tezi historikovy práce („jak to skutečně bylo“), z níž pramenil i jeho odpor k patrioticky lživému popisu dějin v podání slavjanofilů.³¹⁷

V metodologii práce s prameny navazoval Granovskij na Kačenovského a skeptickou školu, nicméně stejně jako další představitelé státní školy si uvědomoval limity jeho koncepce. V této souvislosti je třeba také uvést vliv Bartholda G. Niebuhra (1776–1831), který byl Granovského oblíbeným historikem.³¹⁸ Pro celou státní školu je charakteristická pečlivá kritika pramenů, jejíž absenci opakovaně vytýkali slavjanofilům. V předchozí kapitole jsem zmínil Granovského magisterskou disertaci, která jakkoliv byla tematicky vzdálená ruským dějinám, byla zaměřena proti falzifikaci dějin na základně nedostatečné kritiky pramenů. Jinak řečeno, podle Granovského nelze stavět velkolepost dějin na mylném výkladu pramenů. Granovskij pod vlivem Savignyho, stejně jako Kavelin a Čičerina, kladl na počátku své vědecké dráhy důraz na prameny právní povahy, které více než kterékoliv jiné

317 Z mimoněmeckých autorů se Granovskij během studijních let seznámil s pracemi předních evropských historiků Françoise Guizota (1787–1874), Adolphea Thierse (1797–1877), Augustina Thierryho (1795–1856), Edwarda Gibbona (1737–1794) či Williama Robertsona (1721–1793). Srov. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 48.

318 Srov. Granovského studie o Niebuhrovi. T. N. GRANOVSKIJ, *Sočinenija T. N. Granovskago, izdani-je vtoroje. II*, s. 7–107.

v sobě zachycovaly ducha národa, jeho tradice a zvyky („zajímá mě téměř výhradně vývoj politických forem a institucí“).³¹⁹

Granovskij, stejně jako další představitelé státní školy, vnímal dějiny prizmatem Hegelovy filozofie, resp. abychom byli přesní, inspiroval se Hegelovou filozofií dějin. O míře vlivu hegelíánské filozofie na historickou koncepci státní školy se vede v historiografii dlouhá debata, v níž názory oscilují od jednoznačného spojení představitelů státní školy s hegelíánstvím až k naprostému odmítnutí teze, že by kdokoliv z nich byl skutečným Hegelovým následovníkem.³²⁰ Tento ambivalentní přístup vyplývá ze skutečnosti, na niž upozorňoval J. Billington, a sice že Rusko obecně poznávalo Hegela zprostředkovaně a spíše než k poznání jeho myšlenek docházelo k jejich vulgarizaci.³²¹ Za zásadní považují, že sami představitelé státní školy odkazovali na Hegela. Nicméně je možné vést diskusi, nakolik si jeho myšlenky dále přetvářeli a nakolik vycházeli skutečně z jeho filozofie či z toho, co bylo v Rusku prezentováno jako Hegelova filozofie.³²²

Granovskij poukazoval na to, že historie má k filozofii ze všech vědních disciplín nejbližší. V přednáškách tvrdil, že historie je vždy pod vlivem filozofie, a ve zjevné narážce na Pogodina dodával, že i historikové, již toto odmítají, jsou nevědomky příznivci nějaké filozofie.³²³ Všechny sociální fenomény pojímal jako součásti organického procesu transformace a seberealizace světového ducha, přičemž tento proces není náhodný, ale řídí se historickými zákony. Duch nikdy nestojí na místě, neustále spěje kupředu, překonává staré a přežitě formy a přechází k novým. Takto podaná historie je neustálým procesem. To má i ten důsledek, že pokrok není „volitelný“ či „dobrovolný“, dějiny se neustále a nezadržitelně vyvíjejí k dokonalejším formám.³²⁴ S tím souvisí i role jednotlivce v dějinách. Dle Hegelovy filozofie nemůže jednatel dějiny nikdy ovládnout. Historické zákonitosti se prosazují

319 Citováno dle Natalija V. MASLOVA – Irina V. AGEJEVA, *Russkaja istorija v naučnom nasledii T. N. Granovskogo. K 180-letiju so dnja rožděnija*, Otčestvennaja istorija 1993, 4, s. 76.

320 D. Čyževskij považoval Granovského i Čičerina za představitel ruského hegelíánství. Srov. Dmitrij I. ČIŽEVSKIJ, *Gegel v Rossii*, Sankt-Petěrburg 2007, s. 169–178 a 325–338. Naopak A. Jerygin zastával tezi, že představitelé státní školy nebyli skutečnými následovníky Hegelovy filozofie. Srov. Aleksandr N. JERYGIN, *Tradicionnaja i moděrničirujuščajasja Rossija v filosofii istorii russkogo liberalizma (K. D. Kavelin, S. M. Solovjov, B. N. Čičerin). Čast' pervaja. Filosofija istorii russkogo liberalizma vtoroj poloviny XIX veka (téma Rossii)*, Rostov-na-Donu 2004. TÝŽ, *Istorija i dialektika. (Dialektika i istoričeskoje znanije v Rossii XIX veka)*, Rostov-na-Donu 1987. K dané otázce též srov. Andrej N. MEDUŠEVSKIJ, *Gegel i gosudarstvennaja škola russkoj istoriografii*, *Voprosy filosofii* 1988, 3, s. 103–115. Zhodnocenij vlivu Hegela na Granovského provedla P. Rooseveltová, která zdůraznila klíčový vliv Rankeho. Srov. P. ROOSEVELT, *Granovskii at the Lectern: A Conservative Liberal's Vision of History*, s. 61–192.

321 Srov. J. H. BILLINGTON, *Ikona i topor*, s. 391–393.

322 Srov. Solovjovovu vzpomínku: „Doba žádala nejen naučit se fakta, ale také přemýšlet nad nimi. Byli jsme ovlivněni filozofií a Hegel nám všem zamotal hlavy; i když jen málokdo ho skutečně četl, a studenti ho znali z přednášek mladých profesorů.“ S. M. SOLOVJOV, *Izbrannyje trudy*, s. 268.

323 Srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Lekcii po istorii sredněvekovja*, Moskva 1986, s. 307.

324 Tamtéž, s. 43–47.

proti jeho vůli. Světový duch jedná prostřednictvím jednotlivců často proti jejich záměrům a úmyslům. Jednotlivce, ale i národní kolektivity využívá ke svým cílům, stávají se jeho nástrojem.³²⁵

Podle Granovského je jednotlivec pevně spojen se svojí dobou a v souladu s historickou zákonitostí, či lépe řečeno nutností, je mu ponechávána pouze volba, zda se ctí či hanbou vyplní historický úkol, který před ním stojí.³²⁶ Granovského determinismus kritizovali nejen jeho současníci, ale stal se i podnětem pro Fjodora M. Dostojevského k parodování Granovského v románu *Běsi*. V pracích o Granovském a ruském liberalismu bylo opakovaně poukazováno na zjevný rozpor mezi jeho pojetím jedince v dějinách a víry ve svobodnou vůli člověka, přičemž se autoři shodují, že tato Granovského myšlenková „past“ není v jeho díle spolehlivě řešena.³²⁷ Podobně jako Granovskij i Čičerin řešil ve svých dílech problém vztahu vyššího (historického, mravního) zákona a svobodné vůle jedince. Ani on však nedospěl k jednoznačnému závěru.³²⁸

Dle mého mínění nebylo záměrem Granovského zbavit jedince morální odpovědnosti, ale nezpochybnitelně prokázat vliv historické nutnosti v dějinném procesu. Granovskij se zde ve vztahu k tehdejšímu ruským společenským podmínkám jeví jako historický optimista, neboť bez ohledu na protivenství jednotlivců či větších společenských entit a v souladu s historickou nutností i Rusko směřuje k občanské společnosti a jejím civilizačním výtěžkům. Argumentaci historickou nutností použil, nikoliv náhodou, Čičerin v polovině 50. let 19. století při formulování politických a společenských požadavků směřovaných k vládě Alexandra II. U Granovského ani Čičerina není filozofie dějin nástrojem k pouhému objasnění minulosti a vysvětlení přítomnosti, ale také k naznačení budoucího směřování sociálních jevů (tím není nijak řečeno, že by se pokoušeli o predikci budoucnosti jako takové). Zdůrazňování historické nutnosti vyplývající z filozofických základů jejich koncepce vedlo Bestuževa-Rjumina k označení státní školy jako „školy filozofické nutnosti“.³²⁹

325 Srov. Hans J. STÖRIG, *Malé dějiny filosofie. Sedmé, přepracované a rozšířené vydání*, Kostelní Vydří 2000, s. 352–353. Jaroslav KUDRNA, *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin. VI. přepracované vydání*, Brno 1985, s. 140.

326 Srov. Aleksandr N. SVALOV, *Granovskij Timofej Nikolajevič (1813–1855)*, in: Istoriki Rossii. Biografii, Moskva 2001, s. 159. Ke Granovského determinismu srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Lekcii Timofeja Nikolajeviča Granovskogo po istorii sredněvekovja. (Avtorskij konspekt i zapisi slušatelj)*, Moskva 1961, s. 35–87.

327 Srov. P. ROOSEVELT, *Apostle of Russian Liberalism: Timofei Granovsky*, Newtonvill 1986, s. 60. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 71–74.

328 Srov. G. M. HAMBURG, *Boris Chicherin and Human Dignity in History*, in: Gary M. HAMBURG – Randall A. POOLE (eds.), *A History of Russian Philosophy 1830–1930. Faith, Reason, and the Defense of Human Dignity*, Cambridge 2010, s. 114–116.

329 Srov. K. N. BESTUŽEV-RJUMIN, *Filosofija istorii i moskovskoje gosudarstvo*, Otčestvennyja Zapiski, 1860, otd. III Russkaja literatura, s. 1–17 (konkrétně s. 1). Více k tomu též srov. J. ŠAUR, *Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejich počátků a zformování v dobovém odborném tisku*, s. 563–564.

Pod vlivem myšlenek evropského liberalismu o lidské svobodné vůli Granovskij pojetí jedince v dějinách počátkem 50. let 19. století částečně revidoval. V cyklu přednášek o čtyřech osobnostech světových dějin (Tamerlánovi, Alexandru Velikém, Ludvíku IX. a F. Baconovi) tvrdil, že vůdce se silnou vůlí či dějinný velikán může zpřetrhat řetěz, jimiž je svázán se svojí dobou.³³⁰ Tím se Granovskij přiblížil pojetí hrdiny v díle Thomase Carlylea (1795–1881) ze série portrétů *On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History* (1841), které ruské společnosti zprostředkoval v polovině 50. let 19. století Vasilij P. Botkin (1811/1812–1869).³³¹

Jak již bylo řečeno, Granovskij pojímal dějiny jako proces, přičemž ve svých přednáškách charakterizoval tři základní stadia, v nichž se projevil světový duch. První z nich byla společnost antická, která znala pojem „občan“, ale jednotlivce jako takový neměl žádná práva. Po ní následovala společnost středověká, charakterizovaná dominantní rolí jednotlivce, kterou ztělesňoval egoistický postoj feudálů. V této společnosti však podle Granovského ještě nedošel plného naplnění princip státu. Historický proces v jeho pojetí korunuje doba moderní, symbolizovaná centralizovaným státem, jímž jsou překonávány středověké instituce.³³² Granovskij se při popisu běhu dějin zaměřoval především na tranzitivní období, kdy docházelo k postupnému přechodu z jednoho stadia do druhého („zkušené ucho může slyšet poslední slova mizejícího řádu a první myšlenky přicházejícího pořádku“). Nejvíce se pak zajímal o pozdní středověk (časově vymezený 14.–16. stoletím), během něhož se zrodila moderní společnost, jejímž hlavním přínosem do dějinného vývoje byla monarchie, která zlomila moc feudálů a podřídila jejich individuální zájmy širším potřebám společnosti.³³³ Podobně jako další představitelé státní školy vnímal stát jako nadstavovskou organizaci, která má vyvažovat zájmy jednotlivých částí státního organismu.

Nebylo by však správné vnímat Granovského jako apologetu centralizované monarchie. Ve svých přednáškách ukazoval studentům i její stinné stránky – soupeření anglických monarchů s parlamentem, podpora španělských králů inkvizici, politika Filipa II. v Nizozemí či souvislost mezi francouzskou korunou a masakrem hugenotů.³³⁴ Jakkoliv byl Granovskij přesvědčen o tom, že dějinný proces je odrazem rozumného, racionálního jednání světového ducha, nebránil se morálním soudům. Granovskij nemoralizoval, ale pro své silné náboženské cítění nechtěl být pouhým netečným pozorovatelem, jenž nezaujímá žádné stanovisko. G. Hamburg tento postoj vysvětloval tím, že pro Granovského představovalo náboženství

330 Srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Sočiněnija T. N. Granovskago, izdanije vtoroje. I*, s. 331–392.

331 Srov. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 74.

332 Srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Lekcii Timofeja Nikolajeviča Granovskogo po istorii sredněvekovja. (Avtorskij konspekt i zapisi slušatělej)*, Moskva 1961, s. 163–183.

333 Srov. tamtéž, s. 199–203.

334 Srov. tamtéž, s. 31–35, 170–178 a 193–202.

důležitější historický fenomén než stát.³³⁵ Církevní dějiny sehrávaly v Granovského přednáškách důležitou úlohu. Ostatně roli církve při formování francouzského státu zkoumal v doktorské disertaci *Opat Suger (Abbat Sugerij, 1849)*.

Granovskij kladně hodnotil význam ruské monarchie, resp. samoděržaví. V poznámkách k připravované učebnici obecných dějin Granovskij napsal, že samoděržaví zanechalo svůj otisk ve všech důležitých jevech ruského života; křesťanství mají Rusové díky Vladimirovi, státní jednotu díky Ivanům, vzdělání díky Petrovi a jeho následovníci dali Rusku evropský význam.³³⁶ Granovskij neřešil otázku ideální či vhodné formy vlády pro Rusko, protože věřil v reformní potenciál ruského samoděržaví. Právě jen silná monarchie může prosadit nezbytné reformy, aniž by se zvrhly v revoluční chaos. Revoluci Granovskij odmítal a vnímal ji jako narušování běhu dějin. Tyto teze od Granovského převzal Čičerin, který patřil v 50.–70. letech 19. století v Rusku k výrazným zastáncům reform prováděných a garantovaných silnou státní mocí.

Již jsem zmínil, že Granovskij zastával názor, že ruské i evropské dějiny jsou součástí jednoho historického procesu, v čemž se opíral o Hegelovu filozofii.³³⁷ Tuto myšlenku výrazně podpořil zkoumáním konkrétního historického materiálu, a sice srovnáním ruské (slovanské) a germánské obcí ve studii *O rodovém uspořádání u starých Germánů (O rodovom bytě u drevnich germancev)*.³³⁸ Granovskij studii dedikoval Kavelinovi a Solovjovovi a ihned v úvodu naznačil, že jeho studie navazovala na rozbourěné debaty o tématu, čímž mínil kritiku Kavelina a Solovjova po vydání jejich prací ze strany slavjanofilů a Pogodina. K těmto diskusím se ještě vrátím v dalším textu.

Granovskij ve studii doložil, že staroslovanská a starogermánská občina byly v podstatě totožné instituce. Nejenže se tím opět vymezil proti slavjanofilskému zdůrazňování odlišnosti ruských a evropských historických institucí a výjimečnosti ruské obcí, ale zároveň tím potvrdil dřívější Kavelinovy a Solovjovovy závěry. Jednoznačně se postavil za platnost jimi nastíněného schématu o vývoji společnosti z rodových, pokrevních svazků směrem ke společnosti, v níž určující roli sehrávaly rodinné svazky, až ke společnosti se státním uspořádáním.

Detailní výzkum Granovského knihovny z počátku 90. let 20. století odhalil řady vpisků v různých dílech, které dokládají, že třebaže se Granovskij nevěnoval

335 Srov. G. M. HAMBURG, *Boris Chicherin and Early Russian Liberalism*, s. 64–65.

336 Srov. A. N. SVALOV, *Granovskij Timofej Nikolajevič (1813–1855)*, in: *Istoriki Rossii. Biografii*, Moskva 2001, s. 159.

337 Objektívni duch, do jehož sféry spadají i dějiny, se relativně samostatný a uzavřený ukazuje nejprve jako duch určitého národa, jako „národní duch“. Porozumět mu však je možné pouze v širší dějinné souvislosti. Srov. Emerich CORETH – Peter EHLEN – Josef SCHMIDT, *Filosofie 19. století*, Olomouc 2003, s. 92.

338 Srov. T. N. GRANOVSKIJ, *O rodovom bytě u drevnich germancev*, in: Nikolaj V. KALAČOV (ed.), *Archiv istoriko-juridičeskich svedčnij, odnosjaščichsja do Rossii, knigi vtoroj polovina pervaja, otd. I*, Moskva 1855, s. 143–170.

výzkumu ruských dějin, plně se ztotožňoval s bádáními Kavelina a Solovjova. Z jejich prací převzal periodizaci ruských dějin vystavenou na vnitřním obsahu dějin, tj. sledování právního uspořádání ruské společnosti, a odmítl periodizační schéma založené na době údělných knížectví či mongolské nadvládě. Dějiny se představitelům státní školy jevily jako organický, vnitřně propojený celek, který nelze uměle rozdělovat; jako živý organismus, jehož žádný úd nelze bezbolestně odebrat. Solovjov to vyjádřil výrokem „nerozdělovat, netříštit ruské dějiny na jednotlivé části, periody...“ („ně dělit, ně drobit ruskuju istoriju na otdělnyje časti, periody...“). Granovskij s oblibou říkával, že historik nemá „tít do živého“ („ně rezať po živomu“). Dokonce můžeme říci, že Granovskij v pojetí ruských dějin plně souhlasil s Kavelinem a Solovjovem a nedlouho před svojí smrtí i s Čičerinem.³³⁹

Od počátku 50. let 19. století se v dílech Granovského začal projevovat vliv pozitivismu, který však zcela nevytěsnil jeho filozofický idealismus. V přednášce *O současném významu a stavu obecných dějin (O sovremennom značení i sostojanii vseobščej istorii, 1852)* hovořil o nutnosti přiblížení historie k přírodovědným disciplínám a opuštění právně-filologické uzavřenosti.³⁴⁰ Podtržením vlivu přírodních podmínek na podobu lidských společenství a národů nebyl Granovskij ve státní škole osamocen. Popisu přírodních podmínek, v nichž žili Rusové, věnoval nemalou část prvního dílu svého opusu *Dějiny Ruska od nejstarších dob (Istorija Rossii s drevnějšich vremjon)* S. M. Solovjov. Podobně Granovskij hovořil o nutnosti obohacovat historická zkoumání o výsledky etnografických a antropologických bádání. Sám k tomu ve svém díle nedospěl, ale touto cestou se vydal Kavelin.³⁴¹ Uvedené tendence se v Granovského pojetí dějin nestihly projevit výrazněji, protože Granovskij v říjnu 1855 náhle zemřel ve věku 42 let. Jeho roli vůdčí osobnosti v moskevském zapadnickém kroužku, který se záhy stal jedním z center ruského liberalismu počátku vlády Alexandra II., převzal Čičerin.

4.4.2 Kavelinovo Pojetí právního uspořádání staré Rusi³⁴²

V roce 1839, kdy začal na moskevské univerzitě působit Granovskij, ukončil studia práv Konstantin D. Kavelin (1818–1885), který navštěvoval přednášky P. G. Redkina

339 Srov. N. V. MASLOVA – I. V. AGEJEVA, *Russkaja istorija v naučnom nasledii T. N. Granovskogo*, s. 73–84 (zejména srov. s. 74–77). Granovskij zemřel v říjnu 1855, a proto měl možnost číst z celého Čičerinova díla jen jeho magisterskou disertaci a několik málo článků z roku 1855.

340 Srov. T. N. GRANOVSKIJ, *Sočiněnja T. N. Granovskago, izdanije utoroje. I*, Moskva 1866, s. 25–47 (nejkonkrétněji s. 32–33).

341 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 4*, Sankt-Petěrburg 1900. K ovlivnění Granovského pozitivismem srov. A. N. SVALOV, *Granovskij Timofej Nikolajevič (1813–1855)*, in: *Istoriki Rossii. Biografii*, Moskva 2001, s. 160. R. VLČEK, *Ke 130. výročí úmrtí T. N. Granovského*, s. 524–525.

342 Při psaní podkapitoly o Kavelinovi jsem se opíral především o následující sekundární literaturu: R. A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola. Istoričeskaja koncepcija K. D. Kavelina i B. N. Čičerina*, Moskva

a N. I. Krylova, podobně jako později Čičerin. Redkin svým žákům, jako někdejší posluchač Hegelových přednášek na berlínské univerzitě, zprostředkoval jeho idealistickou filozofii; Krylov, který během zahraniční stáže studoval mj. u Savignyho a Eichorna, seznamoval studenty s pracemi německé historicko-právní školy. Vliv Savignyho je u Kavelina velmi patrný v raných, studentských pracích, zejména v článku *O teoriích držby (O teorijach vladěnija, 1841)*, v němž podrobně rozebral názory tehdejších právních kapacit na pojetí majetkové držby v římském právu.³⁴³ V článku reagoval na fakt, že dosud se pozornost odborníků soustředila na popis držby jako takové (nabytí, zánik apod.), méně pozornosti pak bylo věnováno teoretickému vymezení držby, v němž klíčovou roli přisoudil vztahu státu k soukromému vlastnictví. V ruských poměrech se jednalo o aktuální úvahy, protože právně potvrzená nedotknutelnost majetkové držby byla v Rusku v té době mladou institucí, zavedenou až Kateřinou II. v jejích darovacích listinách z roku 1785, a to jen pro úzce vymezenou část obyvательства.

Po absolvování univerzity se Kavelin začal připravovat na akademickou dráhu, přičemž se tematicky zaměřoval na dějiny ruského práva. Posunem od teoretickoprávních témat k ruskému právu v historických proměnách rostl v jeho díle i pozorovatelný vliv Ewerse, jehož kniha *Nejstarší ruské právo a jeho historický výklad* v té době stále nebyla překonána, a dále vliv Kačenovského a jeho prací o ruských pramenech. Přátelství s Granovským, s nímž se seznámil v roce 1839, ovlivnilo jeho pohled na dějinnou látku zapadnickým prizmatem. Avšak lví podíl na Kavelinově směřování mezi zapadníky měl Bělinskij.³⁴⁴ Ten byl shodou okolností jedním z domácích učitelů Kavelina; nicméně tuto okolnost bych nepřeceňoval. Hlavně se však oba pravidelně setkávali v Petrohradě poté, co Kavelin na žádost rodičů opustil v roce 1843 Moskvu a přijal místo ministerského úředníka v hlavním městě.³⁴⁵ Jakkoliv

2004. R. VLČEK, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisceví 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*, s. 99–119. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 175–213. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěti*, Moskva 1997. Vladimir KANTOR, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: „Naše bolnoje mesto – passivnost, sfortost' navstuennoj ličnosti...“*, in: Aleksej KARA-MURZA (ed.), *Rossijskij liberalizm. Iděi i ljudi*, Moskva 2004, s. 85–95. Sergej S. SEKIRINSKIJ – A. A. ALAFAJEV, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin*, in: Boris S. ITENBERG – Valentin V. ŠELOCHAJEV (eds.), *Russkije liberaly*, Moskva 2001, s. 53–84.

343 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 4*, sloupce 503–531.

344 Ke Kavelinovým inspiračním zdrojům více srov. R. VLČEK, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisceví 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*, s. 104–112. R. A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola*, s. 45–73. A. N. CAMUTALI, *Borba tčėnėnij v russkoj istoriografii*, s. 41–60. Michail B. SVERDLOV, *Obščestvennyj stroj Drevněj Rusi v russkoj istoričeskoj nauke XVIII–XX vekov*, Sankt-Petěrburg 1996, s. 83–86. Hovořím-li o Kavelinově sepětí se zapadníky, je třeba doplnit, že Kavelin (ostatně jako i další zapadníci) měl mezi slavjanofily řadu přátel. V salonu A. P. Jelaginové se sblížil s A. S. Chomjakovem a K. S. Aksakovem, s nimiž se přátelil dlouhá léta.

345 Bělinskij napsal v jednom dopise V. P. Botkinovi o Kavelinovi: „Je to syn mého srdce, chovám k němu zvláštní sympatie a vím, proč mě má rád a proč mám rád já jeho.“ Citováno dle F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěti*, s. 32.

byl pobyt v „Benátkách severu“ pro Kavelina myšlenkově podnětný, po jedenácti měsících se vrátil do Moskvy k akademické kariéře.

V únoru 1844 Kavelin obhájil magisterskou disertaci *Základní principy ruského soudnictví a civilního soudního řízení v době od Sněmovních usnesení do zřízení gubernií (Osnovnyje načala ruskogo sudoustrojstva i graždanskogo sudoproizvodstva v period vremeni ot Uloženiija do učrežděniija o gubernijach)*, v níž už bylo patrné nahlížení dějin typické pro státní školu.³⁴⁶ Kavelin ještě před Granovským (který magisterskou disertaci předložil na podzim 1844) v disertaci reagoval na spor slavjanofilů a zapadníků. Kavelin v úvodu zmiňuje, že reformy Petra Velikého jsou traktovány ambivalentně, přičemž podtrhl, že z tohoto dvojakého pojetí vychází nově vznikající historický proud, který hodlá dílo Petra I. zkoumat výhradně ve světle faktů, a nikoliv domněnek.³⁴⁷ V práci Kavelin zachytil dějiny ruského soudnictví a občanského práva v letech 1649–1775 a poukázal, nakolik se reformy Petra I. projeví v ruském právu. Právě na způsobu uplatňování práva Kavelin demonstroval upevňování ruského státu. Dějiny právních institucí vnímal jako zásadní pro pochopení historie národa vůbec. Petr byl v jeho pojetí velikánem, jenž dokázal navázat na proměny právních pořádků zahájených Sněmovními uloženými a prosadit pevný právní řád. Dějiny právních institucí lépe než cokoli jiného podle Kavelina odhalovaly vnitřní zákonitost historického procesu. Proti této tezi směřovala hlavní výtka oponentského posudku Pogodina, jinak vesměs pochvalného. Ten práci vytykal hledání abstraktních schémat a zkoumání obecných pojmů místo zaměření na jednotlivosti. V tomto bodě se nachází jablko sváru mezi Pogodinem a státní školou, permanentně provázející jejich odborné neshody. Pogodin byl přesvědčen, že ruská historická věda ještě nedospěla ve studiu ruské minulosti tak daleko, aby mohla formulovat obecné historické zákony. Též odmítal uplatnění filozofických schémat při výkladu dějin.³⁴⁸

Od září 1844 začal Kavelin přednášet na své alma mater dějiny ruského práva. O obsahu těchto přednášek jsem se již stručně zmínil v kapitole o Čičerinových studiích a nyní si Kavelinovo pojetí dějin ruského práva přiblížíme více, neboť po opakovaném naléhání přátel, zejména Bělinského, svá univerzitní vystoupení upravil a shrnul v rozsáhlé stati *Pojetí právního uspořádání staré Rusi (Vzgljad na juridičeskij byt Drevnej Rusi)*, publikované počátkem roku 1847 v časopise *Sovremennik*.³⁴⁹

346 Pozdější vydání práce srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina*. T. 4, sloupec 205–420.

347 Srov. tamtéž, sloupec 205–206.

348 Srov. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěťě*, s. 38–45.

349 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina*. T. 1, Sankt-Petěrburg 1898, sloupec 5–66. Srov. též ediční vydání práce, z něhož cituji i v této práci. TÝŽ, *Naš umstvennyj stroj*, s. 11–67. Srov. též novější vydání konceptu Kavelinových přednášek z dochovaného archivního originálu F. A. PETROV – N. L. ZUBOVA (eds.), *Lekcii K. D. Kavelina po istorii rossijskogo zakonodatelstva*, in: Reka vremjon. Kniga istorii i kultury. Kniga 3, Trudy. Tvorenija. Chudožestva, Moskva 1995, s. 50–137.

Odborníci se shodují, že tato stať představuje esenci zapadnického pojetí ruských dějin a manifest státní školy.³⁵⁰

Kavelin, ovlivněný Hegelovou filozofií dějin a v návaznosti na Granovského přednášky, odmítl vnímání historie jako zřetězení faktů vytěžených z pramenů. Podle Kavelina v dosavadním pojmání ruských dějin absentoval filozofický základ.

„Abychom pochopili skrytý smysl našich dějin, abychom oživilí naši historickou literaturu, potřebujeme koncepci, teorii, které vyloží ruské dějiny jako vyvíjející se organismus, živý celek, prontnutý jedním duchem, jedněmi principy. Jeho projevy musí být chápány jako různá vyjádření těchto principů, jež jsou nutně mezi sebou spojeny a jež nutně vyplývají jedno z druhého.“³⁵¹

Alfou a omegou jeho stati bylo zachycení podstaty zákonitostí určujících běh ruských dějin od samých počátků až po Petra I. Kavelin hledal pomyslnou červeňnou nit, která se vine ruskou historií a která ji spojuje do jednoho celku. Největším přínosem Kavelinovy studie byl právě fakt, že jako první nastínil tendenci, koncepci, v jejímž rámci měly být dějiny zkoumány. Tehdejší ruští historikové se buď soustředili na podrobná zkoumání jednotlivých historických problémů, nebo na zachycení dějin v jejich podrobném syntetickém zpracování. V obou případech se však ztrácí pro Kavelina tolik potřebná koncepce. V prvním případě proto, že koncepci je možné nahlédnout jen při pozorování celku, ve druhém případě pak proto, že se nikomu do té doby nepodařilo zpracovat dějiny od nejstarších dob až po 18. století, a tak se opět vytrácelo chápání celku. Kavelin předložil základní dějinný vzorec, s jehož pomocí bylo možné vyložit smysl jednotlivých historických jevů.

V základu Kavelinovy koncepce stojí jedinec, individualita („ličnosť“). Pod Hegelovým vlivem Kavelin vnímal náplň dějin ve směřování člověka ke svobodě. V nejstarších dobách neměl člověk sám o sobě žádný význam. Ten mu dalo až křesťanství. Hegel k tomu napsal:

„Tuto ideu přivedlo na svět křesťanství, podle něhož má individuum jako takové neko-
nečnou hodnotu, neboť coby předmět a účel Boží lásky je určeno k tomu zachovávat
v sobě svůj absolutní vztah k Bohu jakožto duchu, tedy tohoto ducha samotného; tj.
člověk o sobě je určen k nejvyšší svobodě.“³⁵²

350 Srov. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 178. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskov-
skom universitěťě*, s. 49.

351 „Itak, čtoby poňat tajnyj smysl našej istorii, čtob oživit našu istoričeskiju literaturu, neobchodimy
vzgljad, teorija. Oni dolžny predstavit' russkiju istoriju kak razvivajuščijsja organizm, živoje celoje, pro-
niknutoje odnim duchom, odnimi načalami. Javlenija jego dolžny byt' poňaty kak različnyje vyraženiija
etič načal, neobchodimo svjazannyje meždu soboj, neobchodimo vytěkajuščije odno iz drugogo.“
K. D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj*, s. 15.

352 Citováno dle E. CORETH – P. EHLEN – J. SCHMIDT, *Filosofie 19. století*, s. 93.

Ono předurčení člověka ke svobodě se naplnilo v novověkém právním státu. S těmito myšlenkami Kavelin plně souhlasil a de facto je ve své práci pouze převyprávěl, nicméně tvrdil, že vývoj jedince ke svobodě a důstojnosti se odehrával rozdílně u Germánů a u Rusů, avšak směřoval k těmto cíli.³⁵³ V nejstarším období svých dějin znali Rusové (Kavelin je nazýval ruskými Slovy) pouze pokrevní příbuzenství. Celý kmen byl širokou rodinou, jež neznala žádné právní vymezení, a veškeré vztahy byly dány pokrevností. Byly tedy vymezeny přírodní podstatou člověka, jelikož lidská společnost nebyla v této době ještě dostatečně hierarchizovaná. Jak rod rostl, vytrácelo se povědomí o pokrevních svazcích, společnost se atomizovala a ztrácela jednotu. V polovině 9. století si proto staří Rusové pozvali Varjagy, aby je sjednotili a vládli jim.³⁵⁴ Varjagové s sebou přinesli způsob vládnutí do té doby Rusům neznámý, mj. i knížecí družinu postavenou na feudálním svazku pána a vazala, v níž příbuznost nehrála roli.³⁵⁵

Varjagové se postupně slovanizovali a převládl u nich pokrevní princip převzatý od Rusů, tj. počátky ruských dějin jsou spojeny s rodovým uspořádáním společnosti („rodovoj byt“). Příchod Varjagů podle Kavelina zasáhl do podstaty společenských vztahů jen minimálně. Rodové upořádání nemohlo být základem pro stát, a proto muselo ustoupit jiné formě. Dobu od Jaroslava Moudrého (vládl 1018–1054) do vzestupu Moskevského velkoknížectví vnímal Kavelin jako přechodnou epochu, kdy rodový princip („rodovoje načalo“) pozvolna ustupoval, až převládl princip rodinný („semejstvennoje načalo“).

Kavelin to popisoval následovně: Jaroslav určil, že jeho potomstvo bude vládnout v jednotlivých údělech a nejstarší v rodu – veliký kníže – bude vládnout v Kyjevě a celá země bude spravována rodem. Postupně, jak rod mohutněl a knížat přibývalo, začaly soupeřit dvě tendence. Byl to rod, symbolizující jednotu, podle něhož má na kyjevský stolec nastoupit nejstarší mužský představitel rodu, a tendence rodinná, kdy se synové chtějí domoci pozice svých otců a jdou proti svým strýcům, čímž stavěli parciální zájem užší rodiny nad zájem rodu. Jednotu rodu dokázali krátce obnovit Vladimír Monomach (1113–1125) a jeho syn Mstislav I. Veliký (1125–1132). I ti však dali přednost rodinným zájmům, když upřednostňovali linii Vsevolodovu před ostatními Jaroslavovými potomky. To vyvolalo odpor Svjatoslavičů a rozpad jednoty knížecího rodu potvrdily boje Olegovičů s Monomachoviči. Symbol jednoty rodu – Kyjev – ztratil definitivně svůj význam za Andreje

353 Srov. K. D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj*, s. 15–23.

354 V popisu příchodu Varjagů vycházel Kavelin zcela z *Nestorova letopisu*. Srov. K. D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj*, s. 546.

355 Při právní charakteristice vlády Varjagů vycházel Kavelin z Ewerse. Srov. J. EWERS, *Drevněšije ruskroje pravo v istoričeskom jego razkrytii*, s. 56–58. V otázce existence feudalismu na Rusi byl Kavelin ovlivněn Nikolajem A. Polevým (1796–1846), který jako vůbec první z historiků hovořil o feudalismu v ruském prostředí ve svém díle *Dějiny ruského národa (Istorija ruskago naroda*, 6 sv., 1829–1833). Srov. K. D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj*, s. 544–546.

Bogoljubského (1157–1174), který jej přenechal mladšímu bratrovi a sám se usadil ve Vladimíru nad Kljazmou. Tím rodinný princip zvítězil, rod se rozpadl a jednotlivá knížata se nadobro usadila ve svých údělech, které chápala jako „votčinu“, tedy dědictví po otci a soukromý majetek.³⁵⁶

Kavelin nevysvětloval rozpad Kyjevské Rusi jako slabost knížat a jev negativní (jak to činil např. Karamzin), ale jako krok na cestě k dalšímu pokroku, kdy starý princip odchází a je na cestě ke státu nahrazen novým. Úpadek rodových svazků završil ve druhé čtvrtině 13. století vpád Mongolů, kteří dosazovali knížata bez ohledu na rodovou posloupnost. Jako dobří výběřčí daní se počínaje Ivanem Danieličem Kalitou (1328–1340) osvědčila moskevská knížata, která dokázala přesvědčit Mongoly, aby jim opětovně udělila titul velkého knížete, z kteréžto pozice začala potlačovat ostatní údělná knížata. Kavelin zdůrazňoval, že moc Moskvy nepocházela ani tak ze schopnosti dobývat a připojovat ke svým majetkům údíly jiných knížat, ale ze schopnosti potlačit nároky vlastního potomstva, neboť v Moskevském knížectví mizel zvyk dělit majetek mezi syny. Mladší potomci postupně dostávali ve srovnání s nejstarším synem čím dál menší dědictví. V tom Kavelin spatřoval nahrazování zájmů knížecí rodiny zájmy vyššího celku – státu.³⁵⁷

Dále Kavelin poukazoval na to, že rodinný princip byl silný a hluboko vkořeněný, a proto jeho odeznívání a nahrazování státním principem probíhalo postupně po dlouhou přechodnou dobu, vymezenou vládou Ivana IV. Hrozného (1533–1584) a Petra I. Velikého (1682–1725). Podle Kavelina reprezentoval v tomto období panovník princip státní a dědiční bojaři princip rodinný. Bojaři byli pozůstatkem někdejší knížecí družiny, jejíž členové dostávali za službu knížeti pozemky, které spravovali a z nichž žili. Jakkoliv již v 16. století stál car ve společenské hierarchii mnohem výše než bojaři, nemohl zcela ve svých skutcích opomíjet jejich mocenské postavení. Měl-li se plně prosadit stát, muselo být jejich postavení zlomeno. Takto viděl Kavelin opričninu. Nehájil Ivanovy kroky z morálního hlediska, nicméně chápal jejich smysl a vnímal je jako výsledek historických zákonitostí. Kavelin důsledně psal o opričnině jako o reformě, která nebyla úspěšná a kterou dokončil až Petr I. Na soupeření rodinného a státního principu nic nezměnila ani vnitřní krize Ruska na počátku 17. století. Kavelin ji chápal pouze jako krátkodobou bouři. Státní princip zcela zvítězil za Petra I., v jehož reformách došlo k naplnění dějinného úkolu jednotlivce, který se stal občanem státu jako nadstavovské instituce.³⁵⁸

Poslední část studie Kavelin věnoval rozebrání podstaty Petrových reforem a jejich obhajobě proti slavjanofilům. Petrovu činnost podle něj nelze chápat jako předěl. Naopak Petr ve veškeré své činnosti navazoval na své předchůdce. Stará

356 Srov. K. D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj*, s. 30–37.

357 Tamtéž, s. 46–47.

358 Tamtéž, s. 48–58.

a nová Rus se podle Kavelina lišily méně než starý a nový svět v Evropě. Kavelin upozorňoval, že nemá smysl srovnávat Petrovy zákony s *Ruskou pravdou*. Tvrdil, že srovnáme-li Petrovy zákony se Zákoníkem („Suděbníkem“) Ivana IV. a dalších předchůdců, vidíme, že se jednalo o postupné rozvíjení téhož principu. Kavelin souhlasil s tím, že za Petra přijalo Rusko mnoho z Evropy, ale to ještě podle něj neznamenal, že by Rusové přestali být Rusy. V otevřené narážce na interpretaci reformy Petra I. slavjanofily Kavelin v několika odstavcích podrobně vysvětlil, že činnost Petra I. neměla v žádném případě protinárodní charakter.³⁵⁹

„Tedy vnitřní dějiny Ruska nejsou bezbarvou haldou vzájemně nepropojených fakt bez smyslu. Naopak, jsou uspořádaným, organickým, racionálním vývojem našeho života, vždycky jednotného jako sám život, vždycky nezávislým, dokonce během reformy i po ní.“³⁶⁰

S ohledem na výše uvedené lze Kavelinovo podání dějin v *Pojetí právního uspořádání staré Rusi* shrnout následovně: ruské dějiny, stejně jako dějiny evropské, představovaly dle Kavelina neustálý vývoj kupředu, postupnou proměnu historických jevů v něco nového; tato proměna probíhá dialekticky jako soupeření dvou principů; historik by měl být schopen tento vývoj postihnout jako jeden organický vnitřně propojený celek, z něžž bude patrná zákonitost historického procesu, či, jinak řečeno, v němž bude postižen vnitřní smysl dějin. Kavelin ukázal organičnost a propojenost ruských dějin na utváření ruského státu jako právní instituce od rodového (pokrevního) upořádání přes rodinné až ke státnímu. Nelze si nepovšimnout, že podstata historického vývoje se Granovskému i Kavelinovi jevila velmi podobně.

Kavelin předložil koncepci, která nebyla zcela nová, neboť vycházela z Ewarse. Nicméně nekorespondovala s tím, jak ruské dějiny prezentovali Karamzin, Pogodin a slavjanofilové. V Kavelinově pojetí ustoupily do pozadí otázky příchodu Varjagů či mongolský vpád. Kavelin uznával, že i tyto události měly svoji důležitost pro pochopení nejstarších ruských dějin, ale nevnímal je jako dějnotvorné. To, co skutečně podle něj ovlivňovalo chod ruských dějin, byly proměny vztahů uvnitř staroruské společnosti, které charakterizoval výše uvedenými třemi etapami.

Kavelinova studie se stala společenskou událostí. Zapadnici ji vítali a označovali Kavelina za velkolepého historika (výraz Gercenův),³⁶¹ slavjanofilové naopak

359 Tamtéž, s. 58–66.

360 „Itak, vnutrenňaja istorija Rossii – ně bezobraznaja gruda bessmyslennych, ničem ně svjazannyh faktov. Ona, naprotiv, – strojnoje, organičeskoje, razumnoje razvitije našej žizni, vseгда jedinoy, kak vsjakaja žizň, vseгда samostojatelnoj, daže vo vremja i posle reformy.“ Tamtéž, s. 66.

361 O reakcích Bělinského a Gercena srov. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěťě*, s. 84–85 a 87–89.

nemohli přijmout jeho pojetí reforem Petra I. a ještě méně souhlasili s viděním dějin jako vítězstvím jednotlivce nad pokrevními svazky. Než se však dostaneme k tomu, jak představitelé státní školy hájili a rozvíjeli své historické teze v dobových diskusích a debatách, rozeberu obsah prvních prací Solovjova, které úzce souvisely s Kavelinovou studií.

4.4.3 Magisterská a doktorská disertace S. M. Solovjova³⁶²

Přehlédneme-li dosavadní dějiny ruského dějepisectví, zjišťujeme, že ve 20. století se ne všichni historikové ztotožňovali se zařazením Sergeje M. Solovjova (1820–1879) do státní školy. Např. Nikolaj L. Rubinštejn, Lev V. Čerepnin, Sergej S. Dmitrijevič, Anatolij M. Sacharov a částečně i Vladimír J. Illerickij soudili, že Solovjovova historická koncepce byla natolik osobitá, že ji nelze zařadit do žádné školy, že tvořila samostatnou kapitolu dějin dějepisectví. Základem jejich argumentace se stala absolutizace odlišností v historických koncepcích Kavelina, Solovjova a Čičerina. Naopak Milica V. Něčkinová, Alexej N. Camutali, Nikolaj I. Cimbajev a Valerij I. Durnovcev poukazovali na fakt, že i přes určité názorové neshody Kavelina, Solovjova a Čičerina vykazují jejich pojetí ruských dějin společné distinktivní znaky, které opravňují vnímat je jako představitele jednoho historiografického proudu.³⁶³ Jednoznačné rozřešení tohoto sporu navíc znesnadňuje skutečnost, že v učebnicích a příručkách k dějinám ruského dějepisectví bývá Solovjov probírán odděleně od Kavelina a Čičerina. Solovjov je totiž natolik významná postava ruské historické vědy, že mu bývá v přehledových textech věnována samostatná kapitola. Autoři takových prací uznávají příbuznost jejich historických názorů, ale popisují je jako oddělené fenomény, čímž se jen upevňuje zažité ambivalentní vnímání Solovjova ve vztahu ke státní škole.³⁶⁴ Svoji roli zde sehrává i na první pohled zřetelný fakt, že mezi představiteli státní školy byl Solovjov jediným skutečným historikem, a tak v kolektivu právníků „vyčníval“.

Osobně se kloním ke druhé skupině historiků, tj. k těm, kteří Solovjova chápou jako součást státní školy. Některé argumenty mající za cíl doložit, že Solovjov

362 O Solovjovovi existuje velké množství sekundární literatury, kterou do roku 1981 zachycuje následující bibliografický soupis. Srov. Ksana S. KUJBYŠEVA, – M. G. STĚPANOVA – Sergej S. DMITRIJEV, *S. M. Solovjov: Personalnyj ukazatel' literatury: (1838–1981)*, Moskva 1984. Z monografických zpracování je třeba upozornit na Vladimír J. ILLERICKIJ, *Sergej Michajlovič Solovjov*, Moskva 1980. Dále na biografický medailon A. N. CAMUTALI, *Ja rodijsja istorikom: Sergej Michajlovič Solovjov*, in: Andrej N. SACHAROV (ed.), *Istoriki Rossii: XVIII – načalo XX veka*, Moskva 1996, s. 215–243. Bohatý materiál k Solovjovovi obsahuje i práce A. Šachanova, srov. Anatolij N. ŠACHANOV, *Russkaja istoričeskaja nauka vtoroj poloviny XIX – načala XX veka. Moskovskij i Petěrburgskij universitěty*, Moskva 2003.

363 Srov. A. N. ŠACHANOV, *Stanovlenije učonogo*, in: Sergej M. SOLOVJOV, *Pervyje naučnyje trudy*. Pisma, Moskva 1996, s. 208–209.

364 Srov. např. vysokoškolskou příručku Marina J. LAČAJEVA (ed.), *Istoriografija istorii Rossii do 1917 goda. T. 1*, Moskva 2004, s. 291–343.

nepatřil k představitelům státní školy, souvisely s proměnami, či lépe řečeno s falzifikací pojmu státní škola v sovětské historiografii. V ní byla tato škola vnímána především prizmatem své společenské angažovanosti, která nebyla Solovjovovi vlastní. V tomto pojetí ustoupily do pozadí jednoznačné podobnosti v historických koncepcích představitelů školy v jejich dílech ze 40. a 50. let 19. století. K tomu připomenu již zmíněné, že není nutné a možné pod hlavičku státní školy zahrnout veškerá díla Solovjova, Kavelina a Čičerina a že mnou předložená koncepce státní školy nijak nechce popřít, že od 60. let 19. století se tito historikové začali názorově rozcházet pod vlivem dalšího ideového vývoje. Nicméně pro období v předchozím dvacetiletí považují sepětí státní školy za doložitelné. Což bude zřejmější, když si ukážeme, jak Solovjov nahlížel na dějiny ve svých raných dílech.³⁶⁵

V roce 1844 se Solovjov vrátil do Moskvy po dvouletém pobytu v zahraničí zrovna v době, kdy jeho učitel Pogodin, přednášející tehdy ruské dějiny na moskevské univerzitě, požádal o uvolnění z profesorského místa ze zdravotních důvodů s tím, že by se později na univerzitu rád vrátil. Jeho odchodem se Solovjov stal pretendentským uvolněné katedry ruských dějin, a to i přes mladistvý věk (bylo mu 24 let) a navzdory skutečnosti, že dosud nepředložil magisterskou disertaci. V tomto osudovém okamžiku mu pomohly píle a nebyvalá pracovitost, jimiž Solovjov proslul, a politické kontakty. Mladý badatel dokázal velmi rychle složit předepsané zkoušky a předložit vynikající disertační práci. Pogodin ale vycítil ve svém žákovi konkurenci a pod různými záminkami odmítal napsat na práci posudek, bez něhož nešlo přistoupit k obhajobě. S nečinností školitele mohl žák dělat jen velmi málo. Bezmocnému Solovjovovi usnadnila cestu k akademické kariéře známost s bratry Alexandrem (1795–1891) a Sergejem (1794–1882) G. Stroganovovými. První z nich, Alexandr Grigorjevič, byl významnou postavou v okruhu osob kolem cara Alexandra I. a za vlády Mikuláše I. působil jako ministr. V rodině Alexandra Stroganova Solovjov působil jako domácí učitel a pobýval s ní v letech 1842–1844 v zahraničí. Zahraniční pobyt byl pro Solovjova nesmírně cenný, neboť mohl ve volném čase navštěvovat vysokoškolské přednášky a knihovny v různých univerzitních městech Evropy. Starší z obou bratrů, již dříve zmíněný Sergej Grigorjevič, zastával v té době post kurátora moskevské univerzity. Podobně jako Granovskij i Solovjov patřil k zásadním Stroganovovým personálním akvizicím. Vlivu bratrů Stroganovových se Pogodin nemohl protivit, a tak nemohl dále zdržovat obhajobu Solovjovovy disertace.

Solovjovova magisterská disertační práce *O vztazích Novgorodu k velikým knížatům. Historická studie (Ob otnošenijach Novgoroda k velikim knjazjam. Istoričeskoje*

365 Vzhledem k tomu, že Solovjov patří k nejvýznamnějším a také k neznámějším představitelům ruské historické vědy, omezují se v následujícím výkladu především na klíčová místa jeho historické koncepce a jejich souvislosti se státní školou a ponechávám stranou řadu skutečností z jeho biografie, v literatuře opakovaně zpracovaných.

issledovanije) navazovala na Ewersova bádání o staroruském právu.³⁶⁶ Ewers Novgorod zaujal ze dvou důvodů: jednak ho považoval za historickou anomálii v ruském prostředí, jednak s ním spojoval první písemnou památku ruského práva – listinu knížete Jaroslava z roku 1016.³⁶⁷ Solovjov původně chtěl psát disertaci o vládě Ivana III. (vládl 1462–1505), v jehož vládě sehrávalo připojení Novgorodu k Moskevskému knížectví důležitou roli. Nicméně vztah moskevského vládce a Novgorodu ho zaujal natolik, že zpracoval vztahy tohoto severoruského města k velikým knížatům od počátku ruských dějin do roku 1477. Pro účely této práce není nezbytné popisovat podrobně Solovjovovo líčení, a proto si přiblížíme jen „vedlejší“ linii jeho studie, a sice to, jak se vztah Novgorodu ke knížatům odvíjel od proměny rodových, pokrevních svazků mezi knížaty a od přechodu z rodového uspořádání ve státní.

Novgorod zpočátku uznával podřízenost velikému knížeti, ale jak se od 12. století rozpadaly rodové vztahy a rostly sváry mezi knížaty, nabývalo významu věče, které knížete a další hodnostáře volilo. Solovjov je chápal jako pozůstatek starého rodového uspořádání Slovanů. Poukazoval na to, že věče existovalo i v dalších starých ruských městech a že i tam omezovalo moc knížete. Knížata se snažila moc věče potlačit, čemuž napomáhal vznik nových měst, kde věče mělo zanedbatelnou pozici a kde kníže vládl neomezeně. „Stará“ a „nová“ města reprezentovala v Solovjovově koncepci princip rodový a státní, které spolu soupeřily. Jelikož v jihozápadní Rusi existovala především města stará a naopak v severovýchodní města nová, prosadil se státní princip právě v Moskevské Rusi. Podobně jako u Kavelina, v takto zachyceném historickém procesu hrál příchod Varjagů a vpád Mongolů zanedbatelnou roli, a proto Solovjov jednoznačně odmítl Pogodinem prosazované striktní oddělování varjažského a mongolského období ruských dějin, které spojil do jednoho celku.³⁶⁸ To Pogodina utvrdilo v mínění, že Solovjov není jeho ideový následovník, ale protivník.

Z uvedeného hrubého popisu je zřejmé, že Solovjovova koncepce s Kavelinovou korespondovala jen částečně. Kavelin, s nímž se Solovjov znal již z dob studií ze studentských kroužků, byl jedním z oponentů práce. Své kladné mínění vyjádřil nejen v posudku, ale také v recenzi otištěné v *Otčečestvennych zapiskach*.³⁶⁹ Na Solovjovově koncepci oceňoval jednak to, že staroruské dějiny chápal jako

366 Srov. Sergej M. SOLOVJOV, *Ob otnošenijach Novgoroda k velikim knjazjam. Istoričeskoje izsledovanije*, Moskva 1845. Kniha vyvolala velký zájem čtenářů a za rok byla vydána znovu. Nejnověji pak byla vydána v roce 2010 ve společné edici se Solovjovovou doktorskou disertací. Srov. TYŽ, *Drevněrusskije knjazja*, Sankt-Petěrburg 2010, s. 23–108.

367 Srov. J. EWERS, *Drevněšjeje russkoje pravo v istoričeskom jeho razkrytii*, s. 286–299. A. N. CAMUTALI, *Borba tččenij v russkoj istoriografii*, s. 19.

368 Solovjov při výkladu postupného rozdělení ruských zemí na severní a jižní část zdůrazňuje, že příchod Mongolů tomuto dříve započatému procesu pouze napomohl. Srov. S. M. SOLOVJOV, *Ob otnošenijach Novgoroda k velikim knjazjam. Istoričeskoje izsledovanije*, s. 61–63.

369 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. I*, sloupec 253–270.

jeden organický a propojený celek, nikoliv jako sled oddělených období, a jednak to, že se jednalo o další práci stojící proti slavjanofilskému pojetí dějin, které Kavelin označoval za „romantismus“. Slavjanofilskou koncepci považoval za pouhé nakupení libovolných faktů bez jakéhokoliv vztahu k historické skutečnosti a bez podložení prameny.

„Místo toho vyjádření nevyhnutelného zákona, podle něhož se uskutečňovala naše stará ruská historie – zákon vyjádřený historickými událostmi – tyto koncepce vyjadřují pouze libovolnou myšlenku autora, získanou bůhví odkud, možná z nevázaných představ, určité ne z faktů. Naopak, tyto myšlenky násilně vkládají do faktů! (...) Takový romantismus vládne v současných historických bádáních, jehož hesly jsou téměř vždy myšlenky zcela nereálné, nehistorické, převaha Rusi nad Ruskem a slovanským světem před římsko-germánským (...).“³⁷⁰

Kavelin Solovjovovo dílo ohodnotil jako novátorské a přiřadil ho k těm, která posouvají historickou vědu kupředu. Kavelinova recenze nebyla však bezvýhradně kladná. Především Solovjovovi vytknul, že nepostupoval dostatečně důsledně při zachycení zákonitostí historického vývoje, a doporučoval mu věnovat více pozornosti rodovému uspořádání a jeho významu v ruských dějinách. Kavelin doslova označil rodové a rodinné pokrevní svazky za jev, který určoval veškeré události ruských dějin do Ivana III. a i po něm.

„Ale celkově tomuto kmenovému, rodovému, rodinnému, zkrátka pokrevnímu principu p. Solovjov věnoval málo pozornosti, mluví o něm jakoby mimochodem, zatímco byl hlavní, hrající téměř mimořádnou úlohu. Podle našeho hlubokého mínění lze sotva najít jeden významný jev či událost ve starších ruských dějinách, zejména do Ivana III., který by nebyl určován tímto principem.“³⁷¹

Solovjov nepsal svoji magisterskou disertaci s cílem vymezit se proti slavjanofilům. Naopak, patřil do úzkého okruhu lidí v okolí Konstantina S. Aksakova

370 „Vmesto togo, čto b vyskazyvat' neobchodimyj zakon, po kotoromu soveršalas drevnjaia russkaja istorija – zakon, vyrazivšijsja v istoričeskich sobytijach, – etí vzgljady vyskazyvajut tolko ljubimuju mysl avtora, počerpnutuju Bog znajet otkuda, možet byt' iz volnogo voobraženija, tolko navernoje ně iz faktov. Naprotiv, etu mysl nasilno vstavljajut v fakty! (...) Takoj romantizm, gospodstvujučij v sovremennych istoričeskich issledovanijach, i lozungami kotorogo počti vsegda myslj samyje nědějstviteľnyje, ně-istoričeskije, preimuščestvo Rusi pered Rossijeju i slovjanskogo mira pered romano-germanskim (...). Tamtéž, sloupec 263–264.

371 „No voobšče na eto plemennoje, rodovoje, semejstvennoje, slovom krovnoje načalo g. Solovjov malo obratil vnimanie, govorit' o něm kak budto mimochodom, togda kak ono bylo glavnoje, počti isključitelno igravšeje rol. Po našemu glubokomu uvaženiju, jedva li možno najti odno zaměčatelnoje javlenije ili sobytije v drevnej russkoj istorii, osobenno do Ioanna III, kotoroje ne opreděljalos by etim načalom.“ Srov. tamtéž, sloupec 268.

(1817–1860).³⁷² I sám Kavelin měl mezi slavjanofily řadu přátel. V historických otázkách byl však Kavelin nesmlouvavý a svojí recenzí se snažil podnitit Solovjova k zapadnickému pojetí ruských dějin. Již v další Solovjovově studii *O rodových vztazích mezi staroruskými knížaty (O rodových otnošenijach meždu kňazjami drevněj Rusi, 1846)*, kterou lze chápat jako předznamenání jeho doktorské disertace, na níž v té době intenzivně pracoval, hrálo rodové uspořádání klíčovou roli. To ostatně prozrazuje její název. Na zmíněnou stať reagoval Kavelin na stránkách *Otčečstvennych zapisok*, kde vyjádřil Solovjovovi podporu a označil rodový princip za podmínku správného pochopení nejstarších ruských dějin.³⁷³ Sbližování historických koncepcí nebylo jen dílem komunikace na stránkách periodik, ale také osobního přátelství Solovjova, Kavelina a Granovského.³⁷⁴

V roce 1847 Solovjov úspěšně obhájil doktorskou disertaci *Historie vztahů mezi knížaty Rurikova rodu (Istorija otnošenij meždu kňazjami Rjurikova doma)*.³⁷⁵ Poté již nic nebránilo jeho jmenování řádným profesorem ruských dějin na moskevské univerzitě. Tento post zastával až do své smrti v roce 1879. Solovjov ihned v úvodu disertace označil pojmy údělné období či údělný systém a mongolské období za neudržitelné. Označovat část ruských dějin za údělnou epochu odmítal, jelikož tím vznikala nesprávná představa o existenci samostatného vlastnictví tam, kde se jednalo o rodové vztahy a nedělitelné vlastnictví rodu. Mongolské období jako specifická část ruských dějin bylo podle něj neobhajitelné, protože nové pořádky spojované s příchodem Mongolů měly svůj počátek v dřívější době, vyvíjely se přirozeně jako důsledek vnitřních příčin a za působení různých vnějších okolností, z nichž jednou byly i vztahy s Mongoly. Přisoudit jim výjimečný vliv však podle Solovjova nelze.³⁷⁶

Nejstarší ruské dějiny se Solovjovi jevily jako permanentní soupeření „rodového“ se „státním“. Za hlavního hybatele rodových vztahů označil Solovjov dvě různá pojetí „stařešinství“ v rodu. V prvním se jedná o fyzicky nejstaršího člena rodu a ve druhém o vztah staršího bratra, který po otcově smrti nastupoval na jeho místo, k mladším sourozencům. Dnešními termíny je označujeme jako seniorát a primogenitura. Tato dvě pojetí „stařešinství“ odpovídala Kavelinově tezi o soupeření rodového a rodinného principu. Solovjov konstatoval, že v nejstarším období ruských dějin představoval rod jednotný celek bez vnitřních rozporů. Doba od smrti Jaroslava Moudrého (1054) do smrti Mstislava I. Velikého (1132) se nesla

372 Srov. Roman A. SOKOLOV, *O Sergeje Michajloviče Solovjove*, in: S. M. SOLOVJOV, *Drevněrusskije kňazja*, s. 11.

373 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. I*, sloupec 269–278 (především sloupec 278).

374 Srov. P. N. MILJUKOV, *Očerki istorii istoričeskoj nauki*, s. 404. F. A. PETROV, K. D. Kavelin v *Moskovskom universitě*, s. 21–22 a 89.

375 Srov. S. M. SOLOVJOV, *Istorija otnošenij meždu kňazjami Rjurikova doma*, Moskva 1847.

376 Tamtéž, s. I–X.

ve znamení soubojů jednotlivých rodových linií s cílem vyloučit některé z nich ze stařešinství a tím i z práva vládnout rodovým majetkem. To vyvolalo podle Solovjova boje o správné chápání stařešinství mezi knížaty. Doba vlády Andreje Bogoljubského a jeho vztah ke kyjevskému knížecímu stolci ukončily představu o společném rodovém majetku.³⁷⁷

Solovjov stejně jako Kavelin chápal Andreje Bogoljubského jako mezník ukončující nadvládu rodových vztahů v ruských dějinách. V jeho panování se podle Solovjova začaly projevovat vztahy státní, které soupeřily s rodovými a nad nimiž postupně zvítězily. Proti rodovému vlastnictví se začala objevovat představa o vlastnictví soukromém, která se prosadila především v severovýchodní Rusi jako výsledek existence tzv. nových měst, která vznikala z iniciativy knížete a byla jím vnímána jako jeho vlastní majetek. Další vývoj vztahů knížat Rurikova rodu představoval v Solovjovově koncepci růst jediné linie rodu na úkor ostatních, v níž dědictví přecházelo z otce na nejstaršího syna a kde bylo toto dědictví chápáno jako soukromý majetek. Boj – Solovjov skutečně užíval ruské slovo „borba“ – rodových a státních vztahů uvnitř dynastie neustal až do jejího vymření na konci 16. století.³⁷⁸

Sedmisetstránková Solovjovova doktorská disertace společně s Kavelinovou studií o právních pořádcích staré Rusi a částečně též s veřejnými přednáškami Granovského o dějinách Anglie a Francie potvrdila nový trend v historické vědě: úkolem historika v této koncepci bylo objasnit vnitřní zákonitosti historického procesu. Nešlo již o to dějiny vyprávět, ale nalézat jejich vnitřní smysl. Rozhodující pro ně bylo vysvětlení role vztahů uvnitř staroruské společnosti, které – vymezeny rodovými (pokrevními) svazky – utvářely podobu ruského státu. Ruské dějiny měly být napříště popisovány jako nerozdělitelný řetězec událostí propojených společným vnitřním principem a vyplývajících jedna z druhé. Do popředí jejich pozornosti se dostal stát jako instituce a procesy vedoucí k jeho vzniku a určující jeho vývoj. Pregnantně to vyjádřil Kavelin v recenzi na Solovjovův opus: „Veškerá ruská historie, jak starší, tak i novější, je především *státní, politická...*“ (kurziva je v originále – pozn. J. Š.).³⁷⁹ Jedná se o větu, která vstoupila do dějin a byla nespočetněkrát citována jako vyjádření samotné ideové podstaty státní školy.

Na propojenost historické koncepce Kavelina a Solovjova poukazoval ve svých pamětech i Čičerin. Podle něj přednášky Solovjova hlouběji rozvíjely a potvrzovaly to, co se o rok dříve dozvěděl na hodinách Kavelina.³⁸⁰

Zásadní role státu v ruských dějinách nebyla v době etablování státní školy žádnou novinkou. Ostatně stačí se podívat na název Karamzinova kapitálního díla. Nové však bylo vnímání ruského státu. Pro Kavelina a Solovjova nepředstavoval

377 Srov. tamtéž, s. 136–234.

378 Srov. Solovjovovo shrnutí hlavních tezí práce. Tamtéž, s. 697–700.

379 K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 1*, sloupec 277.

380 Srov. B. N. ČIČERIN, *Vospominanija Borisa Nikolajeviča Čičerina. Moskva sorokovych godov*, s. 46.

stát cizorodou institucí importovanou na Rus odjinud. Stát byl v jejich podání produktem autochtonním, vyrůstajícím přímo z ruského národa, z jeho původních rodových pokrevních svazků a z jejich rozpadu, resp. transformace ve vztahy jiného charakteru. Ruský stát a ruský národ jsou v jejich koncepci pevně a nedělitelně spojeny. Tímto pojetím se vymezili nejen proti Karamzinovu pojetí dějin coby sledu vladařů, vlády a jejích orgánů, ale také proti slavjanofilům, stavících do protikladu „stát“ a „zemi“.

4.4.4 Reakce současníků na Kavelinova a Solovjovova díla

Je nabíledni, že texty obou mladých historiků, podobně jako Granovského veřejné přednášky, musely v moskevském univerzitním a intelektuální prostředí, zaujatém diskusí slavjanofilů a zapadníků, vyvolat širokou odezvu. Práce Kavelina a Solovjova, jakkoliv měly především odborný a vědecký charakter, se publikováním v dobovém periodickém tisku dostaly do rukou širším vrstvám čtenářů.³⁸¹ Na stránkách časopisů se v souvislosti s Kavelinovými a Solovjovovými pracemi z let 1845–1847 objevily do konce 40. let 19. století nejméně na tři desítky statí a recenzí. Současníci vzpomínali, že jimi zdůrazňovaný a často užívaný pojem rodové uspořádání („rodovoj byt“) se stal velmi módním a v dobových diskusích často skloňovaným.³⁸² Z hlediska záměru této práce je třeba věnovat pozornost reakcím na díla Kavelina a Solovjova z toho důvodu, že v nich byli označeni za představitele nového historiografického směru. Již v roce 1846 označil literární kritik Valerian N. Majkov (1823–1847) Kavelina a Solovjova za představitele nové historické koncepce stojící v protikladu ke slavjanofilství. O nebývalém ohlasu Kavelinových a Solovjovových prací v tehdejších moskevských intelektuálních kruzích svědčí i Majkovovo prohlášení, že ve vědě způsobily stejné pozdvižení jako Gogolova díla v literatuře.³⁸³

Ještě před publikováním statí o staroruských právních pořádcích vstoupil Kavelin do diskuse se slavjanofily vedené o podstatu ruských dějin recenzemi na tzv. „valujevské sborníky“.³⁸⁴ Ty redigoval a vydal v roce 1845 historik se slavjanofilským zaměřením Dmitrij A. Valujev (1820–1845). Sborníky obsahovaly různé statě, z nichž část byla psána slavjanofily a vyjadřovala jejich názory na dějiny

381 Kavelin, jak již bylo řečeno, publikoval svůj článek v tehdy populárním *Sovremenniku* a Solovjov publikoval hlavní teze své doktorské disertace v jednom z dubnových čísel periodika *Moskovskij gorodskoj listok*.

382 Srov. Alexandr N. AFANASJEV, *Moskovskij universitět (1844–1848 gg.)*, in: *Moskovskij universitět v vospominanjach sovremenikov*, Moskva 1989, s. 267.

383 Srov. Valerian N. MAJKOV, (*rec.*) *Kratkoje načertanije istorii russkoj literatury, sostavlennoje V. Askočenskim*, Otčestvennyja Zapiski, 1846, 9, otd. V, s. 1–24. Citováno dle Valerian N. MAJKOV, *Litěraturnaja kritika*, Leningrad 1985, s. 34–66 (konkrétně s. 47–48).

384 Celý název obou publikací byl *Simbirskij sbornik. Istoričeskaja časť. Izd. D. A. Valujeva. T. I*, Moskva 1845. *Sbornik istoričeskich i statističeskich sveděnij o Rossii i narodach jej jedinovernych i jedinoplemennych. Izd. D. A. Valujeva. T. I*, Moskva 1845.

Ruska a Evropy. Valujev zde vyjádřil nám již známé přesvědčení sdílené slavjanofily, a sice že Rusko se musí vrátit ke svým národním základům, k šíření autority pravoslavné církve, lidovým zvykům a více se věnovat ruskému jazyku.³⁸⁵ Kavelin v recenzi na obě publikace označil myšlenky slavjanofilů za „směs pravdy a smyšlenek“ či za „plané představy“. Odmítl slavjanofilské „popírání“ evropských úspěchů a v „čaadajeovském“ duchu dodával, že Rusko před Petrem I. nemělo ani vědu, ani umění a Rusové byli uvězněni v lživém, začarovaném kruhu východních zvyků a tradic.³⁸⁶ Despekt, s nímž Kavelin hodnotil slavjanofilské vidění ruské minulosti, jen svědčí o míře protichůdnosti názorů zapadníků a slavjanofilů.

Kavelinovými recenzemi na „valujevské sborníky“ odstartovala bohatá časopisecká diskuse státní školy a slavjanofilů, která probíhala až do konce 50. let 19. století. Nejprůzračnějšími texty celého sporu ve druhé polovině 40. let jsou dva články z roku 1847: *O historických i literárních názorech Sovremenniku (O mněních „Sovremennika“ istoričeskich i literaturnych)*, který publikoval v *Moskviťaninu* Jurij F. Samarin, a *Odpověď Moskviťaninu (Otvět Moskviťaninu)*, napsaný Kavelinem pro *Sovremennik*.³⁸⁷ Samarin svoji stať před otiskem četl v slavjanofilském kroužku a následně jménem tohoto kroužku vystoupil proti Kavelinovým historickým a Bělinského literárním názorům, tedy proti zapadníkům vůbec.³⁸⁸ Samarina následně podpořil svými vystoupeními A. S. Chomjakov, Kavelina naopak V. G. Bělinskij, A. I. Gercen a Alexandr V. Nikitičenko (1804–1877), tehdejší redaktor *Sovremenniku*.³⁸⁹

Oba texty dokazují, že se znesvářené strany nemohly shodnout, jelikož vycházely ze zcela protikladných premis. Slavjanofilové odmítali dějiny nahlížené jako rozvoj jedince a individuality, a tím pádem i to, že by podstatnou část dějin určoval sobecký souboj o majetek. Proti tomu stavěli kolektivního ducha ruského národa, připraveného k sebezapření a sebeobětování, které vycházelo z religiózní podstaty ruského člověka. Kavelin naopak tvrdil, že člověku jsou vždy bližší vlastní zájmy než zájmy celku. Spor se často stácel k chápání staroruské občiny, kterou slavjanofilové považovali za úhelný kámen společenského uspořádání východních (resp. ruských) Slovanů a její vytěsnění rodovým uspořádáním neuznávali. Samarin vytykal Kavelinovi přílišné přecenění role státu v ruských dějinách a podcenění

385 Ke sborníkům více srov. A. N. CAMUTALI, *Borba téčeníj v ruskoj istoriografii*, s. 35–40.

386 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelína. T. 1*, sloupec 689–746 (konkrétně 712).

387 Srov. Jurij F. SAMARIN, *O mněních „Sovremennika“ istoričeskich i literaturnych*, Moskviťanin 1847, 2, s. 133–222. Srov. pozdější vydání článku. Srov. T. A. MEDOVIČEVA (ed.), *J. F. Samarin 1840–1876. Staťji, vospominanija, pisma*, Moskva 1997, s. 17–57. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelína. T. 1*, sloupec 67–96. Případně srov. pozdější vydání statě K. D. KAVELIN, *Naš umstvennyj stroj*, s. 68–94.

388 Srov. D. OFFORD, *Portraits of Early Russian Liberals*, s. 185–187.

389 Srov. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěťe*, s. 97–104.

občinného základu ruské společnosti, což se podle něj projevilo nejvíce v krizových momentech, např. smutě, kdy „země vytvořila stát, a nikoliv stát zemi“.³⁹⁰

Sporných bodů však bylo mezi nimi více a není nezbytné je podrobně líčit. Obě strany trpělivě opakovaly své argumenty v mylném domnění, že tím protivníky přesvědčí o jejich omylu. Zapomínat také nelze, že diskuse se nevedla jen o tezích předložených Kavelinem a Solovjovem a že reakce na jejich práce byla součástí širší polemiky zapadníků a slavjanofilů. Již výměna názorů mezi Ševyrjovem a Bělinským v první polovině 40. let 19. století nebyla prosta osobních narážek a invektiv. Po zveřejnění Jazykovovy básně zůstala osobní rovina nedílnou součástí sporu. Ostatně v této osobní rovině je nutno spatřovat jeden z důvodů postupné gradace celé slavjanofilsko-zapadnické polemiky. Vinu na tom nese i Kavelin, kterého k výpadům proti slavjanofilům v dopisech notně povzbuzoval Bělinskij.³⁹¹ Kavelin např. přirovnal práci Alexeje S. Chomjakova (1804–1860) s historickými fakty ke kaleidoskopu: fakta jako sklíčka můžete obrátit vzhůru nohama a vždycky z toho něco vyjde.³⁹²

Kromě diskusí se slavjanofily sehrál roli ve formování státní školy i spor s Michaiem P. Pogodinem (1800–1875). Jak už bylo uvedeno, historická koncepce Kavelina a Solovjova byla v rozporu s Pogodinovými historickými názory, a tak kromě podobných úvah o ruských dějinách pojil oba mladé historiky také spor s Pogodinem. V roce 1846 vyšly první tři svazky (ze sedmi) Pogodinovy práce *Studie, poznámky a přednášky M. P. Pogodina z ruských dějin (Issledovanija, zamečanija i lekciï M. P. Pogodina po ruskoj istorii)* a první kniha jeho *Historickokritických úryvků (Istoriko-kritičeskije otryuki)*, které obsahovaly různé autorovy práce za poslední dvě desetiletí a z nichž je dobře patrný názorový nesoulad mezi Pogodinem a státní školou.³⁹³

Pro jejich rozdílná stanoviska je příznačný už fakt, že třetí díl Podoginových *Studií* nesl podtitul Normanská doba, datovaný Rurikem až smrtí Jaroslava (1054). Další díly měly podtitul Doba údělná 1054–1240, s čímž se ani Kavelin ani Solovjov neztotožňovali. Zcela odlišně od státní školy pojímal Pogodin počátky ruského státu. V Evropě podle Pogodina vznikaly státy dobýváním, a proto zahrnovaly dobyté území a pokořené, přichozí a domácí. Ruský stát nevznikl násilím, ale pozváním Varjagů, jimž se východoslovanské obyvatelstvo dobrovolně podřídilo. A z této premisy odvíjel Pogodin celý řetězec důsledků. V Evropě převládaly opevněné hrady, s nimiž se v Rusku nesetkáme. V Evropě byla státní moc nenáviděna, pro-

390 Srov. J. F. SAMARIN, *O mněníchach „Sovremennika“ istoričeskich i literaturnych*, s. 158.

391 „Co kdybyste nařezal Samarinovi stejně jako Pogodinovi? Na slavjanofily není proč brát ohledy.“ Citováno dle A. N. CAMUTALI, *Borba těčeníj v ruskoj istoriografii*, s. 74.

392 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 1*, sloupec 727–728.

393 Srov. Michail P. POGODIN, *Izsedovanija, zamečanija i lekciï M. P. Pogodina po ruskoj istorii, T. 1–7*, Moskva 1846–1859. TÝŽ, *Istoriko-kritičeskije otryuki, Kn. 1*, Moskva 1846. Druhá kniha uvedené práce vyšla v roce 1867.

tože byla vnucena příchozími, naproti tomu Rusové ji chápali jako zvaného hosta a chtěného ochránce. Aníž bychom uváděli další příklady, můžeme přejít k závěru, kde Pogodin konstatoval, že na Rusi nacházíme lásku a jednotu a v Evropě nepřátelství a nesváry. Protiklad Ruska a Evropy byl v Pogodinově koncepci dlouhodobě přítomným faktorem, např. totožné názory čteme jak v jeho studii *Pojetí ruských dějin (Vzgljad na ruskuju istoriju)* z roku 1832, tak v článku *Paralela ruské historie a dějin evropských států, zejména jejich počátků (Parallel ruskoj istorii s istorijej jevropejskich gosudarstv, otnositelno načala)* z roku 1845.³⁹⁴ Dokonce můžeme říci, že hledání rozdílů mezi Evropou (především západní) a Ruskem u Pogodina gradovalo.

Pogodin se s mladými historiky rozcházel také v charakteristice základních pojmů, kterými ruskou minulost popisovali – mestničestvo, stařešinství atd. O rozdílném chápání podílu Varjagů a Mongolů na ruských dějinách jsem již hovořil. Názorové neshody se netýkaly jen rodové teorie, ale také Solovjovova tvrzení o existenci starých a nových měst. Rozděloval je i názor na uplatnění filozofických idejí na zkoumání historie. Kavelin se Solovjovem čerpali z filozofie přesvědčení, že historie má vnitřní zákonitosti a je nutné je objasnit a popsat. Pogodin naproti tomu uplatňoval tzv. matematickou metodu. Podle něj byly úvahy o zákonitostech či vyšším smyslu dějin předčasné. Nejprve měla být z pramenů vytěžena historická fakta, následně mělo dojít k jejich systematizaci, utřídění a chronologickému seřazení a až teprve z tohoto korpusu dat měli dělat historikové obecné závěry.³⁹⁵ Mladým historikům proto vytýkal zbrklou snahu vidět v ruských dějinách zákonitosti dříve, než to historická látka sama dovolí.

Vidíme-li rozdíly v přístupu k dějinám Pogodina a slavjanofilů na straně jedné a Kavelina, Solovjova a též Granovského na straně druhé, je třeba dát za pravdu historikům, kteří i přes některé odlišnosti považovali Kavelinovo a Solovjovovo pojetí vývoje státu za součásti jednotné koncepce státní školy, a to navzdory faktu, že Kavelin hovořil o třech stádiích (rod – rodina – stát) a Solovjov o dvou (rod – stát).³⁹⁶

K výše uvedeným Pogodinovým dílům se kriticky a rozsáhle vyjádřil Kavelin na jaře roku 1847.³⁹⁷ Kavelinovy recenze se tentokrát vyznačovaly věcností, a přestože většinou s Pogodinem nesouhlasil, dokázal uznat, že Pogodinova koncepce má i kladné stránky. Ponejvíce Kavelin uznával, že Pogodin ke všem zkoumaným otázkám shromáždil velké množství pramenů. Kavelinovy výtky lze shrnout do čtyř základních bodů. Za prvé, Kavelin odmítl Pogodinovu kritiku Kačenovského a skeptické školy, a dokonce neváhal tvrdit, že u Kačenovského shledává více pravdy než u Pogodina.

394 Srov. M. P. POGODIN, *Istoriko-kritičeskije otryki, Kn. 1*, s. 1–18 a 55–82.

395 Srov. Valerij I. DURNOVCEV – Andrej N. BAČININ, *Razjasnať javlenija ruskaj žizni iz nějo samoj: Michail Petrovič Pogodin*, in: Andrej N. SACHAROV (ed.), *Istoriki Rossii: XVIII – načalo XX veka*, Moskva 1996, s. 208–212.

396 Srov. P. N. MILJUKOV, *Očerki istorii istoričeskoj nauki*, s. 401–412. Nikolaj P. PAVLOV-SILVANSKIJ, *Feodalizm v Rossii*, Moskva 1988, s. 9.

397 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 1*, sloupce 95–252.

Za druhé, Pogodin ulpěl dle Kavelina na jednotlivostech a snažil se vysvětlit dějinné jevy ze sebe samých, a nikoliv z jejich vztahu k dějinnému procesu jako celku.³⁹⁸ Za třetí, Kavelin tvrdil, že Pogodin příliš spojoval dějiny a politiku a svoji historickou koncepci přizpůsobil potřebám teorie oficiální národnosti. Za čtvrté, a to ani není tak výtkou jako Kavelinovo konstatování, že Pogodin je historikem minulosti, jeho koncepce a práce měly svůj význam ve 20. a 30. letech 19. století, a v době psaní recenze již jeho přístup zastaral a neodpovídal potřebám doby.³⁹⁹

Pogodin odmítl teze prezentované „novou školou“, jak ji sám nazýval, a ostře odpověděl na Kavelinovy recenze. Následovala výměna názorů v podobě článků uveřejňovaných v *Moskviťaninu* (Pogodin) a *Otčestvennych zapiskach* a *Sovremenniku* (Kavelin). Šlo o sérii nejméně šesti článků od každého z nich. Celá „diskuse“ se nesla v duchu osobních urážek a obvinění. Zejména Pogodin se nechal unést natolik, že debata překročila rámec odborného sporu. Nesledovali ji zdaleka jen odborníci, ale i laická veřejnost. Vyhocení sporu však vrhalo negativní světlo na moskevskou univerzitu, a proto ho nelibě nesla vládní místa.

Pogodin, známý svojí ješitností, bral kritiku mladé nastupující generace velmi osobně. Rozhodl se proto vystoupit kriticky proti celé skupině mladých historiků, z nichž někteří patřili k jeho žákům. Tři z dotčených historiků (Byčkova, Kalačova a Solovjova) dokonce sám Pogodin dříve označil jako své možné nástupce na katedře ruských dějin. Přitom se nejednalo o názorově ucelenou skupinu, jediné pojítko mezi nimi spočívalo v „drzosti“, s níž si dovolili odporovat svému učiteli. Šlo o článek *O dílech pánu Beljajeva, Byčkova, Kalačova, Popova, Kavelina a Solovjova týkajících se ruských dějin (O trudach gg. Beljajeva, Byčkova, Kalačova, Popova, Kavelina i Solovjova po časti Russkoj Istorii)*, uveřejněný v *Moskviťaninu*.⁴⁰⁰ Dřívější žáci nenechali kritiku učitele bez odezvy. Zejména Solovjov, posílený úspěchem veřejné obhajoby doktorské disertace, se ohradil velmi ostře.⁴⁰¹ Celá časopisecká „přestřelka“ záhy překročila rámec čistě vědecké diskuse a na pokyn vyšších míst (např. hraběte S. G. Stroganova) byla ukončena. Nejenže Pogodin nemohl zareagovat, ale byla mu i dávána vina za vyhocení celé záležitosti.

398 K tomu zejména srov. tamtéž, sloupce 230–235.

399 Podrobný rozbor Kavelinových výtek srov. A. N. CAMUTALI, *Borba tčenij v ruskoj istoriografii*, s. 23–34. Jistě by bylo možné o Kavelinových výtkách vést diskusi, avšak pro účel (tj. ukázat proces utváření státní školy) tohoto textu není zkoumání oprávněnosti jeho postojů zásadní. Omezím se proto pouze na konstatování, že zejména třetí připomínka byla příliš rigidní. Celkově je totiž třeba říci, že státní škola byla vůči Pogodinovi velmi kritická a nedokázala zcela ocenit jeho přínos pro ruskou historiografii a neprojevila k nedostatkům jeho historické koncepce tolik shovívosti jako např. u Kačevnovského a některých dalších postav ruského dějepisectví.

400 Článek vyšel v prvním čísle *Moskviťaninu* v roce 1847. O stati srov. Nikolaj P. BARSUKOV, *Žizň i trudy M. P. Pogodina. Kniga dčevjajata*, Sankt-Petěrburg 1895, s. 122–130.

401 Jeho reakce vyšla v časopise *Moskovskije vedomosti* v číslech 85 a 89 roku 1847. Ze Solovjovových pamětí víme, že si Pogodina nevážil ani po stránce lidské, ani odborné. S naprostým despektem hodnotil jeho pedagogickou činnost. Srov. S. M. SOLOVJOV, *Izbrannyje trudy*, s. 263–268 a 289–291.

Není nutné se podrobně zaobírat průběhem uvedeného časopiseckého sporu, jelikož mu v literatuře byl věnován dostatek prostoru.⁴⁰² Především uveďme, že celý spor nebyl ani tak diskusí, jako spíše silovým přetlačováním „kdo s koho“. Kromě polemiky o charakter ruské historie zde šlo o to, jak budou prezentovány ruské dějiny na nejvýznamnější ruské univerzitě, neboť se katedra ruských dějin na moskevské univerzitě přesunula do sféry vlivu zapadníků. Pomyslnými vítězi celého „souboje“ se stali Kavelin se Solovjovem, kteří posílili své postavení ve vědeckém a intelektuálním prostředí Moskvy. Rok 1847, kdy tato diskuse vrcholila, můžeme považovat za rok vzniku státní školy. Základy byly položeny publikováním zásadních prací Kavelina a Solovjova k ruskému středověku. Pod dojmem jejich sporu s Pogodinem a slavjanofily, který se odehrával především v roce 1847 a v němž museli oba mladí historikové hájit své historické teze, začali současníci vidět zejména to, co jejich koncepce spojovalo. A. F. Petrov dokonce soudil, že Kavelin záměrně kritizoval Pogodinovu historickou koncepci, aby tím pomohl spřízněně uvažujícímu Solovjovovi v začátku akademické kariéry.⁴⁰³

Termín „nová škola“ zavedený Pogodinem označoval ale pouze mladou nastupující generaci historiků bez jakéhokoliv hlubšího vymezení. Podobně Kavelin hovořil o Pogodinovi jako o zástupci „staré historické školy“. Dichotomie „nová škola“ a „stará škola“ naznačovala generační výměnu a „vzpouru“ pokolení žáků proti generaci učitelů. O historických koncepcích jedněch či druhých to vypovídalo jen tolik, že se lišily. Podstata budoucího historiografického pojmu státní škola tím však byla dána.

Pogodinovo označení „nová škola“ se rychle vžilo a začalo se běžně používat v tehdejší publicistice. Někdy autoři už ani nepovažovali za nutné čtenáře informovat, že míní právě dvojici Kavelin–Solovjov. I přes Stroganovův příkaz nevyhrocovat diskuse k otázkám ruských dějin Pogodin pravidelně reagoval na nové poznatky v této disciplíně a neopomínal pichlavými poznámkami glosovat Kavelinova a Solovjovova díla, aniž by však některého z nich jmenoval. K nejcitovanějším patří Pogodinovo „podobenství“, jak slepý vede slepého, oba padají do jámy, vzájemně si děkují a ještě si gratulují ke slávě. A to vše za mohutného potlesku novinářských křiklounů, kteří o dějinách nevědí zhora nic. Jindy Pogodin psal o škole „mravokárství“ („rezoňorstva“) a mudrování („umničanja“).⁴⁰⁴ Komu byly poznámky určeny, publikum snadno odhadlo. Ostatně Kavelin je navíc většinou nenechával bez odezvy. Přestože Pogodin označení „nová škola“ nemínil rozhodně pozitivně, přijali ho Kavelin se Solovjovem za své a hrdě se prohlašovali

402 Srov. N. P. BARSUKOV, *Žizň i trudy M. P. Pogodina. Kniga devjataja*, s. 103–147; R. A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola*, s. 57–65.

403 Srov. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěťě*, s. 95.

404 Srov. N. P. BARSUKOV, *Žizň i trudy M. P. Pogodina. Kniga odinnadcataja*, Sankt-Petěrburg 1897, s. 196–212.

za představitele nového historiografického proudu, který stojí v opozici proti Pogodinovi a slavjanofilům.⁴⁰⁵

Solovjov napsal v této souvislosti o desetiletí později článek *Schlözer a antihistorický směr (Šljocer i antiistoričeskoje napravlenije, 1857)*, v němž poukázal na dva hlavní proudy v úvahách o ruských dějinách. První – historický – navazoval na Augusta L. Schlözera (1735–1809) a jeho monografii o Nestorovi. K tomuto směru řadil Solovjov i sám sebe. Druhý – antihistorický – reprezentovali v jeho pojetí slavjanofilové.⁴⁰⁶ Solovjovovo dělení vycházelo z diskuse o povaze ruské obcí, která ve druhé polovině 50. let 19. století nabírala na intenzitě v souvislosti s úvahami o zrušení nevolnictví. Z představitelů státní školy se kromě Solovjova vymezil vůči slavjanofilům především Čičerin. Názory volající po zachování obcí i v polovině 19. století považoval Solovjov za historický anachronismus a jejich zastánce za představitele antihistorického směru. Zopakoval již vícekrát řečené, že nepovažuje historickou koncepci jednotlivých slavjanofilů za vědecké uchopení ruských dějin.⁴⁰⁷

Původně poměrně vágní Pogodinův termín „nová škola“ se začal během 50. let 19. století ustalovat a nabývat jasných kontur jako označení pro konkrétní historiky a konkrétní historické koncepce. Ustálil se natolik, že odkazy na něj můžeme najít v osobní korespondenci účastníků tehdejších společenských diskusí.⁴⁰⁸ A co více, Kavelin a Solovjov začali být viděni v dobových periodikách jako pokračování hlubších a déletrvajících tendencí v ruské historiografii. Zdůrazňována byla především návaznost jejich děl na práce Ewerse. To uznávali nejen ti, kteří s nimi souhlasili, ale také odpůrci jimi prosazované teorie o rodovém uspořádání.⁴⁰⁹ Pro tehdejší autory nepředstavovali cézuru či tlustou čáru za předchozí dějepisnou prací, ale naopak již pár let po zahájení univerzitní kariéry byli chápáni jako pevná součást ruské historiografie.

A dokonce můžeme říci, že byli viděni nejen jako součást ruské historiografie, ale i ruského společenského a kulturního myšlení vůbec. Velmi často se s odkazy na jejich přínos setkáváme v dobových přehledech literatury. V letech 1855 a 1856 otiskoval na pokračování v *Sovremenniku* Nikolaj G. Černyševskij (1828–1829) práci

405 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 1*, sloupec 1013.

406 K tomu též srov. Solovjovovo zhodnocení slavjanofilů a jejich přístupu k historické látce, na něž pohlížel se značným despektem. S. M. SOLOVJOV, *Izbrannye trudy*, s. 300–303.

407 Srov. S. M. SOLOVJOV, *Šljocer i antiistoričeskoje napravlenije*. [online]. [Cit. 18. 8. 2015]. Dostupné z: http://az.lib.ru/s/solowxew_sergej_mihajlowich/text_0530.shtml#1.

408 Např. v srpnu 1850 hovořil o tak zvané nové historické škole („tak nazývající novou historickou školu“) J. F. Samarín v dopise A. S. Chomjakovovi. Srov. T. A. MEDOVIČEVA (ed.), *J. F. Samarín 1840–1876*, s. 183.

409 Srov. N. V. KALAČOV, *Predislovije*, in: Nikolaj V. KALAČOV (ed.), *Archiv istoriko-juridičeských sveděnij, odnosjaščichsja do Rossii, knižka pervaja*, otd. V, Moskva 1850, s. I–II. Konstantin S. AKSAKOV, *O drevněm bytě u slavjan i u russkich v osobennosti. (Po povodu mněnij o rodovom bytě)*, in: Moskovskij sbornik, tom I, 1852. Pro účely této práce bylo použito pozdější vydání studie. Srov. TÝŽ, *Polnoje sobranije sočiněnij Konstantina Sergejeviča Aksakova. Tom I. Sočiněnja istoričeskija*, Moskva 1889, s. 63–123.

Nástin gogolovského období ruské literatury (Očerki gogolevskogo perioda russkoj literatury).⁴¹⁰ V tomto kriticko-historickém přehledu ruské literatury podal obšírný a podrobný výklad ruského společenského myšlení 30. a 40. let 19. století. V souvislosti s nástinem vlivu německé filozofie (Schellinga a Hegela) zmínil i působení „nové historické školy“. Černyševskij šel dokonce dále než ostatní a hovořil nejen o nové škole, ale zasadil tuto školu do kontextu ruského společenského myšlení předchozího dvacetiletí.⁴¹¹ Pozitivně hodnotil i podíl této školy na zvýšení důležitosti ruských dějin pro ruskou společnost.⁴¹² Pro Černyševského byla nová historická škola a jí prezentovaná koncepce dějin doprovodným jevem rozsáhlých změn v ruském společenském myšlení druhé poloviny vlády Mikuláše I. Současně pro něj byla důkazem, že vlivem myšlenkových impulsů ze západní Evropy a tlakem běhu dějin se měnil pohled Rusů na svět jako takový a měnilo se i jeho chápání, což se odrazilo ve všech sférách lidské duševní činnosti.

4.4.5 Státní škola na počátku 50. let 19. století

Jestliže rok 1847 byl pro státní školu doslova nabit událostmi, v následujících letech došlo k jistému útlumu, který byl dán vnějšími okolnostmi. Po tzv. Krylovově aféře podala na protest proti chování profesora Krylova čtveřice mladých profesorů (Kavelin, Korš, Redkin, Granovskij) výpovědi a v roce 1848 opustil moskevskou univerzitu a Moskvu Kavelin.⁴¹³ Granovskému odchod nebyl umožněn s poukazem,

410 Původně otištěno v *Sovremenniku*. První stať v čísle 12, 1855, další v číslech 1, 2, 4, 7, 9–12, 1856. Srov. Nikolaj G. ČERNYŠEVSKIJ, *Vybrané filosofické spisy I.*, Praha 1953, 264–528.

411 „Takový byl vývoj vědy vůbec. Řídili jsme se, pokud to bylo možné, rozvojem všelidských pojmů, které se ke konci období, jež zkoumáme, ani trochu nepodobaly tomu, co nám bylo známé na jeho počátku. Ta odvětví vědy, která, majíce za předmět ruský svět, musí být zpracována ruskými vědci, rovněž dosáhla v tomto úseku doby velmi značných úspěchů, především ruská historie, na jejímž správném pojetí tak závisí i správné pojetí historického vývoje naší literatury. Kolem r. 1835 vidíme vedle nekritického velebení Karamzina na jedné straně skeptickou školu, jež si zasluhuje veliké úcty za to, že se první počala starat o vyřešení otázek vnitřního života, i když ne uspokojivě; na druhé straně „vyšší názory“ Polevého na ruské dějiny – po desíti letech není už ani o vyšších názorech, ani o skepticizmu řeči. Místo těchto slabých a povrchních pokusů shledáváme se s přísně vědeckým názorem nové historické školy, jejímž hlavními představiteli byli p. Solovjov a Kavelin. Zde se nám po prvé objasňuje smysl událostí a vývoj našeho státního života. V téže době nebo poněkud dříve se podrobuje důkladnému zkoumání otázka významu nejdůležitějšího jevu našich dějin – otázka významu reformy Petra Velikého, o které se do té doby opakovaly pouze naivní úvahy Golikova nebo Karamzina. Není třeba objasňovat, jak úzce souvisí s touto věcí obecný názor na naši literaturu.“ N. G. ČERNYŠEVSKIJ, *Vybrané filosofické spisy I.*, s. 419.

412 Tamtéž, s. 519.

413 Nehledě na odborné kvality Krylova se ukázalo, že bere úplatky a nadměrně konzumuje alkohol. Navíc moskevskou společnost pobouřilo, když na veřejnosti zbil svoji manželku. To přimělo zmíněné profesory k podání protestní výpovědi. V podstatě se jednalo o otázku cti a morálky, přičemž se situace vyhrotila tak, že buď odejdou z univerzity protestující, nebo Krylov. Celá záležitost byla značně nepříjemná i proto, že čtveřice protestujících profesorů byla s Krylovem v úzkých osobních vztazích: Kavelin a Korš byli jeho švagři (Krylov a Kavelin se oženili se sestrami Koršovými), Redkin a Granovskij byli

že si ještě neodsloužil zahraniční stáž konanou na státní útraty. Kavelin se přestěhoval do Petrohradu, kde do roku 1857 zastával různé posty ve státní správě, a pak do roku 1861 přednášel na petrohradské univerzitě. V posledním sedmiletí vlády Mikuláše I. se Kavelin omezoval na psaní recenzí, v nichž stále obhajoval koncepci státní školy.

Další vnější okolností bylo vypuknutí revolucí v Evropě, na jejichž dopad na intelektuální prostředí Moskvy a její univerzitu jsem již poukázal v kapitole o Čičerininových studiích. Granovskij sice místo vášnivého diskutování hrál vášnivě karty, ale stále dokázal svými postoji vzdorovat režimu. Výše jsem zmínil Granovského veřejné přednášky o čtyřech dějinných velikánech, které se odehrály v roce 1851, tedy v době ostrého dozoru státních orgánů nad činností univerzity. Granovského výběr osobnosti F. Bacona pro jednu z přednášek nebyl nijak náhodný. Na jeho příkladu demonstroval nebezpečí státní zvládnutí a varoval před destruuujícím vlivem byrokracie na společnost a politiku.⁴¹⁴

Zdánlivě se odmlčel i Solovjov. Ten však sbíral podklady, aby v roce 1851 teze státní školy potvrdil hned dvakrát. Jednak podstatu ruských dějin do počátku 18. století představil ve stručné a popularizační podobě ve čtyřech veřejných přednáškách pod souhrnným názvem *Dějiny ustavení státního uspořádání v Rusku do Petra Velikého (Vzhlád na istoriju ustanovenija gosudarstvennogo porjadka v Rossii do Petra Velikogo)*.⁴¹⁵ Jeho výklad vzniku ruského státu v těchto přednáškách zcela korespondoval s tím, jak ho vyložil ve svých disertacích a jak ho popsal ve svých textech Kavelin. Jednak vydal první díl své kapitální práce *Dějiny Ruska od nejstarších dob (Istorija Rossii s drevnějšich vremjon)* a pak až do své smrti vydával každý rok další díl. Poslední, dvacátý devátý díl vyšel po autorově smrti v roce 1879. Solovjovovým původním záměrem bylo nabídnout čtenáři příručku o ruských dějinách, která by nahradila již zastaralé Karamzinovo dílo. Původní záměr se postupem práce změnil na monumentální syntézu. Autorský úmysl, jak mají být dějiny zachyceny, předložil Solovjov v úvodu k práci, kde pregnantně vyložil hlavní myšlenky státní školy. Úvod je především shrnutím historických idejí publikovaných v předchozích pěti šesti letech Kavelinem a Solovjovem a ozvěnou odborných polemik na stránkách časopisů. Text přímo navazoval na Kavelinův článek o právním uspořádání staré Rusi a vykazuje s ním řadu formulačních podobností.⁴¹⁶ Důležitost úvodu přitom nespočívala v nových myšlenkách, ale ve faktu, že se jednalo o jednoznačný vzkaz všem, s nimiž mladí historikové vedli odborné spory. Solovjov sděloval,

jeho blízcí přátelé. Moskevskou univerzitu nakonec opustili Redkin, Kavelin a Korš. Srov. F. A. PETROV, *Formirovanije sistěmy univěrsitětskogo obrazovanija v Rossii. T. 4. Rossijskije univěrsitěty i ljudi 1840-ch godov. Časť 1 Professura*, s. 516–517. TÝŽ, K. D. Kavelin v *Moskovskom univěrsitětě*, s. 105–109.

414 Srov. G. M. HAMBURG, *Boris Chicherin and Early Russian Liberalism*, s. 65.

415 Srov. S. M. SOLOVJOV, *Izbrannye trudy. Zapiski*, s. 5–41.

416 Na konkrétní pasáže upozorňují F. A. PETROV, K. D. Kavelin v *Moskovskom univěrsitětě*, s. 89–92. A. N. CAMUTALI, *Borba tčėnija v ruskoj istoriografii*, s. 98.

že historická koncepce předložená ve druhé polovině 40. let 19. století nebyla jen ojedinělým vzdorem proti generaci učitelů, ale promyšleným krokem na cestě k pochopení ruských dějin a že tuto koncepci hodlá rozvíjet hlouběji na konkrétním historickém materiálu.

Hned ve druhém odstavci úvodu Solovjov zdůraznil nutnost chápat dějiny jako jeden provázaný organický celek. Historik má zkoumat a objasňovat vztahy historických jevů, jejich vzájemnou propojenost; nesmí je zkoumat odděleně, musí postihnout to, jak na sebe působily.

„Nerozdělovat, netříštit ruské dějiny na jednotlivé části, periody, ale spojovat je, sledovat především propojení jevů, bezprostřední posloupnost forem, neodlučovat principy, ale zkoumat je ve vzájemném působení, snažit se vysvětlovat každý jev z vnitřních příčin, a nikoliv vydělit ho ze společného sepětí událostí a podřídit ho vnějšímu vlivu – to je povinnost historika v dnešní době, jak jej chápe autor (míněn Solovjov – J. Š.) předkládané práce.“⁴¹⁷

Následně Solovjov vyložil zásadní význam rodových vztahů pro dějiny Ruska. Tyto vztahy podle něj určovaly podobu vládní moci a její distribuci mezi jednotlivými členy Rurikova rodu. Postupem doby se rod rozrostl do mnoha linií, které soupeřily mezi sebou, čímž se povědomí o pokrevních svazcích oslabovalo, až nakonec veliký kníže přestal na ostatní knížata pohlížet jako na příbuzné a začal je vnímat jako poddané. Tím se rodové uspořádání proměnilo ve státní. Příchod normanských Varjagů podle Solovjova zmíněné uspořádání nijak neovlivnil, a proto nemůže být řeč o normanském období, jak jej prosazoval Pogodin. Podobně mongolský vpád nebyl rozhodující pro oslabení rodových vztahů a jejich změnu na státní. Mongolové se podle Solovjova stali katalyzátorem soupeření jednotlivých knížat, nikoliv jeho příčinou či původem.⁴¹⁸ Solovjov však nemířil pouze proti Pogodinově dějinné koncepci, ale i proti Karamzinovu uchopení role ruského panovníka v dějinách.⁴¹⁹

V tom, že úvod k *Dějínám Ruska od nejstarších dob* byl více pokračováním polemik s Pogodinem než vytyčením cesty, jíž se bude autor ubírat, nás utvrzuje samotné dílo. V úvodu Solovjov podtrhl zásadní význam rodového uspořádání. Nicméně v knize

417 „Нѣ дѣлитъ, нѣ дробитъ Русскују Историю на отдѣльныя части, periody, но соединити ихъ, слѣдитъ преиму- щественно за связью явленій, за непосредственнымъ преемствомъ формъ, нѣ раздѣлѣяъ началъ, но рассматривать ихъ во взаимодѣйствіи, старатся объяснить каждое явленіе изъ внутреннихъ причинъ, прежде чѣмъ выдѣлитъ его изъ общей связи событій и подчинитъ вѣнѣшнему вліянію – вотъ обязанность историка въ настоѣющее время, какъ понимаютъ его авторъ предлагаемого труда.“ S. M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii s drevnějšich vremjon. T. I*, Moskva 1851, s. V.

418 Tamtéž, s. VI-X.

419 Srov. Lev V. ČEREPNIN, S. M. Solovjov kak istorik, in: Sergej M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii s drevnějšich vremjon. Kn. I*, Moskva 1959, s. 35.

ho mírně upozadil ve prospěch geografických a přírodních podmínek a v dalších dílech se uvedenému autorskému záměru vzdaloval ještě více. Kromě přírodních podmínek určoval v jeho pojetí charakter ruských dějin také „souboj lesa se stepí“, tedy vliv kočovných národů a potýkání se s nimi. S přibývajícimi svazky tohoto monumentálního díla se Solovjovovo zachycení ruských dějin v 60. a 70. letech 19. století stávalo natolik širokým, že stát jako instituce a jeho dějinné proměny byly jen jednou z více částí pestré mozaiky historických faktů a jevů.

První díl vyvolal širokou odezvu. Převažovaly recenze záporné, mezi nimiž nejhlasitěji zaznívala Pogodinova kritika a výtky slavjanofilů. Kladných reakcí bylo méně, přičemž jednoznačně Solovjovu koncepci podpořil Kavelin. I ten však nesohlasil se Solovjovem beze zbytku, vytkl mu zejména přecenění role přírodních podmínek.⁴²⁰ Přestože byla kniha přijata převážně odmítavě, Solovjov nevzdal práci na dalších svazcích a většinu kritických připomínek zohlednil jen minimálně. Solovjov vzpomínal, že kritika mu byla nepříjemná, avšak rozhodl se na ni reagovat především pokračováním v práci na syntéze a na recenze písemně reagoval jen výjimečně.⁴²¹ S přibývajícimi díly se pak postoj recenzentů k *Dějínám Ruska od nejstarších dob* měnil. Uznali totiž, že se Solovjov dokázal úspěšně vypořádat s úkolem napsat zobecňující syntetické pojednání o ruských dějinách.⁴²² Dokonce byla v 50. letech 19. století státní škola krátce nazývána „Solovjovovou školou“ („škola gospodina Solovjova“), avšak toto pojmenování mělo jen „jepičí“ život.⁴²³

Sílu, s níž se myšlenky státní školy prosadily v dobové historiografii, ilustruje i fakt, že se na přelomu 40. a 50. let 19. století objevilo několik epigonů státní školy, kteří ve větší či menší míře zkoumali ruské dějiny prizmatem rodových vztahů. Za zmínku stojí především dva – Alexandr F. Ťurin (?–1872) a Platon V. Pavlov (1823–1895). Ťurin byl právník se specializací na občanské právo. Akademickou kariéru vyměnil za úřednickou, působil ve II. oddělení kanceláře Jeho Veličenstva a později se stal senátorem. Zanechal jen jediné výrazné odborné dílo: knihu *Společenský život a zemské vztahy na staré Rusi (Obščestvennaja žizn' i zemskije otnošenija v Drevnej Rusi)*.⁴²⁴ Jeho dílo posouvalo Kavelinovy a Solovjovovy teze tematicky dále, když se zaměřil na problematiku lidu, čímž čelil jedné ze zásadních výhrad

420 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 1*, sloupec 413–508. A. N. CAMUTALI, *Borba tččenij v russkoj istoriografii*, s. 103–113.

421 Srov. S. M. SOLOVJOV, *Izbrannnye trudy*, s. 326–332.

422 Srov. V. J. ILLERICKIJ, *Sergej Michajlovič Solovjov*, s. 4–5.

423 Stěpan P. Ševyrjov použil tohoto označení v názvu recenze na šestý svazek Solovjovových *Dějin*. Srov. Stěpan P. ŠEVYRJOV, *Dva slova o něistoričeskoj škole g-na Solovjova*, Molva, 1857, nomer 51. Podobně srov. toto označení u Dobroľjubova: „...škola g. Pogodina davno uže zasloněna u nas školoju g. Solovjova...“ Nikolaj A. DOBROĽJUBOV, *Polnoje sobranije sočiněnij v šesti tomach. Tom vtoroj*, Moskva 1935, s. 412. Citovaná věta pochází z Dobroľjubovovy recenze na literární sborník *Utro* a původně byla otištěna v časopise *Sovremennik*. Srov. *Sovremennik* 1859, 1, otděl Novyje knigi, s. 31–54.

424 Srov. Alexandr F. ŤURIN, *Obščestvennaja žizn' i zemskija otnošenija v Drevnej Rusi*, Sankt-Petěrburg 1850. O tomto díle srov. A. N. CAMUTALI, *Borba tččenij v russkoj istoriografii*, s. 81–86.

na adresu školy, které bylo vytýkáno přílišné upřednostňování dějin státu. Hlouběji rozpracoval vývoj ruské společnosti od nejstarších dob do 12. století a navrhol periodizaci do pěti fází. Na počátku byla společnost vymezena kmeny a Ťurin ji nazval společností předrodovou čili prvotní. Na ni navázala fáze rodová, kdy vztahy ve staroruské společnosti určovaly pokrevní svazky. Jejich postupným rozrušením se společnost měnila na občinovou, určovanou nepříbuzenskými vztahy, tedy v tehdejší terminologii občanskými. Spojováním občin do vyšších celků vznikaly „volosti“ a společnost přešla do fáze zemské, na niž navázal vývojový stupeň státní, kdy je celá společnost spojena pod svrchovaností knížete, čímž vzniká jednotný pevný celek. Kniha nevyvolala v tehdejších odborných kruzích širší odezvu. Bez zajímavosti není Kavelinova reakce, v níž dal jasně najevo, že Ťurin není představitelem téhož historiografického proudu jako on a Solovjov.⁴²⁵ Přesto Ťurina ke státní škole zařadili Bestužev-Rjumin a Fjodor I. Leontovič.⁴²⁶

Na rozdíl od Ťurina Platon Pavlov zanechal v ruském akademickém prostředí znatelnější stopu. V letech 1847–1859 a 1875–1885 přednášel na univerzitě v Kyjevě. Počátkem 60. let 19. století byl jmenován profesorem ruských dějin na petrohradské univerzitě, ale po úvodní přednášce byl zatčen a poslán do vyhnanství za její protivládní charakter.⁴²⁷ Z hlediska státní školy je pozoruhodná jeho doktorská disertace *O historickém významu vlády Borise Godunova (Ob istoričeskom značenii carstvovanija Borisa Godunova)*, kterou obhájil v roce 1849 v Moskvě a která se značně vymykala tehdejším představám o Godunovovi. Na tuto historickou postavu bylo pohlíženo především z hledisek mravních, případně umělecko-dramatických. Karamzin líčil Godunova jako člověka toužícího po moci, který neváhá vraždit. V literární podobě takto Godunova zpracoval ve stejnojmenném dramatu i Alexandr S. Puškin, čímž se zrodil ruský Richard III. V Pavlovově podání byl Boris Godunov především jedním z článků řetězu spojujícího ruské dějiny do jednoho celku. Pavlov podrobně prozkoumal, jak Godunov navazoval na vládu Ivana IV. a jak následně první Romanovci navázali na Godunova. V práci také sledoval postupné prosazování státu jako instituce ve zvoleném období. V této souvislosti se mj. zaměřil i na proces utužování nevolnictví. Zkoumal omezování volného pohybu rolníků a zánik práva měnit pána podle pravidla „Jurjevova dňa“

425 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina*. T. 1, sloupec 998–1006. Jednalo se o recenzi otištěnou původně ve čtvrtém čísle *Otčestvennych zapisok* roku 1850.

426 Srov. K. N. BESTUŽEV-RJUMIN, *Sovremennoje sostojanije ruskoj istorii, kak nauki. Istorija Rossii s drevnějšich vremjon. Soč. S. Solovjova*. T. I–VIII. Moskva 1851–58, Moskovskoje Obozrenije 1859, 1, s. 65–67. Fjodor I. LEONTOVIČ, *Istorija russkago prava*, Oděssa 1892, s. 59. Pod vlivem Leontoviče zařadil Ťurina ke státní škole Klaus-Detlev Grothusen, který mu však věnoval jen několik málo vět. Srov. Klaus-Detlev GROTHUSEN, *Die historische Rechtsschule Rußland. Ein Beitrag zur russischen Geistesgeschichte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Gießen 1962, s. 194.

427 Srov. Pavlov, Platon Vasiljevič, In: *Enciklopedičeskij slovar F. A. Brokgauza i I. A. Jefrona*. T. XXIIa (44), Santk-Petěrburg 1897, s. 570–571. [online]. [Cit. 18. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.runivers.ru/bookreader/book10175/#page/96/mode/1up>.

(Dne svatého Jiří). Jeho pojetí potvrdil ve své recenzi i Kavelin a oba tak předzna-
menali Čičerinovu teorii znevolnění a osvobození obyvatelstva („zakrepoščenie“
i „raskrepoščenie“), tj. teorii, dle níž musela být pro upevnění vznikajícího státu
obětována svoboda obyvatelstva.⁴²⁸

U Pavlova i Ťurina bylo ideové souznění se státní školou jen epizodní záležitos-
tí. Skutečným pokračovatelem historických idejí Granovského, Kavelina a Solovjo-
va se stal až Čičerin.

428 Srov. K. D. KAVELIN, *Sobranije sočiněnij Konstantina Dmitrijeviča Kavelina. T. 1*, sloupec 1005–1030. A. N. CAMUTALI, *Borba tščenij v ruskoj istoriografii*, s. 88–96. Tématu postupného utužování nevolnictví se Kavelin věnoval již v polovině 40. let 19. století ve svých univerzitních přednáškách, srov. F. A. PETROV, *K. D. Kavelin v Moskovskom universitěť*, s. 69.